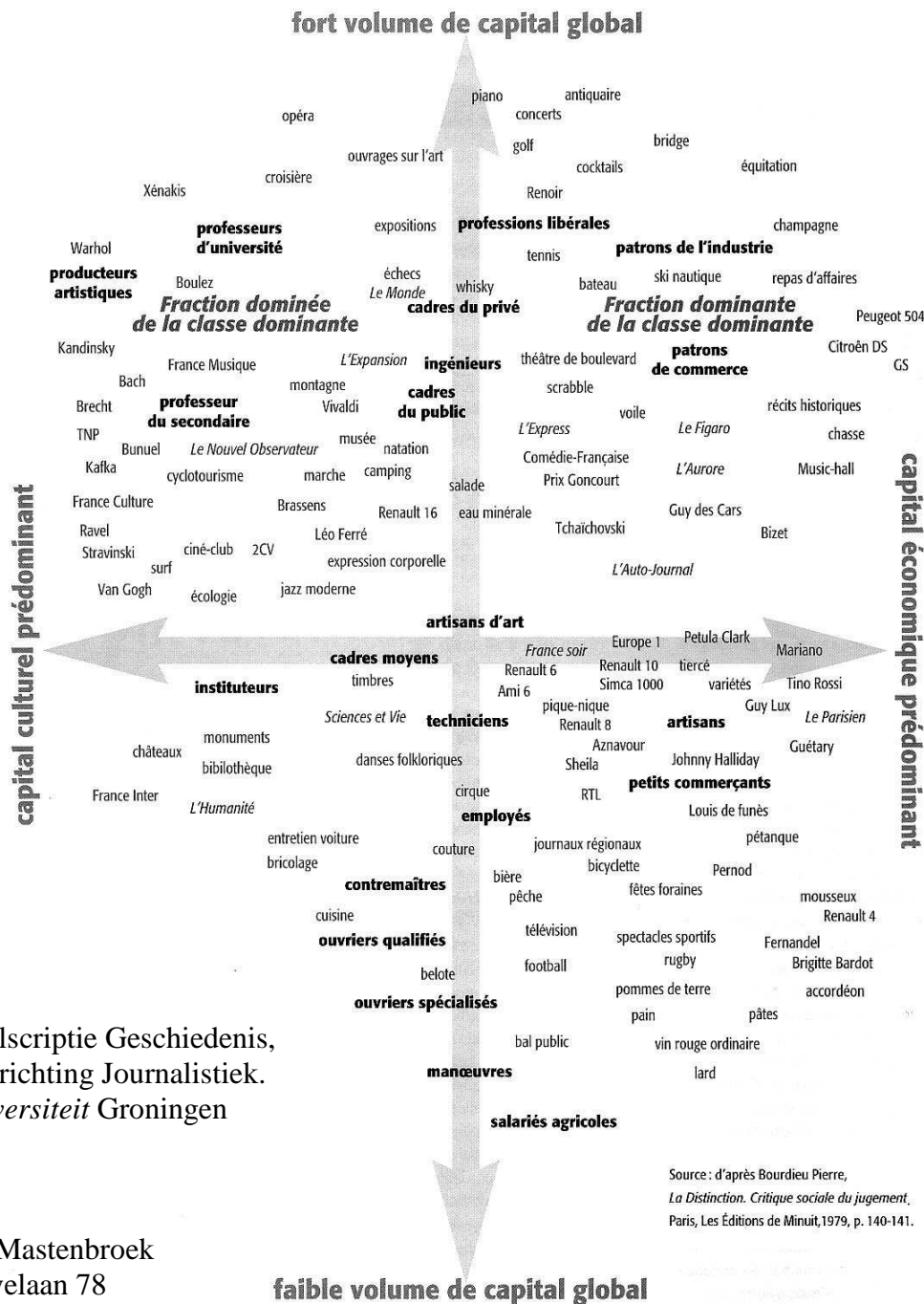

„Het is waar gebeurd: gisteravond heb ik twee uitstekende TROS-programma's gezien.”

De TROS en vertrissing in televisiekritieken van *NRC Handelsblad, de Volkskrant en De Telegraaf* 1966-1980.

Doctoraalscriptie Geschiedenis,
afstudeerrichting Journalistiek.
Rijksuniversiteit Groningen

Tjitte L. Mastenbroek
Boerhaavelaan 78
3552 CZ Utrecht
030-2430031 / tj.mastenbroek@hccnet.nl
studentnr.: s1054821
28 maart 2007
Begeleider: dr. H.B.M. Wijfjes
Tweede lezer: dr. T. de Vries

Inhoudsopgave

Inleiding	1
<i>Vertrouwen</i>	3
<i>Vraagstelling</i>	5
<i>Rechtvaardiging</i>	6
<i>Onderzoeksopzet</i>	6
Hoofdstuk 1 <i>Vertrouwen in historisch perspectief</i>	9
1.1 <i>Een nieuw medium</i>	9
1.2 <i>De omroepen</i>	10
1.3 <i>Ontzuiling</i>	11
1.4 <i>Televisie, het nieuwe massamedium</i>	12
1.5 <i>De invloed van massamedia</i>	13
1.6 <i>Een nieuw omroepbestel</i>	15
1.7 <i>De opkomst van de TROS</i>	17
1.8 <i>De reactie van andere omroepen</i>	21
1.9 <i>Kritiek op de TROS in geschreven media (1966-1980)</i>	22
1.10 <i>Definities van vertrouwen</i>	24
1.11 <i>Vertrouwen: feit of folklore?</i>	28
Hoofdstuk 2 <i>Televisiekritieken</i>	30
2.1 <i>Kritiek als kunstschepper</i>	30
2.2 <i>Kranten en hun veld</i>	32
2.3 <i>Onderzoek naar televisiekritieken</i>	36
2.4 <i>Televisiekritiek als objectieve beoordeling</i>	39
2.5 <i>Conclusies</i>	41

Hoofdstuk 3 De ontwikkeling van de televisiekritiek	43
3.1 <i>Televisie in de krant: de eerste recensies</i>	43
3.2 <i>Onderzochte kranten</i>	46
3.2 <i>Onderzochte kranten</i>	47
3.3 <i>Onderzocht materiaal</i>	47
3.4 <i>Uiterlijk en bijzonderheden</i>	48
3.5 <i>Methode</i>	53
3.6 <i>Kwantitatief onderzoek</i>	56
3.7 <i>Kwalitatief onderzoek</i>	66
3.8 <i>Conclusies</i>	71
Hoofdstuk 4 Amusement en vertrossing in televisierecensies	73
4.1 <i>Methode</i>	73
4.2 <i>Het woord vertrossing</i>	74
4.2 <i>Goedkoop amusement</i>	75
4.3 <i>Recensenten over amusement en vertrossing</i>	79
4.4 <i>Conclusies</i>	105
Conclusie	108
Bronnen en Literatuur	111
<i>Bronnen:</i>	111
<i>Literatuur:</i>	111
Bijlagen	117

Inleiding

„De TROS is geboren uit verzet, en dat betekent dat de TROS een strijdbare, een zeer strijdbare organisatie is. Die het in de afgelopen maanden moeilijk heeft gehad, en die het in de komende maanden zonder twijfel ook wel moeilijk zal krijgen. Mede omdat in de wereld van Hilversum nou niet bepaald iedereen ons, op zichzelf begrijpelijk, met groot enthousiasme heeft begroet. Dat is jammer, dat is dan erg jammer, maar het doet er natuurlijk niets toe. Het bestel is open en het bestel blijft open, zeker wanneer de tienduizenden TROS-aanhangers en nog veel meer nieuwe leden achter ons zullen staan en ons in de gelegenheid zullen stellen uit te groeien tot een werkelijk grote omroep.”¹ Deze woorden sprak TROS-voorzitter Joop Landré tijdens de feestelijke eerste uitzending van de TROS in oktober 1966. Het valt op dat Landré het in deze toespraak heeft over verzet en strijdbaarheid. Ook in de literatuur over televisie wordt vaak gesproken in oorlogstermen als men het heeft over de geschiedenis van de TROS. De TROS heeft het publieke bestel ‘opengebrouwen’ en middels een ‘strijd’ om de kijkcijfers haar plaats tussen de andere omroepen ‘bevochten’.

Deze oorlogsretoriek is simpel te verklaren vanuit het feit dat de introductie van het nieuwe altijd een oorlogsverklaring aan het oude is. De Franse socioloog Pierre Bourdieu heeft dit verschijnsel beschreven met wat hij de ‘algemene veldwetten’ noemt. Volgens Bourdieu bestaat de maatschappij uit elkaar overlappende ‘velden’, of ‘werelden’ (bij voorbeeld de kunstwereld, de wereld van de sport, de politieke wereld). Deze velden zijn „relatief autonome sociale universa die werken volgens een onherleidbare eigen logica”.²

Volgens Bourdieu bestaat een veld alleen als er binnen dit veld iets op het spel staat en als mensen bereid zijn dit spel te spelen. Dat wat in een veld op het spel staat noemt Bourdieu het ‘specifieke kapitaal’. Dit specifieke kapitaal is niet alleen economisch kapitaal (geld en goederen) maar ook bij voorbeeld cultureel kapitaal (kennis, opleiding, vaardigheden) en sociaal kapitaal (relaties en netwerken). Binnen ieder veld is dus een voortdurende strijd om dit specifieke kapitaal gaande. Degenen die een monopolie hebben op het specifieke kapitaal neigen altijd naar conservatieve strategieën om dit kapitaal in handen te houden. Bourdieu noemt dit het verdedigen van de orthodoxie. De minder bedeelde (nieuwkomers, dit zijn vaak jongeren) kiezen echter voor subversieve strategieën die Bourdieu aanduidt met ketterij.³

¹ ‘Het begin’ in: Sigrid van der Linden ed., *TROS 40 Jubileum. De rijke tv-historie van de grootste familie van Nederland* DVD 1 (Hilversum 2004).

² Dick Pels, ‘Inleiding. Naar een reflexieve sociale wetenschap’ in: Pierre Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Amsterdam 1989) 12.

³ Pierre Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Amsterdam 1989) 171-175.

In zijn opstel *Over televisie* past Bourdieu zijn veldwetten toe op de media en de journalistiek. Volgens Bourdieu bestaat er ook een 'journalistiek veld'. In dit journalistieke veld heeft zich een zeer grote verandering voltrokken. In de jaren vijftig was televisie nauwelijks een factor van betekenis. Het journalistieke veld werd gedomineerd door de schrijvende pers, en televisiemakers werden gezien als minderwaardige journalisten. Dit kwam vooral omdat zij voor hun organisatie (de omroepen) en hun inkomsten geheel afhankelijk waren van de staat. In amper vijftig jaar tijd is het aanzien van televisiemakers binnen het journalistieke veld echter honderdtachtig graden gedraaid: de televisie domineert in het journalistieke veld en de kranten verkeren in grote crisis.⁴

Volgens Bourdieu is deze grote verschuiving binnen het journalistieke veld niet alleen een verschuiving van dominantie van het ene massamedium naar het andere (van krant naar televisie), maar heeft deze verschuiving ook consequenties gehad voor de inhoud van de journalistiek als geheel. Dit komt omdat het publiek voor televisieprogramma's enorm groot is. Door dit zeer grote publiek heeft de opkomst van de televisie ongekend grote gevolgen gehad. Volgens Bourdieu is er namelijk een bekende wet die luidt: „hoe groter het publiek dat een willekeurig persorgaan of medium wil bereiken, des te gladder en gepolijster de informatie moet zijn, wat betekent dat het zoveel mogelijk moet mijden wat de geesten kan scheiden, wat verdeeldheid kan zaaien of buiten kan sluiten (...) en dat het zich erop moet toeleggen 'niemand voor het hoofd te stoten', nooit problemen op te werpen of alleen probleemloze problemen.’’⁵

Bourdieu illustreert dit met het feit dat veel mensen graag met elkaar praten over het weer. Het weer is altijd een goed gespreksonderwerp, omdat je er geen ruzie over kunt krijgen. Bourdieu noemt onderwerpen als het weer 'omnibusfeiten'. Het zijn „feiten waaraan niemand 'aanstoot' mag nemen, die er niet echt toe doen, die geen tweedracht zaaien, waarover algemene consensus heerst, die iedereen interesseren maar dan wel zo dat ze niet aan iets wezenlijks raken’’⁶

Deze omnibusfeiten zijn het nieuws op televisie gaan domineren. Hierdoor is het 'gemengde nieuws' ontstaan: „een soort elementaire, oppervlakkige informatiespijs, die heel belangrijk is omdat ze iedereen interesseert zonder dat ze consequenties heeft en omdat ze tijd in beslag

⁴ Pierre Bourdieu, *Over televisie* (Amsterdam 1998) 49-51.

⁵ Bourdieu, *Over televisie*, 52-53.

⁶ *Ibidem*, 21.

neemt, tijd die gebruikt zou kunnen worden om iets anders te zeggen.’’⁷ Bourdieu noemt dit de banaliserende werking van televisie.

Vertrossing

Is de veldentheorie van Bourdieu ook toepasbaar op de Nederlandse situatie? In Nederland is immers ook sprake van een journalistiek veld waarin partijen voortdurend strijden om het beschikbare specifieke kapitaal. In 1966 meldde zich een nieuwkomer in deze strijd: de Televisie Radio Omroep Stichting (TROS). De TROS verschilde sterk van de al bestaande omroepen. Waar de bestaande omroepen een duidelijke band hadden met een verzuilde achterban (de socialistische VARA, de rooms-katholieke KRO, de liberale AVRO en de protestants-christelijke NCRV) was de TROS niet verbonden aan enige sociale of levensbeschouwelijke overtuiging. De TROS afficheerde zichzelf duidelijk als de omroep die uitzond wat de gewone televisiekijker graag wilde zien. Leuzen als „Wij zijn er voor u – u bent er niet voor ons – de kijker is de baas” en later „Het zijn de programma’s die het ‘m doen’” maken dit duidelijk.

De programmering van de TROS was dan ook vooral gericht op het brengen van amusement. De TROS zond veel Amerikaanse series en spelprogramma’s uit en wilde zich niet mengen in de bestaande tegenstellingen van de verzuilde Nederlandse maatschappij. De TROS vond zichzelf niet links en niet rechts en had daarom ook geen behoefte aan een eigen actualiteitenrubriek.

Het verzet waar TROS-voorzitter Landré het in zijn openingstoespraak over had, is dus simpelweg verzet tegen het establishment, of om met Bourdieu te spreken, ketterij tegen de orthodoxe omroepen die het specifieke kapitaal in handen hadden. Hadden de oude omroepen nog hoge verwachtingen van de televisie als het medium dat in staat was grote groepen mensen te ‘verheffen’ en in contact te brengen met de hoge cultuur, de TROS gebruikte de televisie alleen voor amusement.

De TROS werd als nieuwe omroep aanvankelijk met grote scepsis ontvangen. In kranten werd vooral geschreven over de knulligheid van de nieuwe programma’s en over interne ruzies die zorgden voor een groot personeelsverloop bij de nieuwkomer in het journalistieke veld.⁸ In de jaren zeventig bleek echter dat de strategie van de TROS zeer succesvol was.

⁷ Ibidem.

⁸ J.C.W. de Vries, *Televisie: kritiek en acceptatie. Reacties en gewinning tegenover vertrossing in de jaren zeventig* doctoraalscriptie Maatschappijgeschiedenis Erasmus Universiteit Rotterdam (1997) 40-41.

Ledenaantallen groeiden en de TROS was zeer populair bij het grote publiek. Op 1 oktober 1974 werd deze groei geconcretiseerd met het verkrijgen van de status van A-omroep.

Het steeds populairder worden van de TROS dwong andere omroepen ertoe hun strategie te veranderen. Sinds de Omroepwet van 1967 was de hoeveelheid zendtijd van een omroep gekoppeld aan het aantal leden dat de omroepvereniging telde. Het uitzenden van populaire programma's zorgde voor meer leden, en dus voor een hogere status (C, B, of A-omroep) en meer zendtijd. In de concurrentieslag met de TROS zagen de bestaande omroepen zich steeds meer genoodzaakt de TROS te volgen in haar programmastrategie. De overige omroepen gingen in de strijd om de gunst van de kijker dus meer zendtijd besteden aan amusementsprogramma's en series. Omstreeks 1971 werd voor deze 'besmetting'⁹ van de overige omroepen het woord 'vertrossing' uitgevonden.¹⁰

Na 1971 raakte het woord vertrossing zeer snel ingeburgerd en in de jaren zeventig maakte bijna iedereen die schreef over televisie gebruik van deze nieuwe term. Omdat de term vertrossing door zo veel auteurs gebruikt werd, kreeg vertrossing steeds meer verschillende betekenissen. Communicatiewetenschapper Ben Manschot deed onderzoek naar vertrossing.¹¹ Hij maakte bij het definiëren van vertrossing in zijn onderzoek onderscheid tussen vertrossing als cultureel-maatschappelijke ontwikkeling (bijvoorbeeld de ontzuiling, de opkomst van de massacultuur of de vervlakking in de maatschappij) en als ontwikkeling binnen de omroepen (bijvoorbeeld de keuze voor het grote publiek met behulp van goedkoop amusement).¹² Opvallend is dat Manschot in zijn overzicht van definities van het begrip vertrossing ook een aparte categorie opneemt voor de „betekenis zoals die in geregelde televisiekritieken en weekbladen aan vertrossing is gegeven”.¹³

Volgens Manschot hebben televisierecensenten een belangrijke rol gespeeld bij het populair worden van de term vertrossing. Recensenten gebruikten het woord vertrossing in televisiekritieken steeds in wisselende betekenissen. In hun kritieken schreven zij alleen over zeldzame, belangrijke of merkwaardige televisieprogramma's. Zo benadrukten zij het bijzondere en het extreme. Wetenschappers die schreven over televisie gebruikten deze recensies later als bron. Zo konden de groteske opvattingen van recensenten gemeengoed worden. Veel mensen hebben volgens Manschot op deze manier een vertekend beeld

⁹ Gert J. Peelen, *Van verlossing tot vertrossing. De ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst* (Baarn 1976) 87.

¹⁰ 'Tros en taalschat', Studio (1 maart 1975) in: Mia de Bruyn e.a. ed., *Televisie en vertrossing* (Amersfoort 1976) 102-103.

¹¹ Ben Manschot, *Het zijn de programma's die het 'm doen. Normen en feiten over de televisie-programmering in Nederland 1972-1992* (Amsterdam 1993).

¹² Manschot, *Het zijn de programma's*, 28-31.

¹³ *Ibidem*, 30.

gekregen van de televisie van de jaren zestig en zeventig. Manschot noemt dit vertekende beeld een folklore. Een van de populairste folklores in ons land is volgens Manschot de vertrossing van de televisie.¹⁴

De folklore rond vertrossing door televisiekritieken diept Manschot in zijn onderzoek niet verder uit omdat dit een inhoudsanalyse van de televisiekritieken uit die periode zou vergen. Hij merkt wel op dat het „zeer de moeite waard zou zijn indien een dergelijke analyse er ooit zou komen, want dan zou aan de hand van concrete voorbeelden aanschouwelijk kunnen worden gemaakt welke veranderingen in opvattingen omtrent de Nederlandse televisiepraktijk zich in de loop van de jaren zeventig hebben voltrokken.”¹⁵

Onderzoek naar televisiekritieken is ook interessant in het licht van de eerder aangehaalde veldentheorie van Bourdieu. De televisiekritiek is namelijk de plaats waar iedere dag weer de balans wordt opgemaakt van de concurrentiestrijd die op televisie tussen traditioneel en nieuw gevoerd wordt. Iedere dag schrijft de televisierecensent wat hij vond van de voorgaande televisieavond, en daarmee velst hij een oordeel over wie de winnaar is en wie er verliest in de strijd binnen het veld van de televisie.

Vraagstelling

Voor mijn scriptie voor de studie geschiedenis en journalistiek wil ik een inhoudsanalyse van televisiekritieken uitvoeren. Ik wil dit onderzoek beperken tot de periode 1966-1980, omdat 1966 het jaar is waarin de TROS begon met uitzenden en omdat het debat rond de vertrossing het hevigst werd gevoerd in de jaren zeventig.

Ik wil in de eerste plaats onderzoeken hoe de televisiekritiek zich in de periode 1966 tot 1980 heeft ontwikkeld. Op welke wijze maken recensenten hun oordeel over de voorgaande televisieavond kenbaar? Schreven zij over alle typen programma's, of kreeg het ene genre meer aandacht dan het andere? Hadden recensenten bepaalde voorkeuren voor programma's, zenders en omroepen? Behandelde de recensent per kritiek één, enkele of meerdere programma's? In hoeverre verschilden de recensies uit de onderzochte dagbladen van elkaar?

Naast dit algemene onderzoek naar de televisierecensies wil ik in mijn onderzoek de nadruk leggen op de manier waarop recensenten schreven over de toenemende vervlakking van de Nederlandse televisie, ook wel de vertrossing genoemd. Ik wil onderzoeken of recensenten deze toenemende vervlakking signaleerden en op welke manier zij een positie innamen in het oploeiende debat over de vertrossing. Vragen die hierbij aan de orde komen zijn: op welke

¹⁴ Ibidem, 165.

¹⁵ Ibidem, 30.

manier schreef de recensent over amusement? Was hij duidelijk positiever of negatiever over bepaalde omroepen, zenders of (soorten) programma's? Hoe schreef de recensent over programma's van de TROS? Legde de recensent bepaalde normen aan waaraan hij vond dat een goed programma of een goede televisieavond moest voldoen? Signaleerde de recensent bepaalde ontwikkelingen in het televisieaanbod?

Kort samengevat: *Hoe heeft de televisiekritiek in dagbladen zich als journalistiek genre in de periode 1966-1980 ontwikkeld en op welke wijze werd de vertrouwing van de Nederlandse televisie in deze televisiekritieken beschreven en het debat erover aangejaagd en gevoerd?*

Rechtvaardiging

In het voorgaande is al duidelijk aangetoond dat in het licht van onderzoek naar de vertrouwing van de Nederlandse televisie een analyse van televisiekritieken nuttig is. Daar komt nog bij dat de televisiekritiek als journalistiek genre een relatief onontgonnen terrein is in de mediageschiedenis van Nederland.

In 2005 schreef Isabelle Huijgen, student aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, een scriptie over televisierecensies. Zij richtte zich in haar onderzoek echter op de invloed van televisierecensenten op 'Hilversum', en besteedde in haar scriptie alleen aandacht aan de huidige tijd.¹⁶ Studente Marieke Van Leeuwen schreef voor haar studie Film- en Televisiewetenschap ook een afstudeerscriptie over televisierecensies, maar ook deze handelt alleen over televisiekritieken in de jaren negentig.¹⁷ Ook artikelen over televisiekritieken in dagbladen en tijdschriften handelen vooral over de eigentijdse televisierecensenten en of zij het vak van televisierecensent wel naar behoren uitvoeren. Een inhoudelijk onderzoek naar de ontwikkeling van de Nederlandse televisierecensie is nog nooit verricht.

Om iets zinnigs te kunnen zeggen over vertrouwing in televisiekritieken is het nodig ook de ontwikkeling van de televisiekritiek als journalistiek genre te onderzoeken. Zonder kennis van de televisiekritiek is kennis over vertrouwing in de televisiekritiek niet mogelijk.

Onderzoeksopzet

Omdat het onderzoeken van alle televisiekritieken in alle kranten simpelweg teveel tijd kost heb ik een keuze moeten maken in de te onderzoeken periodes en kranten. Iedere krant representeert zijn eigen veld, en daarom is het interessant kranten te onderzoeken die qua

¹⁶ Isabelle Huijgen, 'De opwindung van gisteravond'. Een onderzoek naar de invloed van televisierecensies op "Hilversum" Masterthesis Media en Journalistiek Erasmus Universiteit Rotterdam (2005).

¹⁷ Marieke van Leeuwen, *Kwaliteit ontketend. Argumenten voor een nieuwe televisiekritiek* afstudeerscriptie Film- en televisiewetenschap Universiteit van Amsterdam (2001).

identiteit en ‘kleur’ duidelijk van elkaar verschillen. Omdat *De Telegraaf* en de TROS volgens veel literatuur dezelfde stijl hanteren en dezelfde strategie volgden bij het bereiken van een zo groot mogelijk publiek¹⁸, wil ik in elk geval de televisierecensies in *De Telegraaf* onderzoeken. Als contrast voor de populistische en rechtse *Telegraaf* heb ik gekozen voor *de Volkskrant*. *De Volkskrant* verwijderde in 1965 de ondertitel ‘Katholiek dagblad voor Nederland’ van de voorpagina en werd vanaf toen steeds meer een progressieve, linkse krant. Als derde krant heb ik gekozen voor *NRC Handelsblad*. *NRC Handelsblad* staat bekend als de kwaliteitskrant van Nederland, terwijl *De Telegraaf* juist populistisch en oppervlakkig gevonden wordt.

De Volkskrant en *NRC Handelsblad* hadden ook een andere kijk op de functie die televisie had. *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* geloofden zeker aan het einde van de jaren zestig nog in de televisie als cultuurschepper. Mooie televisieprogramma’s konden mensen vormen en informeren. Voor *De Telegraaf* was televisie vooral een amusementsmedium. Ik verwacht dat deze verschillen tussen de kranten ook duidelijk zullen worden in mijn onderzoek naar televisiekritieken.

Een andere reden dat ik voor *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* en *De Telegraaf* heb gekozen is dat enkele televisierecensenten van deze kranten een belangrijke rol spelen in de literatuur over vertrossing. Schrijver en dichter Gerrit Komrij was televisierecensent van *NRC Handelsblad* en zijn ‘treurbuis’ wordt vaak geciteerd. Peter van Buren van *de Volkskrant* was een groot criticaster van de TROS en schreef in zijn recensies veel over vertrossing.¹⁹ Jan Bank was ook televisierecensent bij *de Volkskrant* en werd later hoogleraar geschiedenis en media. In die hoedanigheid heeft hij ook veel geschreven over de geschiedenis van de Nederlandse televisie. Televisiecriticus en later columnist Leo Derksen van *De Telegraaf* had als bijnaam ‘de stem van rechts Nederland’. Hij schreef van 1974 tot 1988 een column in *De Telegraaf* waarin hij fulmineerde tegen alles wat links, socialistisch en bureaucratisch was. Hij noemde de VARA ‘De rode roepstoeter’ en vond dat *De Telegraaf* na zijn vertrek een veel te milde koers ging varen.²⁰

Deze scriptie is als volgt opgebouwd. Eerst een hoofdstuk over de geschiedenis van de televisie in Nederland en over de opkomst van de TROS. In dit hoofdstuk zal verder beschreven worden hoe er in dagbladen geschreven werd over de TROS en zal het begrip

¹⁸ Zie bij voorbeeld: H. Meijer, ‘Vertrossing: een gevaar voor de democratie?’, Afl. 2, *De Tijd* (9 april 1976) 12. en Gert J. Peelen, *Van verlossing tot vertrossing. De ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst* (Baarn 1976).

¹⁹ J.C.W. de Vries, *Televisie: kritiek en acceptatie. Reacties en gewenning tegenover vertrossing in de jaren zeventig*, doctoraalscriptie Maatschappijgeschiedenis Erasmus Universiteit Rotterdam (1997) 51.

²⁰ De stem van rechts, *Het Parool*, 10 september 2002, 11.

vertrossing nader worden uitgelegd aan de hand van diverse definities van vertrossing. Ook wordt er in dit hoofdstuk beschreven welke onderzoeken er zoal gedaan zijn naar vertrossing.

In het tweede hoofdstuk worden de theorieën van Bourdieu over smaak verder uitgediept en wordt aan de hand van deze theorie uitgelegd wat de functie van een televisiekritiek is. Hier wordt ook een verklaring gegeven waarom de ene krant negatiever over de TROS zou schrijven dan de andere. Vervolgens wordt er in dit hoofdstuk beschreven wat voor onderzoek er reeds door anderen naar televisiekritieken gedaan is.

In de laatste twee hoofdstukken worden de resultaten van mijn onderzoek naar televisiekritieken gepresenteerd. In het derde hoofdstuk wordt de gehanteerde onderzoeksmethode verder uitgelegd en wordt een algemeen beeld van de televisiekritieken geschetst. Het laatste hoofdstuk zal gaan over hoe recensenten schreven over vertrossing en amusementsprogramma's.

De titel van deze scriptie, „*Het is waar gebeurd, gisteravond heb ik twee uitstekende TROS-programma's gezien*” is een citaat van *NRC Handelsblad*-recensent John Müller. Hij bespreekt hierin *TV-Privé* met Henk van der Meijden en Rudi Carell en het kunstprogramma *Heilig vuur*. Of het zien van twee uitstekende TROS-programma's inderdaad zo'n uitzonderlijke gebeurtenis was voor een televisierecensent van *NRC Handelsblad* zal in deze scriptie blijken.²¹

²¹ *NRC Handelsblad*, (22 november 1974), 6.

Hoofdstuk 1 *Vertrossing in historisch perspectief*

1.1 *Een nieuw medium*

Op dinsdagavond 2 oktober 1951 maakte Nederland officieel kennis met het nieuwe medium televisie. Met de woorden „Goedenavond dames en heren. Vanavond is het een heel bijzondere avond”¹ opende *Parool*-journaliste en omroepster Jeanne Roos de eerste uitzending die op circa 500 particuliere toestellen te zien was.² Volgens *de Volkskrant* keken er tussen de tien- en de twintigduizend mensen naar deze eerste televisie-uitzending³, hetgeen erop neer komt dat er per huiskamer, café of etalage van radiowinkels twintig tot veertig mensen stonden te kijken.

Aan deze officiële eerste uitzending was al menig experiment vooraf gegaan. Al in de jaren dertig werd er door Philips in Eindhoven met televisie geëxperimenteerd, maar door de Tweede Wereldoorlog was de ontwikkeling van de televisie in Nederland tot stilstand gekomen. In 1948 hervatte Philips zijn experimenten en vanaf 1948 waren de proefuitzendingen van Philips Experimentele Televisie drie avonden per week in Eindhoven en omgeving te ontvangen.

Televisiefabrikant Philips lobbyde intussen flink voor de uitbreiding van televisie in Nederland, maar minister-president Willem Drees hield uitbreiding van het televisie-experiment aanvankelijk tegen. Zijn argument was dat uitbreiding ervoor zou zorgen dat gezinnen dure televisietoestellen zouden gaan kopen. Deze groei in de consumptieve uitgaven paste niet in zijn beleid van het matigen van de bestedingen. Toen de buitenlandse televisiezenders in Hamburg en Rijssel echter zo sterk werden dat zij ook in Nederland te ontvangen waren, stemde het kabinet en dus ook Drees ermee in dat de proefuitzendingen werden verplaatst naar Bussum en dat er uitgezonden zou worden vanaf een sterkere zender in Lopik. Hierdoor waren de televisie-uitzendingen in alle grote steden in het Westen van Nederland te ontvangen.⁴

Ook na de eerste officiële uitzending op 2 oktober 1951 verkeerde de televisie nog in een experimenteel stadium. Er was nog geen duidelijke wetgeving over televisie en er werd maar drie uur per week, op dinsdag- en vrijdagavond, uitgezonden. Ook werd iedere televisie-avond nog door ongeveer twintig minuten pauze onderbroken. De televisieprogramma's

¹ 'Nederland heeft televisie. Eerste programma van omroep uitstekend geslaagd', *Trouw* (3 oktober 1951) 1.

² Jan Bank, 'Televisie verenigt en verdeelt Nederland' in: Huub Wijfjes ed., *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij 1919-1994* (Zwolle 1994) 76-102, aldaar 77.

³ 'Eerste televisie-uitzending succes, ondanks stroomstoring', *de Volkskrant* (3 oktober 1951) 1.

⁴ Bank, 'Televisie verenigt en verdeelt Nederland', 79-82.

werden gemaakt door de publieke omroepen die samenwerkten in de Nederlandse Televisie Stichting (NTS). De opnameapparatuur en Studio Irene in Bussum werden ter beschikking gesteld door Philips.

1.2 De omroepen

De publieke omroepen in Nederland waren in de jaren twintig opgericht als radioverenigingen. In 1924 werd het plan om van de fabriekszender HDO (Hilversumse Draadloze Omroep) de nationale omroep te maken gedwarsboemd door de protestanten en de rooms-katholieken. Deze confessionelen zagen niets in één nationale omroep en wilden hun eigen positie in het verzuilde Nederland versterken door het oprichten van eigen radioverenigingen. In 1924 werd de Nederlandse Christelijke Radio Vereniging (NCRV) opgericht. Daarop konden de katholieken niet achterblijven, en in 1925 richtten zij de Katholieke Radio Omroep (KRO) op.

De socialisten en vrijzinnig protestanten waren wel voor één nationale omroep. Toen echter duidelijk werd dat zo'n nationale omroep niet meer tot de mogelijkheden behoorde, richtten de vrijzinnig protestanten in 1927 de VPRO op. De socialisten legden zich een jaar later ook neer bij het mislukken van de nationale omroep en omarmden de al in 1925 opgerichte Vereniging Arbeiders Radio Amateurs (VARA) als hun socialistische omroep. De HDO had inmiddels een naamsverandering ondergaan en fuseerde in datzelfde jaar met de door ondernemers opgerichte Nederlandse Omroep Vereniging (NOV) tot Algemeene Vereniging Radio Omroep (AVRO).⁵

In de periode 1925-1940 kreeg het verzuilde omroepbestel snel vorm. Alle organisaties uit de eigen zuil (de jeugd- en vrouwenorganisaties, de vakverenigingen, de politieke partij en de pers) werden ingezet bij het werven van leden.⁶ Hierdoor stegen de ledenaantallen zeer snel en in 1935 waren bijna alle luisteraars lid van een omroep.⁷

De AVRO had een bijzondere positie binnen dit omroepbestel. Deze omroep was niet verbonden aan een confessionele of socialistische zuil en kon dus niet rekenen op steun van eigen maatschappelijke organisaties voor het werven van leden. Dit was de reden dat het verschil in ledenaantal tussen de AVRO en de andere omroepen steeds kleiner werd.⁸

Niet alleen uit de statuten en uit de ledenwerfacties bleek dat de omroepen een nauwe band hadden met de eigen zuil. Er werd ook duidelijk een ideologisch stempel op de uitzendingen

⁵ J. Bardoel e.a., *Marges in de media, het verbroken contact tussen omroep en politiek* (Baarn 1975) 12-16.

⁶ Bardoel, *Marges in de Media*, 17.

⁷ Ibidem, 20.

⁸ Ibidem.

gedrukt. Niet alleen informatieve en politieke programma's, maar ook de kinder-, -muziek- en amusementsprogramma's stonden duidelijk in het teken van de rooms-katholieke, protestantse of socialistische levenshouding. In politieke programma's verkondigden de omroepen de mening van de politieke partij van de eigen zuil, en woordvoerders van de eigen partij kwamen veelvuldig aan het woord. Ook het personeel van de omroepen werd gerekruteerd uit de eigen gelederen. Hoorspellen werden geschreven door schrijvers van de eigen zuil en muziekprogramma's zonden muziek uit van eigen koren en muziekverenigingen. In kinderprogramma's werd de jeugd vertrouwd gemaakt met het eigene van de zuil. Het was aan alle radioprogramma's dan ook duidelijk te horen door welke omroep het programma gemaakt was.⁹

1.3 Ontzuiling

Na de Tweede Wereldoorlog hoopten vooral de socialisten op een einde van de verzuiling in Nederland. De SDAP ging samen met de Vrijzinnig Democratische Bond en de Christen-Democratische Unie op in de Partij van de Arbeid, die zich presenteerde als de doorbraakpartij. Toch kwam van deze doorbraak weinig terecht. De katholieken wonnen de verkiezingen en de omroepen keerden na de oorlog in ongewijzigde vorm terug. De bestuurders van de omroep bleven personen die sterk gelieerd waren aan eigen kerk of partij en via de programma's bleven de omroepen het gedachtegoed van de eigen zuil uitdragen. Toch was de aanhang van de omroepen minder massaal dan voor de Tweede Wereldoorlog. De omroepen waren niet meer de actieve en dynamische bewegingen die zij eens geweest waren en het lukte niet om de verzuiling echt nieuw leven in te blazen.¹⁰

Van een abrupte doorbraak van de verzuilde maatschappij na de Tweede Wereldoorlog is dus geen sprake geweest. In plaats daarvan deed zich een geleidelijk proces van ontzuiling voor. Het is moeilijk dit geleidelijke proces met jaartallen te markeren. Algemeen kan gesteld worden dat de verzuiling in de jaren dertig op haar hoogtepunt was en dat de verzuiling in de jaren zestig tot een einde kwam.

Het nieuwe medium televisie was al vanaf haar beginjaren een stuk minder verzuild dan de radio. De techniek die nodig was voor het maken van televisie was veel duurder, waardoor samenwerking tussen de verschillende omroepen noodzakelijker was. Ook werden er al vanaf het begin van het televisietijdperk buitenlandse producties uitgezonden, iets wat bij de radio

⁹ Ibidem, 22-24.

¹⁰ Ibidem, 32.

(mede vanwege het taalprobleem) nauwelijks gebeurde.¹¹ Omdat er in de begintijd van de televisie nog maar één televisienet met weinig zendtijd was gingen veel mensen ook kijken naar de programma's van andere omroepen. Bij radioluisteraars was het luisteren naar programma's buiten de eigen omroep vaak nog taboe. De omroepen waren op de radio ook duidelijk van elkaar gescheiden. KRO en NCRV zonden uit op Hilversum 1 en VARA en AVRO op Hilversum 2.¹² Door het kijken naar programma's van andere zuilen kwamen mensen op een gemakkelijke manier in contact met andere bevolkingsgroepen. Op deze manier werkte de televisie als katalysator in het ontzuilingproces.

1.4 Televisie, het nieuwe massamedium

Na 1955 was televisie in Nederland niet langer een experiment. De televisie werd definitief in het omroepbestel opgenomen door het Televisiebesluit en vanaf 1956 werd er kijkgeld geheven. De publieke omroepen zouden het grootste deel van de programmering verzorgen en de Nederlandse Televisie Stichting (NTS) zorgde voor technische faciliteiten en gemeenschappelijke uitzendingen.¹³

Het aantal televisies en het aantal uren zendtijd groeide in de periode 1955-1970 zeer snel. In 1957 waren er per honderd huishoudens nog geen drie huishoudens met televisie. In 1960 was dit percentage gestegen tot 20% en in 1970 stond bij 80% van de gezinnen een televisietoestel in de huiskamer. Het aantal uren zendtijd groeide iets minder spectaculair, maar toch groeide de zendtijd in de periode 1951 tot 1970 van 3 naar 75 uur televisie per week.¹⁴

De samenstelling van het kijkerspubliek veranderde ook in de periode 1951 tot 1970. In de beginjaren was het hebben van een televisietoestel alleen nog voorbehouden aan een kleine groep kapitaalkrachtigen. Omdat de koopkracht van mensen snel groeide kwam daar rond 1958 verandering in en gingen ook veel mensen uit de lagere inkomensgroepen televisietoestellen kopen. Zij maakten vanaf 1958 een inhaalslag en in 1965 bleek dat het niet hebben van een televisietoestel juist vaker bij de beter verdienende gezinnen bleek voor te komen.¹⁵

¹¹ Ibidem, 34.

¹² René Sterk, 'Stagnatie in het Gooi. De omroep in de afgelopen vijftien jaar' in: Jo Bardeol en Jan Bierhoff ed., *Media in Nederland I, Omroep, film, nieuwe media, invloed* (Amsterdam 1981) 23-49, aldaar 28.

¹³ Bank, 'Televisie verenigt en verdeelt Nederland', 82-84.

¹⁴ Ibidem, 94, figuur 3.1 en 3.2.

¹⁵ H. van Setten, *In de schoot van het gezin* (Nijmegen 1978) 116.

1.5 De invloed van massamedia

Op 26 en 27 november 1962 presenteerde Mies Bouwman de marathoninzamelingsactie *Open Het Dorp*. Vijfentachtig procent van de Nederlanders had in elk geval een deel van de 23 uur durende uitzending gezien of gehoord en er werd 21 miljoen gulden opgehaald. Dat was in die tijd een ongekend hoog bedrag voor een inzamelingsactie. Bij *Open Het Dorp* was de invloed van het massamedium televisie ingezet voor een algemeen aanvaard goed doel, namelijk een wooncomplex voor gehandicapten. Toch was *Open Het Dorp* ook een bewijs van het feit dat de televisie een enorme groep mensen kon bereiken en kon aanzetten tot een bepaald gedrag.¹⁶ Wat nu als de motieven van de programmamakers minder nobel waren geweest? Zo bezien was deze beroemde liefdadigheidsactie van Mies Bouwman ook een voorbeeld van het ‘gevaar’ van het nieuwe medium televisie. Omdat de kritiek op de vertrossing van de Nederlandse televisie voor een deel voortkomt uit een dieper liggende angst voor de massamedia is het nuttig in deze paragraaf te beschrijven waar deze angst voor massamedia vandaan komt en hoe hierover in de loop van de twintigste eeuw werd gedacht.

Al lang vóór de uitzending van *Open Het Dorp* was er veelvuldig gepubliceerd over het feit dat massamedia niet alleen een goede maar ook een slechte invloed op mensen konden hebben. In 1935 schreef historicus Johan Huizinga *In de schaduwen van morgen*. In dit boek, met de ondertitel *Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd* beschrijft Huizinga zijn angst voor het ten onder gaan van de beschaving. Huizinga besteedt in dit boek veel aandacht aan de film en aan de radio. Volgens Huizinga zorgden film en radio voor mechanisering van de cultuur. Deze mechanische cultuur is ook nog eens een lage, oppervlakkige cultuur, omdat deze cultuur zich op een massapubliek richt.¹⁷

In de tijd van Huizinga had het begrip „massa” nog een uitgesproken negatieve betekenis. Populaire boeken over het gevaar van de massa waren bij voorbeeld *De psychologie van de menigte* (1895) van de Fransman Gustave LeBon, *Ondergang van het avondland* (1918) van de Duitse filosoof en historicus Oswald Spengler en *Opstand der horden* (1932) van de Spaanse filosoof Ortega Y Gasset. Deze werken hebben met elkaar gemeen dat zij signaleren dat de overgang naar de moderne tijd zeer grote gevolgen had gehad voor de manier waarop mensen met elkaar samenleven. De oude verbanden waren opgeheven en hadden plaats gemaakt voor onpersoonlijkheid en marktwerking. De moderne tijd was vooral een tijd van eigenbelang en zakelijkheid waarin ontworteling, vervreemding en onzekerheid de boventoon

¹⁶ Dalida van Dessel, *Eerste Nederlandse liefdadigheidsprogramma toont impact van televisie* via internet: http://www.birth-of-tv.org/birth/assetView.do?asset=1339149129_1129809752 (bezoekt op 16 april 2007).

¹⁷ Johan Huizinga, *In de schaduwen van morgen. Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd* (Haarlem 1935) 200.

voerden. Massa's of 'horden' van mensen werden steeds groter. In massa's zijn mensen gemakkelijk beïnvloedbaar, impulsief en intolerant. Het zijn kuddedieren die elkaar instinctief imiteren in plaats van met gezond verstand redelijke afwegingen te maken.¹⁸

Dit pessimistische beeld van de samenleving als eenvormige mensenmassa werd in de sociologische literatuur van de eerste helft van de twintigste eeuw algemeen aanvaard. Omdat alleen de media nog in staat waren 'de horde' te bereiken, stelde men dat de macht van de media enorm was. Een goede metafoor hiervoor is het beeld van een „kruitvat waarin slechts enkele lonten hoeven te worden gestoken om de boel in de lucht te laten vliegen”.¹⁹ De nieuwe media, film en radio, werden in deze visie gezien als de lonten in het kruitvat. Een ander bekend beeld is de media als injectienaald: de massa is een spons en de media zijn een injectienaald die de massa eenvoudig kan verdoven zodat zij bereid is alles aan te nemen en te doen.

In de jaren vijftig van de twintigste eeuw begon deze eenzijdig visie op de macht van de media te kantelen. Het beeld van de lont en de naald sloot weliswaar goed aan bij West-Europese geschiedschrijving van de grote verhalen, maar zij bleek in de praktijk moeilijk te bewijzen te zijn. Vooral in de Verenigde Staten ging men veel systematischer onderzoek doen naar de invloed van media. Dit resulteerde in talloze kleinere studies waarin niet de grote maatschappelijke ontwikkelingen maar het feiten- en cijfermateriaal een belangrijke plaats innam. In 1959 bracht de Amerikaanse socioloog Joseph Klapper het empirisch onderzoek tot dan toe bij elkaar in zijn boek *The Effects of Mass Communication*. Hierin rekende hij af met de injectienaaldtheorie en stelde hij dat de media slechts één van de vele factoren zijn die invloed uitoefenen op mensen. De media veranderen de denkbeelden en het gedrag van mensen niet, maar bevestigen juist wat mensen al denken en doen.²⁰

Omdat de injectienaaldtheorie definitief was afgeserveerd ging men nieuwe modellen opstellen en nieuw onderzoek doen. Centraal bij dit onderzoek vanaf de jaren zestig was het uitgangspunt dat er geen eenrichtingsverkeer is van media naar maatschappij, maar dat er sprake is van een wisselwerking. Het publiek is niet passief maar juist actief, en maakt zelf keuzes uit het media-aanbod. Dat men niet langer geloofde in de media als naald of lont wil niet zeggen dat de media geen invloed zouden hebben. In de jaren zeventig werden

¹⁸ Ben Manschot, 'Beïnvloeding. Wegen en grenzen van de media-aandacht' in: Bardeel en Bierhoff, *Media in Nederland*, 219-241, aldaar 219- 222.

¹⁹ Manschot, 'Beïnvloeding', 222.

²⁰ J.G. Stappers 'Inleiding: ontwikkelingen in de massacommunicatie' in: J.G. Stappers ed., *Massacommunicatie en samenleving. Centrale problemen, alternatieven en overzichten* (Assen 1982) 9-34, aldaar 21.

onderzoekers het er over eens dat de media grote invloed op mensen konden hebben. Dit steekt echter ingewikkelder in elkaar dan het beeld van de injectienaald deed vermoeden.

De invloed van de media blijkt bij voorbeeld uit de manier waarop een publieke opinie tot stand komt. Uit onderzoek is gebleken dat mensen zich sneller aansluiten bij een winnende, heersende opinie dan bij een verliezende opinie. Mensen vinden het gemakkelijker om een opinie te uiten als zij weten dat de meerderheid van de toehoorders het met hen eens is. De meeste mensen halen opinies uit de media, en op deze manier beïnvloeden de media dus de publieke opinie. De media hebben niet alleen invloed op wát mensen denken, maar ook waaròver mensen denken en praten. Het ene onderwerp krijgt veel aandacht in de media, terwijl over andere onderwerpen nauwelijks geschreven en gepraat wordt. De media bepalen dus wat er in de belangstelling staat. Dit verschijnsel wordt „agenda setting” genoemd.²¹

Om te laten zien hoe groot de invloed van televisie op mensen is werd vaak gewezen naar de Verenigde Staten. In de Verenigde Staten waren commerciële zenders al snel dominant en was er voor publieke omroepen nog slechts een marginale rol weggelegd. Dit had tot gevolg dat programmamakers geen programma’s voor de kijkers maken, maar dat zenders kijkers aantrekken voor adverteerders. Succesvolle programma’s worden hierdoor direct gekopieerd en uitgezonden ten koste van minder succesvolle programma’s. Dit leidde ertoe dat het televisieaanbod zeer uniform is. De televisiekijker krijgt hierdoor constant hetzelfde beeld van de werkelijkheid voorgeschoteld, en uiteindelijk gaat hij deze uitgebeelde werkelijkheid met de echte werkelijkheid verwarren.²²

1.6 Een nieuw omroepbestel

Het hierboven beschreven commerciële omroepbestel van de Verenigde Staten is nu nog voor veel mensen een schrikbeeld. Dat commerciële televisie echter ook goed kon werken liet de commerciële zender ITV vanaf 1953 in Engeland zien. De Engelse televisie was altijd al een goed voorbeeld geweest voor televisiemakers, en het succes dat het Engelse bedrijfsleven boekte met ITV was een inspiratiebron voor veel mensen die in Nederland soortgelijke initiatieven gingen ontplooiën.

Het Nederlands bedrijfsleven zag veel in commerciële televisie (in die tijd ook vaak aangeduid als reclametelevisie). Er viel geld te verdienen aan het exploiteren van televisiezenders en door het maken van reclame op televisie kon de afzet worden vergroot.

²¹ Stappers, ‘Inleiding’, 23.

²² Ibidem, 24.

Minister Cals had bij de introductie van televisie in Nederland ook al gezegd dat tv-reclame nodig zou kunnen zijn omdat de exploitatiekosten steeds meer zouden stijgen.

De omroepen verzetten zich fel tegen de komst van commerciële televisie, en ook de socialisten in de Kamer en in het kabinet hielden reclametelevisie tegen. Toen er in 1959 met de komst van het kabinet De Quay een liberalere wind ging waaien in Den Haag kwam de invoering van commerciële televisie steeds dichterbij. In 1961 kwam het kabinet met het voorstel om naast het ene publieke net een commercieel televisienet te plaatsen. De omroepen hadden altijd zo duidelijk hun afkeer van commerciële televisie laten blijken, dat het niet geloofwaardig was om de omroepen het tweede net te laten exploiteren. Hiervoor moest dus een nieuw commercieel bedrijf opgericht worden.

Er stonden verschillende bedrijven te trappelen om een commerciële zender te exploiteren. De belangrijkste was de Onafhankelijke Televisie Exploitatie Maatschappij (OTEM). Aandeelhouders van de OTEM waren onder andere grote industrieën, banken en verzekeraars, winkels, de bioscoopbond en vijf dagbladen (*Algemeen Handelsblad*, *Parool*, *Nieuwe Rotterdamse Courant*, *De Telegraaf* en *de Volkskrant*). Anderen waren de Nederlandse Televisie Maatschappij (bestaande uit middelgrote bedrijven), het comité van 47 (landelijke en regionale dagbladen), en de Nederlandse Organisatie van Tijdschriftenuitgevers. Pogingen om deze commerciële partijen bij elkaar te brengen mislukten, en in plaats van een gezamenlijke vuist te maken vóór commerciële televisie werd het gedrang steeds groter. Het onderlinge gekrakeel zorgde er uiteindelijk voor dat het tegenovergestelde gebeurde van wat de elkaar beconcurrerende wilden: de Tweede Kamer wees de regeringsnota over reclametelevisie uiteindelijk af.

In plaats van het goedkeuren van commerciële televisie nam de Kamer een motie aan waarin stond dat er een publiek tweede net moest komen. Deze uitbreiding van de zendtijd moest worden betaald met reclame-uitzendingen. Daarnaast moest er een overkoepelend orgaan komen dat zelf programma's zou maken (de latere NOS) en het moest voor nieuwe omroepen mogelijk worden om zendtijd te krijgen. De hoeveelheid zendtijd zou gekoppeld moeten worden aan de hoeveelheid leden van iedere omroep. Het tweede televisienet kwam er in 1964 en reclame op televisie werd ingevoerd in 1966. Het zou echter een kabinetscrisis en enkele jaren duren totdat de andere punten officieel vastgelegd werden in de Omroepwet van 1967.²³

²³ Bardoel, *Marges in de Media*, 35-42.

Toen duidelijk was geworden dat commerciële televisie niet door de Nederlandse politiek mogelijk gemaakt zou worden besloten scheepsbouwer Cornelis Verolme, bankiershuis Teixeira de Mattos en enkele buitenlandse geldschieters de N.V. Reclame Exploitatie Maatschappij (REM) op te richten en de strategie te volgen die al eerder was ingezet door commerciële radiozenders. In de jaren vijftig zonden Radio Mercure en Radio Syd al commerciële radio uit vanaf schepen in de Sont, en in 1960 was Radio Veronica begonnen met het uitzenden van muziekprogramma's en reclame vanaf een schip buiten de territoriale wateren voor de kust van Nederland.²⁴

De REM ging commerciële televisie uitzenden vanaf een kunstmatig eiland in de Noordzee (het REM-eiland). Dit eiland zag eruit als een boortoren en lag tien kilometer uit de kust bij Noordwijk, dus net buiten de Nederlandse grens (op het continentale plat). Op 15 augustus begon de REM met het uitzenden van TV-Noordzee vanaf dit REM-eiland. Om TV-Noordzee te ontvangen moest men de antenne richten op het REM-eiland. Om zowel de Nederlandse televisie als TV-Noordzee te kunnen ontvangen was dus een extra antenne nodig. De verkoop van deze REM-antennes groeide snel. In augustus had 7% van de mensen met televisie een REM-antenne, en in november was dit percentage al gegroeid tot 17%.

Aan de grote groei van het aantal REM-antennes is te zien dat TV-Noordzee voorzag in een behoefte. Toch maakte de Nederlandse politiek al snel een einde aan de uitzendingen vanaf het REM-eiland. In december 1964 werd de Wet Installaties Continentaal Plat aangenomen, en op 17 december werd uitzenden vanaf het REM-eiland door de politie en de PTT onmogelijk gemaakt.²⁵

1.7 De opkomst van de TROS

Toen in 1964 bleek dat de regering een einde ging maken aan de uitzendingen van de REM werd door een groep mensen rond de REM de Televisie Radio Omroep Stichting (TROS) opgericht. De TROS zou de eerste omroep worden die profiteerde van het nieuwe open omroepbestel. Dit open omroepbestel werd in februari 1965 door het nieuwe kabinet Cals ingevoerd nadat het kabinet Marijnen in december 1964 over de omroepkwestie gevallen was. Het omroepbestel van 1965 was een overgangsbestel dat in 1967 uiteindelijk met de Omroepwet definitief vastgesteld werd.

²⁴Merel van Elteren, 'Radio in het televisietijdperk' in: Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 104-134, aldaar 106.

²⁵P.J.A. Idenburg en Th. J.M. Ruijgrok, *Commerciële omroep in Nederland 1951-1991. Van REM-Eiland tot RTL4* (Den Haag 1991) 52-67.

Op 9 mei 1966 kreeg de TROS als aspirant-omroep een zendmachtiging. De TROS nam al vanaf het eerste begin een bijzondere plaats in binnen het omroepbestel. Zij was geen spreekbuis van een maatschappelijke groepering en had dus ook geen maatschappelijk of politiek doel. Het enige doel van de TROS was het verkrijgen van zoveel mogelijk leden en zoveel mogelijk zendtijd om programma's uit te zenden die de kijkers graag wilden zien. Om dit te bereiken deed de TROS juist haar best zich niet met enige politieke of maatschappelijke stroming te identificeren. De TROS presenteerde zich als nieuw, dynamisch, verfrissend en jong en profiteerde zo van ontevreden sentimenten die veel mensen in de jaren zestig hadden over de bestaande organisaties.²⁶

De TROS ging politieke en controversiële onderwerpen waar mogelijk uit de weg. In plaats daarvan zond de TROS zoveel mogelijk programma's uit die moesten aanslaan bij een zo groot mogelijk publiek. Dit werd door critici ook wel 'risicoloze programmering' genoemd. Risicoloze programma's waren in eerste instantie ontspannende programma's zoals amusementsprogramma's, muziekprogramma's, quizzen en series. De TROS was echter als publieke omroep gebonden aan de Omroepwet waar duidelijk in stond dat de omroepen moesten zorgen voor een volledig programma dat „in redelijke onderlinge verhouding tenminste omvat onderdelen van culturele, informatieve, educatieve en verstrooiende aard.”²⁷ Alleen amusement uitzenden was dus niet toegestaan. Om met educatieve en informatieve programma's toch zoveel mogelijk kijkers te trekken ging de TROS ook 'risicoloze informatie' uitzenden. Dit zijn bij voorbeeld programma's over auto's, hobby's, toerisme en vrijetijdsbesteding.

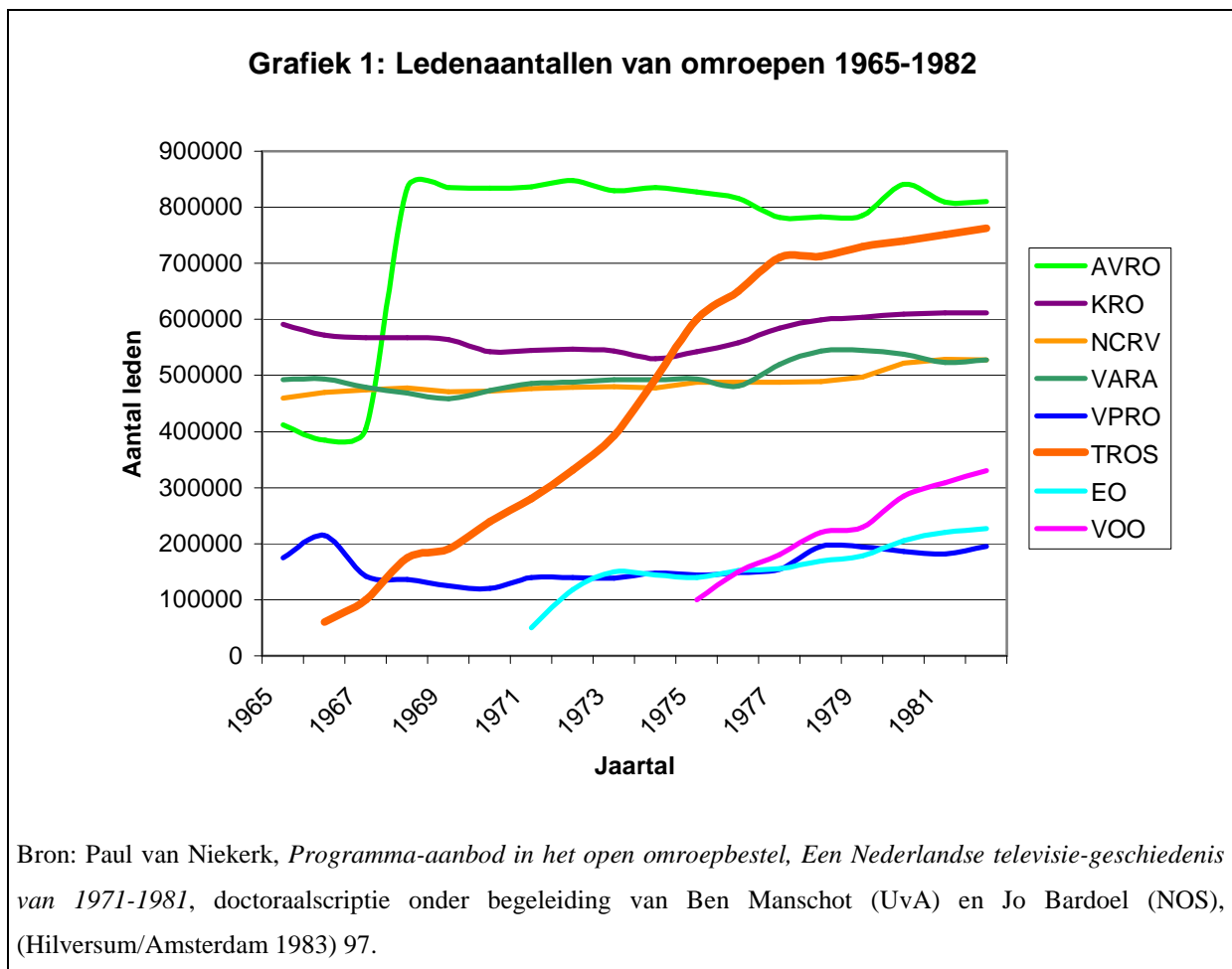
De TROS onderscheidde zich in haar programmering dus duidelijk van andere omroepen, en zette zich met leuzen als „Wij zijn er voor u – u bent er niet voor ons – de kijker is de baas” en later „Het zijn de programma's die het 'm doen'” ook heel duidelijk af tegen de bestaande omroepen. Het uitzenden van goed bekeken programma's was echter niet voldoende om de strijd met andere omroepen aan te gaan. Een hogere omroepstatus en dus meer zendtijd was niet gekoppeld aan het aantal kijkers maar aan het aantal leden dat een omroep had. Om veel leden te trekken was een aantrekkelijk programmablad erg belangrijk. Wie een abonnement op een programmablad nam, werd namelijk automatisch lid van de

²⁶ Bardoel, *Marges in de Media*, 40.

²⁷ Ben Manschot, *Het zijn de programma's die het 'm doen. Normen en feiten over de televisie-programmering in Nederland 1972-1992* (Amsterdam 1993) 66.

omroep die het blad uitgaf. Om veel abonnees en dus leden te trekken bracht de TROS een tv-gids uit die veel goedkoper was dan de gids van andere omroepen.²⁸

Dat een succesvolle televisiegids een goed middel was om veel leden te trekken had de AVRO al in 1967 bewezen. In dat jaar fuseerde de AVRO met de RTN (Radio en Televisie Nederland) die het succesvolle programmablade *Televizier* uitgaf. Honderdduizenden abonnees tekenden na de fusie een wilsverklaring en werden zo bijgeschreven als lid van de AVRO, die daarmee in één klap weer de grootste omroep werd met meer dan 800.000 leden. De AVRO richtte zich net als de TROS volledig op het vergroten van haar aanhang. De middelen die de AVRO hiervoor gebruikte kwamen grotendeels overeen met die van de TROS: populaire programma's uitzenden, commerciële programmagidsen uitbrengen en zelfs af en toe aantrekkelijke aanbiedingen doen aan leden.²⁹

²⁸ Bardoel, *Marges in de media*, 40.

²⁹ *Ibidem*, 48.

De strategie van de TROS bleek al snel succesvol te zijn. Het ledenaantal van de nieuwe omroep steeg snel. Zo snel dat de TROS in 1967 als C-omroep definitief tot het publieke bestel mocht toetreden. Op 1 oktober 1971 werd de TROS B-omroep en twee jaar later was het aantal leden zo groot dat de TROS A-omroep mocht worden.

Het bereiken van de A-status ging echter niet zonder slag of stoot. Minister Van Doorn van Cultuur voelde er aanvankelijk weinig voor om de TROS de A-status te geven omdat hij vond dat de TROS zich niet goed hield aan de eisen van het totale programma. Omdat de TROS echter nooit officieel was berispt kon hij de aanvraag van de TROS niet weigeren. De TROS werd dus A-omroep, met de aantekening dat de TROS zich voortaan beter moest houden aan de regels van het volledige programma. De TROS moest meer zendtijd besteden aan cultuur en informatie. Concreet betekende dit ook dat de TROS werd gedwongen een eigen actualiteitenrubriek te beginnen, dit werd *TROS-Aktua*.³⁰

Tros-Aktua verschilde behoorlijk van bestaande actualiteitenprogramma's. Het bevatte meer onderwerpen per uitzending en de presentatie was lossier en sneller.³¹ Het programma, dat gemaakt werd door Wibo van de Linde (voormalig verslaggever van het *NTS-journaal* en *AVRO's Televizier*), werd al snel het meest bekritiseerde programma van de TROS. Critici vonden het te rechts, te populistisch, oppervlakkig en vooroordeel bevestigend. In veel kranten werden de uitzendingen van *TROS-Aktua* uitgebreid besproken en bekritiseerd.³² *De Groene Amsterdammer* schreef bij voorbeeld over *TROS-Aktua*: „Kortom, de angst voor de buitenwereld en alles wat anders is, die veel mensen van huis uit toch al hebben wordt opgejut en verder gecultiveerd. De agressie, die met angst gepaard gaat wordt gevoed door het telkens spreken over 'hoge straffen', 'betere controle op de WW' en dergelijke. (...) Mensen en dingen worden niet getoond zoals ze zijn, maar zoveel mogelijk zoals mensen denken dat ze zijn.”³³

Opvallend aan *TROS-Aktua* was verder dat het niet alleen door de bestaande media fel werd bekritiseerd, maar dat uit een onderzoek onder televisiekijkers ook bleek dat kijkers *Tros-Aktua* de minst betrouwbare actualiteitenrubriek op de Nederlandse televisie vonden. Ondanks

³⁰ 'Uitbreiding zendtijd voor TROS', Nederlandse Staatscourant 140 (23 juli 1974) in: Mia de Bruyn e.a. ed., *Televisie en vertrossing* (Amersfoort 1976) 84-85.

³¹ J.C.W. de Vries, *Televisie: kritiek en acceptatie. Reacties en gewenning tegenover vertrossing in de jaren zeventig*, doctoraalscriptie Maatschappijgeschiedenis Erasmus Universiteit Rotterdam (1997) 36.

³² De Vries, *Televisie: Kritiek en acceptatie*, 35-38.

³³ Geert Mak, 'De non-informatie van TROS-Aktua', *De Groene Amsterdammer* (29 oktober 1975) in: De Bruyn, *Televisie en vertrossing*, 101-102.

dit onbetrouwbare imago was *TROS-Aktua* wel de actualiteitenrubriek met de hoogste kijkdichtheid.³⁴

1.8 De reactie van andere omroepen

De strategie van de TROS was succesvol op alle fronten. Dit werd in 1975 nog eens bevestigd in een rapport van de dienst kijk- en luisteronderzoek van de NOS. Volgens dit rapport verkoos 35% van de bevolking de TROS boven alle andere omroepen. Ook bleek dat 47% van de mensen vond dat de TROS de omroep was die de beste programma's maakte. Na de *AVRO-bode* en *Televizier* (20%) was *TROS-kompas* de omroepgids die bij de meeste mensen op de mat viel (17%). Dit onderzoek voorspelde ook dat als de zendtijd voortaan verdeeld zou worden met omroepverkiezingen (een plan waar onder andere een deel van de PvdA voor was), de TROS dan drie maal zoveel zendtijd zou krijgen als de AVRO, KRO, NCRV en de VARA.³⁵

Het enorme succes van de TROS dwong andere omroepen ertoe de concurrentiestrijd aan te gaan en ook te proberen een groter publiek te veroveren. Er waren drie opties voor de bestaande omroepen: zij konden de TROS kopiëren en ook proberen een zo groot mogelijk publiek te bereiken (de totale marktstrategie), zij konden zich afzetten tegen de TROS en hun programmering juist meer richten op een eigen publiek (de specifiek publiek strategie) of zij konden deze twee strategieën combineren (de dubbele strategie). Grofweg kun je stellen dat de AVRO als enige koos voor de totale marktstrategie. De VPRO en de EO kozen voor de specifiek publiek strategie en de overige omroepen (KRO, VARA, NCRV en VOO) kozen voor de dubbele strategie.³⁶

Deze dubbele strategie was interessant, omdat de omroepen op deze manier wel een breder publiek aan zich konden binden maar tegelijkertijd hun oude achterban niet hoefden te verstoten. In de praktijk kwam de dubbele strategie erop neer dat er tijdens de piektijd (prime time) programma's werden uitgezonden die een groter publiek moesten aantrekken, en dat de programma's voor de eigen doelgroep daar omheen werden geprogrammeerd. Het programmeren volgens de dubbele strategie werd gemakkelijker gemaakt met de invoering van de vaste avonden voor alle omroepen. Vanaf het seizoen 1975-1976 had elke A-omroep wekelijks een vaste avond op Nederland 1. Op Nederland 2 werden iedere avond

³⁴ Andries M. Overste, 'Actualiteitenrubrieken' in: De Bruyn, *Televisie en vertrouwing*, 60-69.

³⁵ W. Jungman, 'TROS wint op alle fronten', *Het Parool* (16 december 1975) in: De Bruyn, *Televisie en vertrouwing*, 88.

³⁶ Paul van Niekerk, *Programma-aanbod in het open omroepbestel, Een Nederlandse televisie-geschiedenis van 1971-1981* doctoraalscriptie onder begeleiding van Ben Manschot (UvA) en Jo Bardeel (NOS), (Hilversum/Amsterdam 1983) 71.

programma's van wisselende omroepen uitgezonden. Deze eigen avond werd door de omroepen als het visitekaartje van de omroep beschouwd. Er werden op deze avond vooral programma's uitgezonden die een groot publiek moesten trekken. Een uitzondering hierop was de eigen actualiteitenrubriek die altijd rond 22:00 op de eigen avond uitgezonden werd.³⁷

Door het kiezen voor een dubbele strategie en door de eigen thuisavond werd het eerste net steeds vaker het net waar vooral populaire programma's te zien waren. Omdat er nog geen afstandsbediening bestond werd er veel minder geschakeld tussen de zenders. Als er eenmaal veel kijkers getrokken waren met een populair programma, bleven deze kijkers vaak ook kijken naar de programma's die daarna werden uitgezonden. Dit kijkers trekken met een populair programma in de hoop dat zij ook blijven kijken naar een serieuzer programma wordt de 'sandwich formule' genoemd.

1.9 Kritiek op de TROS in geschreven media (1966-1980)

Student maatschappijgeschiedenis J.C.W. de Vries schreef in 1997 een doctoraalscriptie over kritiek en acceptatie van de televisie in Nederland.³⁸ Hij onderzocht voor deze scriptie een knipselarchief van ruim vijfhonderd artikelen over de TROS en vertrossing in dag- en weekbladen uit de periode 1966-1980. In deze paragraaf zal een korte samenvatting gegeven worden van zijn hoofdstuk over hoe dag- en weekbladen in deze periode schreven over de TROS.³⁹ De Vries onderscheidt in zijn scriptie vier perioden: kritiek bij de start van de TROS (1966-1970), de toenemende kritiek op de TROS (1970-1973), de ideologisch gefundeerde kritiek op de TROS (1973-midden jaren zeventig) en de wegebbende kritiek op de TROS (tot 1980).

In de beginjaren van de TROS werd er relatief weinig over deze nieuwe omroep geschreven. Als er over de TROS werd geschreven gebeurde dit meestal met veel scepsis. Er werd geschreven over het ontbreken van een duidelijke identiteit in de programma's en over het ontbreken van een actualiteitenrubriek. Verder werd er in deze beginjaren vooral geschreven over de amateuristische organisatie van de TROS (veel conflicten en gedwongen ontslagen). Deze negatieve verhalen waren alleen bij *De Telegraaf* niet te vinden. *De Telegraaf* was de enige krant die vanaf het begin overwegend positief schreef over de TROS.

In het begin van de jaren zeventig nam men de TROS nog steeds niet serieus. Kranten vonden de programma's simpelweg niet interessant genoeg om over te schrijven. Over de

³⁷ Manschot, *Het zijn de programma's*, 155.

³⁸ J.C.W. de Vries, *Televisie: kritiek en acceptatie. Reacties en gewenning tegenover vertrossing in de jaren zeventig* (Rotterdam 1997).

³⁹ De Vries, *Televisie: kritiek en acceptatie*, 32-58.

interne problemen bij de TROS werd daarentegen wel veel geschreven. Er werd geschreven dat de directie programmamakers frustreerde als zij programma's van hogere kwaliteit wilden maken en men schreef over het eigenzinnige optreden van TROS-voorzitter Joop Landré.

In maart 1970 bleek dat de TROS de drempel van 250.000 leden bereikt had, en dus aanspraak kon maken op de status van B-omroep. Het ministerie van Cultuur controleerde deze gegevens en constateerde dat twintig procent van de ingeschreven leden de omroepbijdrage nog niet betaald had en dus ten onrechte als lid was meegeteld. Dit leidde allereerst tot veel ironisch commentaar van geschreven media. Alleen *De Telegraaf* bleef achter de TROS staan en schreef in een hoofdredactioneel commentaar dat het ministerie van Cultuur met een pennestreek het ledenaantal van de TROS had verminderd, omdat uitbreiding van zendtijd voor de TROS ten koste zou gaan van zendtijd van de NOS en andere omroepen.⁴⁰ Het bereiken van de B-status was door het ministerie van Cultuur dus even uitgesteld, maar toch was wel duidelijk geworden dat de TROS een grote omroep aan het worden was, die zijn plaats in het publieke bestel veroverd had. Dit leidde ertoe dat de geschreven media de TROS nauwgezet gingen volgen. Dit gebeurde nog steeds op een kritische manier, maar deze kritiek was nog niet ideologisch gefundeerd.

Volgens De Vries vond er rond 1973 een omslag in de berichtgeving over de TROS plaats. Kranten en tijdschriften schreven niet meer simpelweg laatdunkend over de TROS, maar de kritiek op de TROS kreeg steeds meer een ideologische onderbouwing. Men ging de TROS steeds meer als een gevaarlijke omroep zien. De oppervlakkige programma's zouden het publiek onmondig houden en doordat de TROS voortdurend controversiële thema's uit de weg ging zorgde de TROS voor instandhouding van de bestaande orde. Daar kwam nog bij dat andere omroepen zich steeds meer genoodzaakt zagen om ook meer oppervlakkige programma's uit te gaan zenden. Alleen op die manier konden zij hun kijkers vasthouden en zo hun bestaan legitimeren. Deze oploeiende kritiek op de TROS en de vervlakking van de televisie noemt men het vertrossingsdebat. De Vries schrijft dat alle kranten en weekbladen behalve *De Telegraaf* meededen met dit voortdurend negatief schrijven over de TROS. Aan het einde van de jaren zeventig ebde het debat over de vertrossing volgens De Vries langzamerhand weg. Er werd nog wel veel kritiek op de TROS geuit, maar het ideologische element hiervan werd steeds minder.

Ik heb in het voorgaande veel aandacht besteed aan het afstudeeronderzoek van De Vries. De reden hiervoor is dat het beeld dat hij schetst relevant is voor mijn onderzoek naar

⁴⁰ 'Pennestreek', *De Telegraaf* (17 april 1970).

vertrossing in televisierecensies in de periode 1966-1980. De Vries heeft niet alleen gekeken naar televisierecensies maar ook naar opiniestukken, hoofdredactionele commentaren, nieuwsberichten en achtergrondartikelen. Hiermee heeft hij een heel breed beeld gegeven van de berichtgeving rond de TROS en het vertrossingsdebat. Toch valt er ook wel wat kritiek te geven op dit onderzoek. De onderzoeksmethode van De Vries is namelijk niet erg helder. Hij spreekt van ‘empirisch onderzoek’ naar ruim vijfhonderd artikelen over de TROS, maar maakt verder niet duidelijk welke methode hij bij dit onderzoek heeft gehanteerd. Het onderzochte bronnenmateriaal bestond uit de verzameluitgave *Omroep in de pers* (een door de NOS periodiek uitgegeven bundeling van kranten- en tijdschriftartikelen) en „andere uitgaven over het onderwerp”. Volgens De Vries is dit bronnenmateriaal representatief voor hetgeen in de door hem onderzochte periode in kranten en tijdschriften over de TROS is verschenen. Omdat hij niet preciseert welke bronnen hij wel en niet gebruikt heeft is dit echter lastig na te gaan. Omdat het onderzoek van De Vries het enige is naar hoe er over de TROS geschreven werd in de periode 1966-1980 heb ik de uitkomsten van dit onderzoek hier toch gepresenteerd. Het onderzoek van De Vries rechtvaardigt mijn onderzoek naar televisierecensies in de periode 1966-1980 nogmaals. Enerzijds omdat mijn onderzoek het beeld dat De Vries geeft kan versterken of nuanceren, en anderzijds omdat De Vries niet naar artikelen gekeken lijkt te hebben die níet over de TROS gaan. Dit is voor een goed beeld van de aandacht voor de TROS wel nodig. Er kan bij voorbeeld pas iets gezegd worden over toenemende aandacht voor de TROS als duidelijk is welk aandeel de TROS precies heeft gehad in bepaalde berichtgeving.

1.10 Definities van vertrossing

„Het woord ‘vertrossing’ was mij in de kranten opgevallen. Ik houd die zaak in de gaten. Ik heb het woord echter nog niet in mijn kartotheek opgenomen, omdat ik bang ben dat het maar een tijdelijk verschijnsel is. Met ‘verzuiling’ lag het destijds anders.” Dit antwoordde redacteur-samensteller dr. C. Kruyskamp van de “dikke Van Dale” in maart 1975 op de vraag van KRO-omroepblad *Studio* of het woord vertrossing zou worden opgenomen in de nieuwste editie van zijn woordenboek.⁴¹ In dit artikel in *Studio* is te lezen dat het begrip vertrossing hoogstwaarschijnlijk voor het eerst gebruikt werd door Wim Hazeu, toen hoofd drama van de NCRV. Hij sprak tijdens een lezing die hij in de winter van 1970/1971 in Tilburg hield over „de ‘vertelegrafisering’ van de pers en over de ‘vertrossing’ bij de omroepen” Wim Jungman,

⁴¹ ‘Tros en taalschat’, *Studio* (1 maart 1975) in: Mia de Bruyn e.a. ed., *Televisie en vertrossing* (Amersfoort 1976) 102-103.

televisiecriticus van *Het Parool*, was waarschijnlijk degene die het woord vertrossing voor het eerst in een krant gebruikte.⁴²

Met de tijdelijkheid van het woord vertrossing is het achteraf gezien erg meegevallen. Sinds 1984 is vertrossing opgenomen in de ‘dikke Van Dale’. Onder dat lemma is te lezen dat vertrossing „een verschijnsel is waarbij steeds meer nadruk gelegd wordt op amusement ten koste van educatieve en levensbeschouwelijke waarden”. Bovendien heeft het woord vertrossing in talloze artikelen en boeken over televisie zijn plaats gevonden. Volgens communicatiewetenschapper Ben Manschot is vertrossing zelfs „een van de meest gebruikte termen” in de discussie over het Nederlandse omroepbestel.⁴³

Het precies definiëren van het woord vertrossing blijkt echter een lastige opgave. Hoe men het begrip vertrossing definieert hangt namelijk in grote mate af van de blik waarmee men naar de televisie als onderzoeksobject kijkt. De socioloog die schrijft over televisie kijkt naar andere dingen dan de historicus. De programmamaker kijkt anders dan de televisierecensent. Als deze mensen het hebben over vertrossing, leggen zij dus allemaal de nadruk op iets anders.

De auteur die het begrip vertrossing naar eigen zeggen voor het eerst expliciet gedefinieerd heeft is socioloog Gert J. Peelen. Hij definieert vertrossing als: „de tendens die leidt tot het zich in de programmering steeds meer richten op de voorkeur van het merendeel van het media-consumerende publiek, door verstrooiende programma’s de plaats te laten innemen van programma’s welke de meningsvorming en informatie van het publiek beogen.”⁴⁴ Peelen beschrijft dat de andere omroepen de „hete adem van de TROS” in hun nek voelen en daarom genoodzaakt zijn in te teren op de resten van hun eigen identiteit. Hierdoor dreigt het mediapakket „één grote eenheidsworst” te worden. „Een dreiging die zeer reëel is” aldus Peelen.⁴⁵

Peelen richt zich in deze definitie alleen op de programmering van de televisie. Volgens veel auteurs is vertrossing echter veel breder. Zij zien vertrossing als een maatschappelijke ontwikkeling, waarvan het groeiende amusement op de televisie slechts een symptoom is. Een voorbeeld hiervan is de definitie van vertrossing van Jaap van Wansbeek in *De Tijd* in 1974: „Hieronder wordt verstaan het opvullen van de leegte die wordt achtergelaten door het

⁴² Ibidem.

⁴³ Manschot, *Het zijn de programma’s*, 28.

⁴⁴ Gert J. Peelen, *Van verlossing tot vertrossing. De ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst* (Baarn 1976) 87.

⁴⁵ Ibidem.

wegkwijnen van de aloude levensbeschouwelijke tegenstellingen tussen de ‘verticale’ zuilen. Deze opstelling komt neer op het verschaffen van kleurloosheid en niet-aanstootbaarheid.’⁴⁶

Waar Van Wansbeek de ontzuiling aanduidt als katalysator van vertrossing, zijn er ook auteurs die nog verder gaan.. Zij zien vertrossing als een oud probleem, wat er zonder de TROS ook al was. Een voorbeeld hiervan is Wim Hazeu die in 1976 een artikel schreef over vijftig jaar televisie: „Je kunt bovendien de kleurloosheid van de televisie niet tot Nederland alleen beperken. (...) En wat de vertrossing betreft moet ik eveneens troost putten uit een verklaring van een andere omroepgetuige, namelijk uit die van ds. Spelberg, die als secretaris van de VPRO in 1931 (!) schreef: “Heeft de radio een ontzaglijke verbanalisering en nivellering van de cultuurwaarden op zijn geweten? Men geeft nu nog te veel gehoor, vooral in ons land, aan wat gehoord moet worden. Het is moeilijk wegen aan te geven, verandering die verbetering is voor te bereiden, juist in ons land met zijn eigenaardige, radiostijlloosheid.” Met andere woorden: het is een oud probleem dat er zonder de Tros of Veronica ook al was.” Om uit te leggen wat de kern van dit probleem is citeert Hazeu vervolgens uit het artikel *De beklemmende elite* van L. Poll over de doorgesloten democratiseringsgedachte. Vooral linkse intellectuelen kennen onderwijs en kunst wel hoge waarde toe, maar schamen zich tegelijkertijd voor het elite-karakter van hun culturele werk. Omdat democratisering in linkse kring het toverwoord is vinden zij dat iedere burger op ieder terrein evenveel recht van spreken moet hebben als iedere andere burger. Deze democratisering van de kunst leidt tot „vergroting van de macht van de Veronica-luisteraars, Een-van-de-acht-kijkers, *Libelle*-lezers, voetballiefhebbers en autobezitters. Met elkaar vormen zij de zwijgende meerderheid, waar een anti-elitair eliteblad als *Vrij Nederland* meestal nogal schamper over schrijft.’⁴⁷

In deze visie is de TROS dus een onderdeel van de ‘lage’ of ‘volkse’ cultuur, die bezig is de ‘hoge’ of elitecultuur – al dan niet met steun vanuit die hoge cultuur zelf - te overheersen. In dit beeld past ook de visie van Meijer die hij beschrijft in *De Tijd* in 1976: „De lach is door de eeuwen heen de vluchtmogelijkheid gebleven voor het gewone volk, dat zich amuseerde met kluchten. De diepzinnige tragedies waren het privilege van de betere klasse. Het carnaval is altijd een bepaalde manifestatie van vertrossing, massa-escapisme, geweest.’⁴⁸

Naast deze angst voor de volkse cultuur is ook de angst voor de om zich heen grijpende commercie een duidelijk element van de kritiek op vertrossing. Van den Heuvel bijvoorbeeld

⁴⁶ Jaap van Wansbeek, *De Tijd* (8 juli 1974) in: De Bruyn, *Televisie en vertrossing*, 5.

⁴⁷ L. Poll, ‘De beklemmende elite’, *NRC Handelsblad* (28 april 1976) zie: Wim Hazeu, ‘Kroniek & kritiek. Televisionair leven’, *De Gids* 139 (1976) 566-569, aldaar 568-569.

⁴⁸ H. Meijer, ‘Vertrossing: een gevaar voor de democratie?’, Afl. 2, *De Tijd* (9 april 1976) 12.

wijst erop dat vertrossing niet alleen een gevolg is van de ontzuiling, maar ook van een ‘aanval uit de commerciële hoek’.⁴⁹ Met deze ‘aanval’ bedoelt hij de poging van de REM om het gesloten omroepbestel met een commerciële omroep te doorbreken in het begin van de jaren zestig. Een ander voorbeeld van de relatie tussen vertrossing en vercommercialisering is de definitie van de Werkgroep Socialistische VARA die vertrossing in 1976 omschreef als: „de inhoudelijke consequentie van het produceren onder marktverhoudingen.”⁵⁰

Wat vertrossing dus precies is, is niet één-twee-drie te zeggen. In 1978 schreven Gerard Fasel en Joost de Wolf een scriptie over het begrip vertrossing voor hun studie massacommunicatie.⁵¹ Als bijlage namen zij een overzicht op met daarin alle definities van vertrossing zoals die werden gehanteerd in de door hen geraadpleegde literatuur. Dit leverde toen een overzicht van vijf pagina’s op. Sindsdien is het aantal publicaties over televisie en vertrossing alleen nog maar gegroeid, en is het aantal verschillende definities van vertrossing alleen maar toegenomen.

In 1993 publiceerde Ben Manschot, in de jaren zeventig overigens de scriptiebegeleider van Fasel en De Wolf, zijn onderzoek naar de vertrossing van de Nederlandse televisie. In dit onderzoek stelt Manschot dat de verschillende definities van het begrip vertrossing in vijf categorieën zijn in te delen:

A. Vertrossing als algemeen maatschappelijk proces:

1. Een politiek-maatschappelijke referentie die een verband legt tussen vertrossing en ontzuiling.
2. De betekenis van vertrossing als algemeen maatschappelijk proces, waarbij vooral gerefereerd wordt aan culturele aspecten zoals de dreigende opkomst van een ‘massacultuur’, die niet langer gericht is op voorlichting en vorming, doch die sensatie en verdooving brengt.

B. Betekenissen waarbij vertrossing in verband wordt gebracht met aspecten van het omroepbestel zelf:

1. Vertrossing als “de keuze voor een marktoriëntatie van de omroepen waarbij getracht wordt een zo breed mogelijk publiek te veroveren”.

⁴⁹ H. van den Heuvel, ‘Van verlossing tot vertrossing’, *Communicatie* 1 (1977) 11-15.

⁵⁰ Werkgroep socialistische VARA, ‘De VARA verder onder het mes’, *Socialisme en Democratie* 33 (1976) 364.

⁵¹ Gerard Fasel en Joost de Wolf, *Vertrossing. De TROS en nu verder: op weg naar een nieuwe omroepstrategie* afstudeerscriptie UvA (1978).

2. De betekenis van vertrossing waarbij gerefereerd wordt aan de programmering zelf en het streven van de omroepen “naar een goedkope populariteit door in hoofdzaak amusementsprogramma’s te brengen”.

C. De betekenis die in geregelde televisiekritieken en weekbladen aan vertrossing is gegeven.⁵²

In zijn onderzoek naar de vertrossing van de Nederlandse televisie hanteert Manschot zelf de betekenis die betrekking heeft op de programmering. „Concreter gezegd, vertrossing impliceert hier dat in het programma-aanbod de verstrooiing toeneemt ten koste van de meer serieuze onderdelen zoals ernstige informatie en kunst.”⁵³

Het zou op het eerste gezicht voor de hand liggen in dit onderzoek de onder C genoemde definitie te hanteren. Dit brengt ons echter tot een cirkelredenering, gezien het feit dat een van de doelen van dit onderzoek is vast te stellen hoe televisierecensenten schrijven over vertrossing. Als er in dit onderzoek dus gesproken wordt over vertrossing zonder dat erbij wordt uitgelegd welke vertrossing hiermee wordt bedoeld, kan men er van uit gaan dat de hierboven geciteerde definitie die betrekking heeft op de programmering bedoeld wordt. Wordt er een andere vorm van vertrossing bedoeld, dan staat dat er expliciet bij.

1.11 Vertrossing: feit of folklore?

In de inleiding van deze scriptie staat al dat Manschot de vertrossing van de Nederlandse televisie een van de meeste populaire folklores in ons land noemt.⁵⁴ Het woord folklore duidt op volksoverlevering, bijgeloof en vooroordelen.⁵⁵ Door de term folklore te gebruiken maakt Manschot dus met één woord duidelijk hoe hij over vertrossing denkt. Manschot onderzocht aan de hand van uitzendschema’s of de Nederlandse televisie in de jaren zeventig en tachtig inderdaad vertrouwd was. Zijn conclusie was dat vertrossing zich alleen heeft voorgedaan bij de grote omroepen (AVRO, KRO, NCRV, VARA en TROS), maar dat dit voor een groot deel werd gecompenseerd door de NOS en de kleine omroepen (VPRO en EO) die veel zendtijd besteedden aan informatie en kunst. Op basis van de objectieve cijfers van uitzendschema’s blijkt dus dat de Nederlandse televisie in de jaren zeventig en tachtig niet in zijn geheel was

⁵² Manschot, *Het zijn de programma’s*, 28-31.

⁵³ *Ibidem*, 31.

⁵⁴ *Ibidem*, 31 en 165.

⁵⁵ G. Geerts en H. Heestermans ed., *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal* (Utrecht/Antwerpen 1995).

vertrouwt. Toch was er volgens Manschot wel degelijk enige vorm van vertrouwen, ook omdat de programma's van de grote omroepen veel beter bekeken werden.

Manschot toonde in 1993 dus overtuigend en objectief aan dat het met de vertrouwen niet zo erg gesteld was al men in de jaren zeventig en tachtig dacht. Toch is de term vertrouwen na 1993 niet overboord gegooid. Het woord vertrouwen wordt nog steeds veelvuldig gebruikt in literatuur over televisie. Een recent voorbeeld hiervan is een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid waarin valt te lezen: „De ‘vertrouwen’ in het publieke bestel bleek niet tegen te houden. Ondanks verwoede pogingen daartoe van de politiek (zoals het uitsluiten van Veronica).”⁵⁶

Het idee van de vertrouwen van de Nederlandse televisie is dus een hardnekkig beeld dat zich ook met feitenonderzoek niet zomaar laat wegpoetsen. In die zin is het beeld van de vertrouwen vergelijkbaar met het beeld van de zeer machtige media. Onderzoekers waren het er na 1959 wel over eens dat Joseph Klapper met zijn boek *The effects of Mass Communication* had aangetoond dat de macht van de media gecompliceerder in elkaar stak dan het beeld van de spons en de naald deed vermoeden. Toch bleef dit beeld bij voorbeeld bij het grote publiek, de eigenaars van media, journalisten en programmamakers nog zeer lange tijd populair.⁵⁷

Vertrouwen is dus nog steeds een populair ‘containerbegrip’ in de literatuur over televisie. Vertrouwen brengt alles wat oppervlakkig, onbenullig, commercieel, eenvormig, populistisch, massaal, onverantwoord en niet-journalistiek is aan of op de televisie bij elkaar in één woord. In plaats van vertrouwen wordt ook wel gesproken over ‘Veronicanisering’ of ‘VerVOOzing’ (naar de Veronica Omroep Organisatie (VOO) die in 1976 tot het publieke bestel toetrad), ‘Endemollisering’ (naar het productiebedrijf van Joop van den Ende en John de Mol) en meer recent ‘Talpanisering’ (naar Talpa, de televisiezender van John de Mol).⁵⁸

Dat vertrouwen zich feitelijk niet precies zo heeft voorgedaan als men in de jaren zeventig en tachtig dacht is voor dit onderzoek minder interessant. Of om met Hegel te spreken toen hem tijdens een lezing werd toegeworpen dat zijn betoog in strijd was met de feiten: „des te erger voor de feiten”. Vast staat dat vertrouwen bestond in de hoofden van iedereen die in de jaren zeventig naar de televisie keek, televisie maakte of over televisie schreef. Dat feit alleen al rechtvaardigt onderzoek naar vertrouwen in de televisiekritieken.

⁵⁶ W.B.H.J. van de Donk, D.W.J. Broeders en F.J.P. M. Hoefnagel ed., *Trends in het medialandschap. Vier verkenningen* Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Amsterdam 2005) 77.

⁵⁷ Stappers, ‘Inleiding’, 21.

⁵⁸ Kees Fens, ‘In het voorbijgaan. Geboorte van een soortnaam’, *de Volkskrant* (18 augustus 2005).

Hoofdstuk 2 *Televisiekritieken*

2.1 *Kritiek als kunstschepper*

In de inleiding van deze scriptie werd de Franse socioloog Bourdieu geïntroduceerd aan de hand van zijn opstel over de banaliserende werking van televisie.¹ Deze theorie van Bourdieu is voor dit onderzoek interessant omdat zij een theoretische verklaring biedt voor de vervlakking van het televisieaanbod. Bourdieu is echter het bekendst geworden met zijn theorieën over klassenverschillen en de ontwikkeling van smaak. Deze theorie is interessant voor dit onderzoek omdat hieruit duidelijk wordt wat de functie van recensenten is bij het tot stand komen van het oordeel dat mensen hebben over culturele producten als schilderijen, boeken, films en televisie.

Klassenverschillen in de maatschappij worden vaak uitgelegd met de metafoor van een ladder. Personen kunnen stijgen en dalen op de maatschappelijke ladder door bij voorbeeld meer kapitaal te vergaren. Op deze manier ontstaan groepen als de ‘upper middle class’ en de ‘lower middle class’. Bourdieu vindt deze ‘eendimensionale’ benadering van het klassenverschil te simplistisch.² Bourdieu stelt klassenverschillen voor als een ‘sociale ruimte’. De positie die iemand inneemt in deze sociale ruimte is afhankelijk van twee variabelen: economisch kapitaal en sociaal kapitaal. De belangrijkste indicator voor de hoeveelheid economisch kapitaal is het inkomen. De indicator voor sociaal kapitaal is het opleidingsniveau. Bourdieu stelt het klassenverschil dus niet voor als een eendimensionale y-as waarlangs mensen kunnen stijgen of dalen, maar als een Cartesisch assenstelsel met een x-as van sociaal kapitaal en een y-as van economisch kapitaal. Industriëlen en ondernemers hebben bij voorbeeld veel economisch kapitaal en weinig cultureel kapitaal. Onderwijzers en kunstenaars hebben weinig economisch kapitaal maar veel cultureel kapitaal.³

Volgens Bourdieu komt het stijgen langs dezelfde as het meeste voor. Het is voor een winkelier gemakkelijker om meer economisch kapitaal te vergaren en zo uit te groeien tot eigenaar van een winkelketen dan om hoogleraar te worden. Andersom heeft een onderwijzer op een middelbare school meer kans op een succesvolle academische carrière dan om eigenaar te worden van een winkelketen. De winkelier en de eigenaar van de winkelketen zijn namelijk al actief in hetzelfde veld, net als de leraar en de professor.⁴

¹ Pierre Bourdieu, *Over televisie* (Amsterdam 1998).

² Pierre Bourdieu, *Distinction. A social critique of the judgement of taste* (Cambridge 1984) 125.

³ Bourdieu, *Distinction*, 115-123.

⁴ *Ibidem*, 132.

Er zijn volgens Bourdieu dus wel degelijk klassenverschillen. Dit klassenverschil wordt duidelijk als je kijkt naar de smaak die iemand heeft. Bourdieu nam een enquête af onder ruim 1200 mensen om te onderzoeken wat het verband is tussen iemands sociale positie en iemands smaak. Smaak is afhankelijk van de habitus die iemand heeft. Deze habitus is een geheel van alle disposities die iemand zich gedurende zijn leven heeft eigen gemaakt. Een voorbeeld van zo'n dispositie is het vermogen om een schilderij te beoordelen op vorm en kleurgebruik zonder direct te kijken naar het nut van het kunstwerk.⁵ Deze habitus wordt ook wel aangeduid als 'culturele bagage'.⁶

De habitus wordt gevormd door het onderwijs dat iemand geniet, maar is ook in grote mate afhankelijk van afkomst en opvoeding. Dit is ook de reden dat klassenverschillen ook in het onderwijs altijd duidelijk zichtbaar blijven. Schoolregels en mode worden wel snel eigengemaakt, maar zaken als voorkeur voor muziek, kunst, meubels, eten en sporten worden niet op school geleerd en daardoor wordt de afkomst van iemand altijd verraden door smaak.⁷

Smaak is dus niet een bewuste keuze, maar is een uitdrukking van de positie die iemand heeft. Smaak wordt gebruikt om posities mee te versterken, te verbeteren of te verzwakken. Groepen met het meeste economische én sociale kapitaal ontwikkelen de dominante 'goede' smaak. Lagere groepen imiteren deze smaak, maar dat lukt nooit helemaal. Daarom komen hun uitingen van smaak altijd geforceerd over. Ze zijn pretentius of pedant.⁸ Op deze manier werpen dominante klassen allerlei drempels op die het voor genomineerden moeilijk of soms zelf onmogelijk maakt sociaal te stijgen. Daar komt nog bij dat de regels van de goede smaak in de tijd kunnen veranderen.⁹ De kritiek op massacultuur en het verheerlijken van 'hoge cultuur' moet je volgens Bourdieu dan ook zien als een manier waarop de elite haar eigen positie probeert te handhaven.

Een voortvloeiende uit het op deze manier kijken naar smaak is dat een kunstwerk ook nooit een op zichzelf staande schoonheid kan hebben. Bourdieu maakt dit duidelijk door te beschrijven hoe de prijs van een kunstwerk tot stand komt. De prijs van een schilderij wordt niet bepaald aan de hand van de hoeveelheid verf en het aantal uren schilderen dat een kunstenaar nodig heeft gehad om het schilderij te maken. Wat belangrijker is, is de hoeveelheid 'symbolisch kapitaal' dat in het schilderij zit. Een schilderij is veel geld waard als de juiste mensen het ontdekken of aanbevelen en hun goede naam aan het schilderij willen

⁵ Ibidem, 6.

⁶ Vera L. Zolberg, 'Taste as a social weapon', *Contemporary Sociology* 15 afl. 4(1986) 511-515, aldaar 513.

⁷ Zolberg, 'Taste as a social weapon', 513.

⁸ Bourdieu, *Distinction*, 249.

⁹ Zolberg, 'Taste as a social weapon', 513-514.

verbinden. De juiste mensen zijn in dit geval bij voorbeeld musea, erkende kunstenaars, galeriehouders, kopers en critici.¹⁰ Of iets kunst is of kitsch wordt dus bepaald door de mensen die het voor het zeggen hebben binnen het culturele veld. De recensenten bepalen dus (mede) wat kunst is en wat niet.

Dit verschijnsel is ook beschreven in onderzoeken naar literatuurkritieken. Literatuurwetenschapper Susanne Janssen schrijft in haar dissertatie bijvoorbeeld: „De keuzen en uitspraken van journalistieke critici vormen een eerste, cruciale fase in deze afbakening en hiërarchisering van het literaire repertoire.”¹¹ Janssen constateert in haar onderzoek naar literaire kritieken in kranten dat recensenten bij het kiezen van te bespreken werk grote waarde hechten aan de naam van de uitgever van het boek. Een debuutroman die uitkomt bij een gerenommeerde uitgeverij wordt eerder besproken dan een debuut bij een onbekende uitgever. Ook blijkt dat recensenten bij het beoordelen van boeken goed kijken naar de recensies van hun collega's. Dit is ook de reden dat in verschillende kranten vaak dezelfde boeken besproken worden. Recensenten volgen het oordeel van hun collega's omdat de juistheid van hun oordeel afgemeten wordt aan de mate waarin hun oordelen met elkaar overeenkomen. Op deze manier kan een soort algemeen geaccepteerd beeld van een boek of van een schrijver ontstaan. Als dit brede geaccepteerde beeld eenmaal is ontstaan is het erg moeilijk voor een recensent om hier een andere mening tegenover te stellen.¹²

2.2 Kranten en hun veld

Net zoals het voor een kunstenaar moeilijk is om tot het culturele veld toegelaten te worden is het voor een criticus dus moeilijk om nieuwe – dissidente – geluiden te laten horen. Het enige waar een beginnend criticus prestige aan kan ontleen is de krant waarvoor hij schrijft. Ook de kranten hebben namelijk hun eigen plaats binnen het journalistieke en culturele veld. Een traditionele verdeling is de verdeling in ‘kwaliteitskranten’ en ‘populaire kranten’. Een recensent van een kwaliteitskrant heeft vanaf het begin meer aanzien dan een recensent van een populaire krant.

NRC Handelsblad, *Trouw* en *de Volkskrant* worden in Nederland gezien als kwaliteitskranten, terwijl *De Telegraaf* doorgaans als populair wordt aangeduid. Volgens het *Basisboek journalistiek* moet een kwaliteitskrant aan de volgende kwaliteitsnormen voldoen:

¹⁰ Marijke Laurence, *Literaire intolerantie. Een onderzoek naar het hoe en waarom van het verschil tussen 'echte' en 'triviale' literatuur (en kunst)* (Groningen 1993) 150.

¹¹ Susanne Janssen, *In het licht van de kritiek. Variaties en patronen in de aandacht in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken* (Hilversum 1994) 194.

¹² Janssen, *In het licht van de kritiek*, 195-197.

1. Een compleet verslag brengen van nationaal en internationaal nieuws, zowel politiek, economisch en cultureel als wetenschappelijk.
2. Een uitstekende opiniepagina, met commentaren, analyses en achtergrondartikelen.
3. Een gedegen en onpartijdige behandeling van het nieuws zonder ‘provincialisme’, sensatiezucht, hysterie of modegevoeligheid.
4. Onafhankelijkheid en integriteit.
5. Een grote, goed opgeleide en intelligente redactie die vastbesloten is lezers aan te spreken, te dienen en te beïnvloeden.

Het begrip kwaliteitskrant is echter wel altijd relatief. *De Telegraaf* wordt in Nederland gezien als populair, maar is in vergelijking met de Engelse boulevardpers een kwaliteitskrant te noemen.¹³

Bij mijn onderzoek naar televisiekritieken heb ik ervoor gekozen de televisiekritieken van *NRC Handelsblad*, *De Telegraaf* en *de Volkskrant* met elkaar te vergelijken. Omdat iedere krant zijn eigen positie binnen het journalistieke veld bekleedt, is het relevant nu eerst de verschillende achtergronden van deze kranten te beschrijven.

NRC Handelsblad

NRC Handelsblad verscheen voor het eerst op 1 oktober 1970. Het was het resultaat van een fusie tussen het *Algemeen Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamse Courant (NRC)*. Omdat het commercieel gezien niet goed ging met de Nederlandse dagbladmarkt waren beide kranten al in 1964 opgegaan in één bedrijf, de Nederlandse Dagbladunie. De beide titels bleven echter nog wel tot 1970 bestaan.

Buitenstaanders zagen geen grote verschillen tussen het *Handelsblad* en de *NRC*. Het belangrijkste verschil was dat de ene krant uit Rotterdam kwam en de andere uit Amsterdam. Daarnaast besteedde het *Handelsblad* meer aandacht aan Haagse en internationale politiek en economie en schreef de *NRC* vooral over culturele en maatschappelijke onderwerpen zoals de provo-tijd. De *NRC* stond er ook om bekend dat deze krant niet veel eigen nieuws bracht, maar wel veel analyses over wat er zich in de wereld afspeelde.

NRC en *Handelsblad* waren allebei liberale kranten. Het *Handelsblad* adviseerde haar lezers tijdens verkiezingen om op de VVD te stemmen en de *NRC* was vanaf het midden van de jaren zestig meer een modern-liberale krant. D’66 oprichter Hans van Mierlo schreef voordat hij in de politiek ging voor het *Handelsblad*.

¹³ Nico Kussendrager, Dick van de Lugt en Ben Rogmans, *Basisboek journalistiek. Achtergronden, genres, vaardigheden* (Groningen 1997) 19.

Omdat *NRC* en *Handelsblad* beiden een noodlijdend bestaan leidden, was een fusie in 1970 onvermijdelijk. *NRC Handelsblad* moest een kwaliteitskrant worden, geïnspireerd op *The Times* en *The Guardian*. In het eerste commentaar van *NRC Handelsblad* wordt uitgelegd waar de krant voor staat: 'De vrijheidsgedachte die wij voorstaan, verdraagt zich niet met geloof in enig dogma.' De krant onderhoudt geen bijzondere banden met politieke of maatschappelijke organisaties en staat in beginsel wantrouwend tegenover iedere collectiviteit, 'hetzij staat, partij of voetbalclub'. Ronduit wordt gesteld dat 'wij ons richten tot een publiek dat bereid is na te denken'. Meningingen zullen dan ook niet worden opgedrongen.

De eerste jaren ging het niet goed met deze nieuwe krant, maar door de veranderende tijdgeest ging *NRC Handelsblad* steeds meer in een behoefte voorzien. Door de ontzuiling werden emancipatie en individualisering steeds populairder en toen de katholieke krant *De Tijd* werd opgeheven kreeg *NRC Handelsblad* er (net als *de Volkskrant*) veel lezers bij.¹⁴

NRC Handelsblad was dus een liberale krant in de ouderwetse zin van het woord. Het was een kwaliteitskrant voor de politieke, culturele en economische elite, maar was niet uitgesproken rechts. *NRC Handelsblad* plaatste zich meer in de traditie van vrijzinnigheid en verlichting. De krant had niet veel op met grote collectieven als politieke partijen, kerken en maatschappelijke organisaties. *NRC Handelsblad* moest dus ook niet veel hebben van het van oorsprong verzuilde omroepbestel.

de Volkskrant

De Volkskrant had tot 25 september 1965 de ondertitel „Katholiek dagblad voor Nederland”. Het verdwijnen van deze ondertitel is een gevolg van de ontzuiling die ervoor had gezorgd dat *de Volkskrant* zich had losgemaakt van de katholieke zuil. De banden met de katholieke zuil waren tot 1964 erg hecht. *De Volkskrant* steunde onder druk van de paternalistische hoofdredacteur Joop Lückner automatisch de Katholieke Volks Partij (KVP) en de Katholieke Arbeidersbeweging. Nadat Lückner in 1964 het veld had moeten ruimen ontwikkelde *de Volkskrant* zich steeds meer tot een progressieve krant. De krant ging zich afzetten tegen het katholicisme en er werd in de krant steeds meer aandacht besteed aan progressieve partijen en groepen.

De verandering van katholiek dagblad naar progressieve krant was een metamorfose. De redactie verjongde snel. Katholieke journalisten maakten plaats voor jonge academici en er werd in de krant steeds minder geschreven over katholieke zaken en steeds meer over de

¹⁴ *Korte geschiedenis van NRC Handelsblad*, website nrc.nl, <http://www.nrc.nl/krant/article108852.ece> (26 maart 2007).

derde wereld, de vredesbeweging, jeugdcultuur, het milieu en zwakkere groepen in de samenleving.¹⁵ Deze progressieve krant bleek al snel bij veel jongeren aan te slaan en het aantal abonnees groeide snel. Ook in politiek opzicht werd *de Volkskrant* een linkse krant. Tijdens de polarisatie in de jaren zeventig koos de krant duidelijk partij voor het linkse progressieve blok van (onder andere) de Partij van de Arbeid en de VARA.

De Telegraaf

De Telegraaf is van oudsher een conservatieve rechtse krant. De krant zat – mede vanwege het negatieve imago door het problematische oorlogsverleden – in het begin van de jaren zestig nog in een diep dal, maar wist daar in korte tijd uit te komen. Tussen 1960 en 1975 maakte het oplagecijfer een sprong van 291.000 naar 717.000 kranten. *De Telegraaf* werd zo weer het grootste dagblad van Nederland. Deze grote groei is te verklaren uit het feit dat *De Telegraaf* als rechts-liberale krant nooit veel op heeft gehad met de verzuilde instellingen. Bij het afbrokkelen van de verzuiling stapten veel mensen die zich niet lang konden vinden in de oude media-organisaties over naar de onverzuide *Telegraaf*.

Deze groei van *De Telegraaf* werd niet door iedereen met veel gejuich ontvangen. Het succes van de rechtse media werd door veel linkse intellectuelen zelfs erg gevaarlijk gevonden. Socioloog Gert J. Peelen schreef in 1976 bij voorbeeld over *De Telegraaf*: „*De Telegraaf* wenst het publiek evenzo op de wenken te bedienen door, in de eerste plaats, een relatief groot aantal kolommen in te ruimen voor sport, amusement en alles wat men onder de noemer ‘non-events’ zou kunnen rangschikken. In de tweede plaats doet deze krant dat door te appelleren aan vage en soms onbewuste angsten en vooroordelen die onder het publiek leven.”¹⁶

De kritiek op *De Telegraaf* en op de TROS komen dus voor een heel groot deel overeen. *De Telegraaf* en de TROS werden in de jaren zeventig ook gezien als verlengstuk van elkaar. De kritiek van Peelen lijkt ook erg op de manier waarop Bourdieu beschrijft dat machthebbers op een bepaald veld omgaan met een ‘nieuwkomer’. *De Telegraaf* wordt net als de TROS bestempeld als populistisch, oppervlakkig en gevaarlijk.

Mijn verwachting is dat het verschil tussen *De Telegraaf*, *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* ook naar voren zal komen in mijn onderzoek naar televisierecensies. De meeste

¹⁵ Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1950-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004) 330.

¹⁶ Gert J. Peelen, *Van verlossing tot vertrossing. De ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst* (Baarn 1976) 92.

televisierecensenten, en zeker de televisierecensenten van de kwaliteitskranten, rekenen zichzelf tot de sociale bovenlaag.¹⁷ Het is vanuit de theorie van Bourdieu dan ook te verwachten dat zij vaak negatief over ‘lagere’ massacultuur schrijven: het negatief schrijven over massacultuur is immers een manier om hun hoge sociale positie te beschermen. De televisiekritiek is dus niet alleen een verslag van de strijd op het journalistieke veld, maar is ook een representant van de smaak die een krant aanhangt. De kwaliteitskrant zal waarschijnlijk negatief schrijven over de wansmaak van de ‘lage cultuur’, terwijl de populaire krant de hoge cultuur als saai en elitair zal bestempelen. Volgens deze hypothese zou *NRC Handelsblad* heel negatief moeten schrijven over de TROS en *De Telegraaf* overwegend positief. *De Volkskrant* zit hier waarschijnlijk tussenin.

Het is interessant om te onderzoeken of deze hypothese ook in de praktijk in televisierecensies terug te vinden is. Voordat de resultaten van dit onderzoek gepresenteerd zullen worden is het echter noodzakelijk eerst nog enige aandacht te besteden aan eerder onderzoek naar televisiekritieken.

2.3 Onderzoek naar televisiekritieken

„Ik vraag mij wel eens af wat ze bij een studie als ‘communicatiewetenschappen’ doen. Zijn daar eens alle recensies bestudeerd, bekeken en geanalyseerd? Probeert men daar te achterhalen waar het de tv-recensenten om te doen is? (...) En verschijnen daarover gezaghebbende publicaties? Ik heb zo mijn eigen informatie – en ik weet dat er niets, helemaal niets aan wordt gedaan. ‘Communicatiewetenschap’, wat de interessantste wetenschap zou kunnen zijn, is op dit moment in handen van hoogleraren die hun eigen, overgewaardeerde ego belangrijker vinden dan de daadwerkelijke wetenschappelijke overdracht. Daar zit trouwens logica in: ze kunnen geen wetenschap overdragen, omdat ze geen wetenschap bedrijven. Als je een heel erg stomme uitspraak hoort over kranten of televisie, dan komt die altijd van een ‘communicatiewetenschapper’.”¹⁸ Dit schreef columnist en scenarioschrijver Theodor Holman in een column waarin hij betoogt dat de Nederlandse televisiekritiek de slechtste van Europa is. Of het ongenadige oordeel dat hij velde over communicatiewetenschappen terecht is, is niet relevant voor deze scriptie. Wel relevant is dat zijn constatering over het nagenoeg ontbreken van gezaghebbend onderzoek naar televisierecensies een juiste is.

¹⁷ Theo van Stegeren, ‘De onwillige recensent, televisie mist een betrokken oordeel’, *Elsevier* (4 maart 1995) 82-83, aldaar 83.

¹⁸ Theodor Holman, ‘Ik word dom (11)’, *De Groene Amsterdammer* 17 (1999) 6.

Studente film- en televisiewetenschap Marieke van Leeuwen schreef aan de Universiteit van Amsterdam een scriptie over de kwaliteitsstandaarden die televisierecensenten hanteren. Zij constateert in deze scriptie ook dat er erg weinig literatuur beschikbaar is over televisierecensies.¹⁹ De enige twee onderzoeken over kwaliteitscriteria in televisiekritieken die zij kon vinden gaan ook nog eens allebei uitsluitend over het recenseren van kinderprogramma's.²⁰ Een andere scriptie over televisiekritieken, *De opwinding van gisteravond* van Isabelle Huijgen, beperkt zich tot de invloed van televisiekritieken op 'Hilversum' en richt zich daarbij ook alleen op hedendaagse televisiekritieken.²¹

De literatuur over Nederlandse televisiekritieken is derhalve beperkt tot gebundelde uitgaven van televisierecensies en enkele artikelen over het vak van televisiecriticus. De bekendste bundeling van televisiekritieken is de bundel van Gerrit Komrij. Het is moeilijk een artikel over televisierecensies te vinden waarin zijn *Vreugdetranen over de treurbuis* niet worden genoemd. Ook in literatuur over vertrossing wordt Komrij veelvuldig geciteerd. De reden daarvoor is dat Komrij's manier van televisierecenseren uniek was in Nederland. Komrij was niet bezig met het geven van een objectieve beoordeling, maar beschreef dag in dag uit wat hij vaak omschreef als het laagste van het laagste. Volgens Komrij was alles op televisie goedkope pulp voor het volk. Hij schreef zeer cynisch over Bekende Nederlanders en omschreef de televisie met mooie metaforen als „augiasstal” en „treurbuis”.²²

Na Komrij is er in Nederland een soort traditie ontstaan van het bundelen van televisiekritieken. Voorbeelden zijn: Johan van Diepstraten *Zonde van het papier* (1978), Leo Derksen *Puin ruimen* (1981), Sietse van der Hoek *Wie kijkt is gek, over het drama dat televisie heet* (1991), Frits Abrahams *Oog in oog, notities van een dwarskijker* (1998), Cornald Maas *TV.NL: hoe televisie mijn leven veranderde* (2001) en Paul Brill *Zappen doe je zo: 100x Hilversum* (2004). Dit zijn stuk voor stuk fraaie bundelingen van televisiekritieken, maar het blijven toch allemaal momentopnamen. In sommige bundelingen schrijft de televisierecensent in het voorwoord wel iets over zijn vak, maar dit zijn geen analytische beschouwingen maar meer „enkele rudimentaire filosofietjes” over televisiekijken.²³

¹⁹ Marieke van Leeuwen, *Kwaliteit Ontketend. Argumenten voor een nieuwe televisiekritiek* doctoraalscriptie Film en Televisiewetenschap Universiteit Amsterdam (2001) 53.

²⁰ Robert Alberts, 'Quality in television from the perspective of the professional program maker', *Studies of Broadcasting* 28 (1992) 7-75; P. Nikken en T.H.A. van der Voort, 'Quality standarts for children's programs in the writings of television critics', *Journal of educational media* 24 (1999) 7-23.

²¹ Isabelle Huijgen, *'De opwinding van gisteravond'. Een onderzoek naar de invloed van televisierecensies op "Hilversum"* Masterthesis Media en Journalistiek Erasmus Universiteit Rotterdam (2005).

²² Martin van Amerongen, 'Gerrit en de treurbuis', *De Groene Amsterdammer* (6 januari 2001).

²³ Theo van Stegeren, 'Televisie verdient serieuze kritiek', *De Journalist* (15 mei 1998) 39.

Artikelen in dag- en weekbladen over televisierecensies gaan eigenlijk allemaal over de zelfde vraag: wat is een goede televisierecensie en hoe onderscheidt men een goede criticus van een slechte. Een veel gehoorde klaagzang is dat televisiecritici te weinig weten van hun onderwerp. In de eerder aangehaalde column schrijft Theodor Holman bij voorbeeld: „De Nederlandse televisiekritiek is de slechtste van Europa. Dat merk je op het moment dat je zelf televisie maakt. Met de mening van onze recensenten is niets mis, maar ze weten niets van televisie.”²⁴ Volgens mediajournalist Theo van Stegeren ontbreekt het televisierecensenten niet zozeer aan kennis van televisie, maar veeleer aan liefde voor hun onderwerp: „Filmkritiek is in handen van cinefielen, literatuurkritiek in die van boekenwormen. Alleen de televisiekritiek wordt dikwijls bedreven door journalisten die niets met televisie ‘hebben’.”²⁵ Volgens Van Stegeren is dit gebrek aan liefde voor televisie er de reden van dat er door televisierecensenten alleen maar neerbuigend over televisie geschreven wordt: „televisierecensies blijven ‘stukjes’ die – het is ‘maar’ televisie – op impressionistische wijze mogen worden gevuld”.²⁶

Televisiecriticus Ruud Verdonck van *Trouw* is het totaal niet eens met de visie van Van Stegeren. Hij vindt het onzin om te stellen dat liefde voor het onderwerp een betere recensent van hem zou maken. Verdonck neemt zijn werk serieus maar houdt niet van televisie: „Ik zie wel veel dus. Vooral omdat ik voor alle zekerheid behalve drie televisies ook nog twee videorecorders heb. Ik maak er werk van, maar liefde? Zoals boekenwormen? Ik heb wel altijd een boek paraat liggen, voor na het werk.”²⁷

Verdonck vindt dat je niet kunt schrijven over de slechte kwaliteit van televisierecensies zonder het televisieaanbod in je beschouwing mee te nemen. Van Stegeren schrijft in zijn stuk dat de doorsnee programmamaker niet minder professioneel werkt dan zijn collega filmers, architecten of muzikanten. Verdonck stelt hier tegenover dat professionaliteit niet automatisch leidt tot kwaliteit. Hij schrijft: „Ik was ook een vlijtige, gepassioneerde, liefdevolle voetballer, maar ik kon er geen hout van. Deze samenhang ziet men vaker dan gemiddeld bij tv-makers.”

Televisiecriticus Peter van Bueren schreef in 1975 al dat het geringe aanbod van goede televisieprogramma's de reden is dat er in televisierecensies zo vaak negatief geschreven wordt over televisie.²⁸ Van Bueren was voordat hij televisiekritieken ging schrijven filmrecensent. In het filmblad *Skoop* vergeleek hij beide professies: „Het aantal interessante

²⁴ Holman, 'Ik word dom', 6.

²⁵ Van Stegeren, 'De onwillige recensent', 82.

²⁶ Van Stegeren, 'Televisie verdient serieuze kritiek', 39.

²⁷ Ruud Verdonck, 'Liefde?', *Trouw* (3 maart 1995).

²⁸ Peter van Bueren, 'TV-kritiek: je druk maken over dingen die nauwelijks de moeite waard zijn', *Skoop* (juli 1975) 10-12.

televisiemakers en televisieprogramma's staat in verhouding tot interessante filmers en films ongeveer als één staat tot honderd."²⁹ Van Bueren signaleerde dat hij zijn normen voor kwaliteit heeft verlaagd na een jaar lang schrijven over televisie. „Als je voortdurend naar de televisie kijkt, ga je wennen aan de gemiddelde kwaliteit en ontkom je er nauwelijks aan dat je normen van goed of slecht steeds minder absoluut worden en steeds meer gemeten worden naar de verhouding ten opzichte van nóg slechtere programma's."³⁰ Welke normen dit precies zijn omschrijft Van Bueren niet. Wel tekent hij aan dat zijn normen niet zijn overgewaaid uit de filmwereld. „Mijn normen zijn 'journalistiek' (kritisch informatief) en gaan daarnaast uit van mijn persoonlijke smaken en politiek-maatschappelijke visies. Daarbij doet het niet ter zake of ik over film, tv, cabaret of wat dan ook schrijf."³¹

2.4 Televisiekritiek als objectieve beoordeling

Het al eerder genoemde onderzoek van studente film- en televisiewetenschap Marieke van Leeuwen is in het kader van deze scriptie interessant omdat het gaat over de kwaliteitsnormen die televisierecensenten hanteren. Dit onderzoek bleef helaas beperkt tot een steekproef van 140 recensies uit enkele kranten in de periode oktober 1999 tot en met oktober 2000. Van Leeuwen stelde negen aspecten op en keek hoeveel er in iedere recensie geschreven werd over elk van deze aspecten. Deze aspecten waren soort programma (genre), productiewaarden, inhoudsesthetiek, beeldssthetiek, beschrijving, persoonlijk oordeel, ethiek, ad hominem en positief/negatief. Om vast te stellen hoeveel er over elk van deze aspecten in de recensies geschreven werd telde ze telkens de zinnen.³²

Uit het onderzoek blijkt dat de kwaliteitscriteria (productiewaarden, inhoudsesthetiek, beeldssthetiek en ethiek) veel minder aandacht krijgen dan de andere onderzochte aspecten. Recensenten besteden de meeste ruimte aan het beschrijven van programma's en aan het geven van hun eigen mening. Dit persoonlijke oordeel wordt meestal niet met objectieve maatstaven onderbouwd. Volgens Van Leeuwen mag de gemiddelde televisierecensie van een gemiddeld dagblad daarom niet als een recensie worden beschouwd, maar moeten televisierecensies gelezen worden als column.³³ Zij vindt dit geen goede zaak. Volgens haar nemen televisierecensenten hun onderwerp (de televisie) en daarmee hun eigen vak niet serieus. Volgens Van Leeuwen is het daarom belangrijk dat er een kwaliteitsstandaard voor

²⁹ Ibidem, 10-11.

³⁰ Ibidem, 11-12.

³¹ Ibidem, 12.

³² Van Leeuwen, *Kwaliteit Ontketend*, 56-62.

³³ Ibidem, 83.

televisie komt. Dit kwaliteitsidee moet „door middel van onderzoek en publiek debat met en tussen alle belangrijke groepen tot stand komen, zodat het een fluïde en dynamisch begrip blijft, dat aangepast wordt aan de tijdgeest.”³⁴

Dit pleidooi voor kwaliteitsstandaarden in recensies klinkt mooi maar is allerminst nieuw. Uit onderzoek naar literaire recensies is namelijk al vaak gebleken dat het erg moeilijk is om vast te stellen of de recensent zijn oordeel over een boek op een goede manier heeft onderbouwd. De lezer kan de feiten die de recensent naar voren brengt niet controleren omdat hij het boek (nog) niet gelezen heeft en er bestaat onder recensenten geen overeenstemming over de criteria die men moet hanteren bij het beoordelen van een boek.³⁵ Volgens hoogleraar Taalbeheersing van het Nederlands Rob Grootendorst is het ook niet mogelijk dergelijke criteria op te stellen. In zijn inaugurele rede zei hij daarover: „Nee, we moeten het idee van de gemeenschappelijke criteria, laat staan van ‘objectieve’ normen voor de beoordeling van literatuur maar uit ons hoofd zetten.”³⁶

Het is volgens Grootendorst onmogelijk kwaliteitscriteria voor literatuur op te stellen omdat er geen duidelijk omschreven verwachtingen zijn waaraan literatuur moet voldoen. Hij citeert schrijver Arnon Grunberg om dit uit te leggen: „Wat wij van een auto verwachten is bekend. Dat geldt ook voor een tandenborstel (...) Bij literatuur ligt dat anders. Niet alleen laten verwachtingen zich in het geval van literatuur nauwelijks verwoorden, er bestaat ook geen overeenstemming over die verwachtingen.”³⁷ Volgens Grootendorst gaat het er bij een recensie dus niet om dat de recensent een laatste oordeel velt over een boek. Het doel van de recensie moet juist zijn dat de lezer op basis van het oordeel van de recensent kan beslissen of hij het boek wel of niet zal gaan lezen. De recensent is dus „een betrouwbare gids die de lezer aan de hand van deugdelijke argumenten een mogelijke weg wijst.”³⁸

Het *basisboek journalistiek* legt ook de nadruk op deze ‘gidsfunctie’ van recensenten: „Goede recensies zijn opgebouwd als een betoog. Er zit een beschrijving in, een redenering en een oordeel. Als in een recensie een film op basis van welomschreven criteria wordt afgekraakt, heeft de lezer altijd de mogelijkheid om te zeggen dat hij het niet eens is met die criteria en kan hij dus de gok wagen toch naar die film te gaan. Als de lezer wat ervaring heeft

³⁴ Ibidem, 88.

³⁵ Rob Grootendorst, *Crisis in de kritiek, Argumentatietheorie en literaire recensies, Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Taalbeheersing van het Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam op 25 september 1998* (Amsterdam 1998) 12-15.

³⁶ Grootendorst, *Crisis in de kritiek*, 15.

³⁷ Arnon Grunberg, *De troost van de slapstick. Essays* (Amsterdam 1998) 101.

³⁸ Grootendorst, *Crisis in de kritiek*, 18-19.

met een bepaalde criticus, weet hij precies op welke punten hij het wel en niet met hem eens is.’’³⁹

Aangezien het de literatuurwetenschap na jarenlang onderzoek niet gelukt is objectieve criteria op te stellen voor het beoordelen van literatuur, is het niet logisch van de televisiewetenschap te verwachten wel met objectieve criteria te kunnen komen. Ook de in het begin van dit hoofdstuk aangehaalde theorieën van Bourdieu maken duidelijk dat een recensie nooit objectief kan zijn. Je zou daarom ook kunnen stellen dat het goed is dat recensenten een groot deel van de ruimte in hun kritieken inruimen voor de beschrijving van wat ze hebben gezien. Op basis van die beschrijving is het helder waar de recensent zijn oordeel op baseert, zodat de lezer gemakkelijker kan beoordelen of hij het met de recensent eens is of niet.

2.5 Conclusies

Dat een paragraaf over onderzoek naar televisiekritieken begint met een column en twee afstudeerscripties zegt eigenlijk al genoeg: de televisiekritiek is in het journalistieke onderzoeksveld een ondergeschoven kindje. Er wordt wel af en toe gediscussieerd en geschreven over de kwaliteit van televisierecensies, maar er is geen enkel wetenschappelijk onderzoek dat als objectieve basis aan deze discussies ten grondslag ligt. De discussies over goede en minder goede televisierecensies zijn daarmee als (volgens sommigen) televisierecensies zelf: een fait divers; een interessant en leesbaar stukje zonder enige maatschappelijke en wetenschappelijke betekenis. Het onderzoek van Marieke van Leeuwen is op zich een fraaie aanzet voor een onderzoek naar televisierecensies, maar het is jammer dat zij haar onderzoek besluit met een oproep om te komen tot algemene kwaliteitscriteria. Hiermee krijgt haar onderzoek toch weer een zweverig karakter.

Onderzoek naar literaire recensies en de in dit hoofdstuk behandelde theorie van Pierre Bourdieu tonen mijns inziens overtuigend aan dat een beoordeling van een culturele productie nooit objectief kan zijn. De theorie van Bourdieu is daarnaast erg interessant voor mijn onderzoek naar televisiekritieken en vertrassing omdat Bourdieu een theoretisch kader schept waarmee duidelijk wordt *waarom* televisierecensenten negatief zouden schrijven over vertrassing.

Dit onderzoek heeft niet het doel te oordelen over andermans beoordelingen. Een historicus heeft zijn handen vol aan het beschrijven van de geschiedenis, oftewel „bloss zeigen wie es eigentlich gewesen’’⁴⁰. In dit geval is dit het beschrijven van de ontwikkeling van de

³⁹ Kussendrager, *Basisboek journalistiek*, 289.

⁴⁰ Leopold von Ranke, *Geschichten der lateinischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* (1824).

televisiekritiek en de manier waarop er in de televisiekritiek geschreven werd over vertrossing.

Hoofdstuk 3 *De ontwikkeling van de televisiekritiek*

3.1 Televisie in de krant: de eerste recensies

Op woensdag drie oktober 1951 berichtten alle dagbladen over de eerste officiële televisie-uitzending. Op de voorpagina's werd de eerste uitzending tot in detail beschreven. In deze beschrijvingen was vooral veel aandacht voor de toespraken die staatssecretaris van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen mr. Cals en NTS-voorzitter prof. dr. J.B. Kors hielden. Ook werd er melding gemaakt van een kleine storing die zich tijdens de eerste uitzending voordeed.¹ Omdat er in deze begindagen nog maar twee keer per week (op dinsdag en vrijdag) werd uitgezonden, werd er nog niet dagelijks geschreven over televisie. De eerste uitzendingen werden ook nog als gewoon nieuwsbericht in de krantenkolommen beschreven.

De Volkskrant berichtte op zes oktober (de dag na de tweede televisie-uitzending) dat het radiohandelaren verboden was om op de openbare weg televisie-uitzendingen te vertonen, en beschreef vervolgens het programma van de AVRO.² Ook de derde televisie-uitzending werd als nieuwsbericht gebracht. De insteek van dit artikel was dat NCRV-voorzitter Roosjen de televisie als „gave Gods” had bestempeld, waarna het NCRV-programma werd besproken.³ Bij de vierde uitzending, het tv-debuut van de KRO, was er geen nieuwsfeit om de beschrijving van de televisie-uitzending aan op te hangen. Dit nieuwsbericht vertoont daarom duidelijk de kenmerken van een recensie. Het programma werd niet alleen beschreven maar ook geprezen: „De KRO, die vanavond voor de eerste keer een televisieprogramma verzorgde, heeft zich uitstekend van haar taak gekweten. Twee uur lang is de aandacht van de kijkers gespannen gehouden door beelden, waarvan na afloop gezegd kon worden: dít is televisie – dit is werkelijk vèr-zien.”⁴ Ook de twee volgende televisie-uitzendingen werden nog als nieuwsbericht beschreven.

Op tien november verscheen er voor het eerst een echte televisierecensie in *de Volkskrant* onder de titel ‘Uit de verte gezien’. ‘Uit de verte gezien’ werd geschreven onder het pseudoniem VERREKIJKER en besprak iedere woensdag en zaterdag de televisie-uitzending

¹ ‘20.000 kijkers zagen vlag “in” staan. Eerste televisie-uitzending succes, ondanks storing’, *de Volkskrant* (3 oktober 1951) 1.

‘Eerste uitzending technisch goed geslaagd. Massale recreatie in een nieuw medium’, *Nieuwe Rotterdamse Courant* (3 oktober 1951) 1.

² ‘Openbare weg geen theater. Televisie-vertoningen in étalages verboden’, *de Volkskrant* (6 oktober 1951) 1.

³ ‘N.C.R.V.-voorzitter: „Televisie is een gave Gods”. Critiek op omroep afgewezen’, *de Volkskrant* (13 oktober 1951) 3.

⁴ ‘KRO-televisie toonde werkelijk vèr-zien Geslaagde reportage over doofstommen’, *de Volkskrant* (17 oktober 1951) 3.

van de dag daarvoor. In ‘Uit de verte gezien’ werd de hele televisieavond beschreven en van commentaar voorzien.

VERREKIJKER was het pseudoniem van *Volkskrant*-journalist Carel Enkelaar. In zijn autobiografie schrijft hij dat de televisierecensent in die tijd een man met status was. „Hij behoefde niet voor een etalage te gaan staan om dat wonder uit Bussum te kunnen zien. Hij kreeg het thuisbezorgd. Het toestel was een soort hondehokje, met een schermpje dat de afmeting had van een prentbriefkaart, maar je keek toch maar helemaal naar Bussum, naar iets wat op hetzelfde moment gebeurde.” Volgens Enkelaar is televisie sinds die begindagen nooit meer zo leuk geweest. Iedere uitzending was spannend omdat alles live was. Er kon dus op ieder moment iets mis gaan.⁵

UIT DE VERTE GEZIEN

De N.C.R.V. heeft gisteravond met haar televisieprogramma de eerste schreden buiten de studio gezet. Het gebeurde in een reportage over de rijdende expositie van het Koninklijk huisarchief, die vanuit de tentoonstellingswagens werd uitgezonden. Een experiment dat interessant was, omdat de kijker van tijd tot tijd de kans kreeg áchter de schermen der televisie te kijken: er werd op de achtergrond van het beeld bedrijvig met camera's en lichtleidingen gesleept.

De reportage zelf was echter een teleurstelling – zij bleef steken in een dorre opsomming van gebruiksvoorwerpen. Boeiender was wat de directeur van een Dordtse slotenfabriek wist te vertellen over sloten en sleutels en waarbij de werking van het allerlaatste model tijdslot werd gedemonstreerd. Jammer was echter, dat de aanwijzingen van de regisseur op geheimzinnige wijze duidelijk hoorbaar doorkwamen. Een interview met een echtpaar dat per vliegtuig een vlucht over de Sahara maakte, was het best geslaagde programmapunt. Er kwamen potjes met Sahara-zand, granaatappelen en trommen bij tepas, die samen een boeiend geheel vormden. Het camerawerk was voortreffelijk: de vuile handen van een der sprekers – die met water en zand echte oaseklei had vervaardigd – werden door de camera in een geestige close-up genomen, toen hij ze aan een helderwitte zakdoek afveegde. De dagsluiting werd verzorgd door een Gelders predikant, die een uitstekend televisiespreker is.

VERREKIJKER

Bron:

de Volkskrant (10 november 1951), 9.

⁵ Carel Enkelaar, *Ooggetuige. Achterkanten van de media* (Den Helder 1992) 213-215.

De Telegraaf besteedde ook vanaf de allereerste uitzending aandacht aan televisieprogramma's. Het televisiedebuut van de AVRO (de tweede televisie-uitzending) wordt uitvoerig besproken door televisie-redacteur dr. J.A. Leerink. In deze recensie wordt de AVRO geprezen om haar „beeldradio-debuut, gemaakt met een goed verzorgd programma vol afwisseling.” Leerink bespreekt de hele uitzending uitvoering en houdt er rekening mee dat veel mensen de uitzending niet hebben gezien. Er is aandacht voor de kleding van de omroepster, het camerawerk en er wordt beschreven wat er allemaal gezegd en getoond werd. Het is interessant dat Leerink in deze bespreking constateert dat „televisie meer om realiteit dan om fictie vraagt en dat populair-instructieve voordrachten en nieuws tot de aantrekkelijkste mogelijkheden van het nieuwe fascinerende medium behoren.”

De Telegraaf heeft dus vanaf de begindagen al een televisie-redacteur, en deze krant maakt ook als eerste een aparte rubriek van de bespreking van televisie-avond. Al na de derde uitzending wordt een nieuwsbericht over minister Van den Brink die zich liet schminken en een camera die tijdens de uitzending kapot ging gescheiden van de televisiekritiek. De recensie heeft dan ook een duidelijk herkenbaar logo, een zwart vlak waar 'TV van gisteren' in staat.

De Nieuwe Rotterdamse Courant besteedde in de begindagen een stuk minder aandacht aan de televisie. De eerste uitzending werd wel uitgebreid beschreven, maar in oktober 1951 zijn verder maar twee artikelen over televisie in de *NRC* verschenen. De *NRC* schreef blijkbaar alleen over televisie als zij vond dat er echt nieuws te melden was. De eerste vaste rubriek waarin televisieprogramma's worden besproken heb ik pas op zes maart 1952 kunnen vinden. Vanaf die datum stond er in het zaterdagbijvoegsel van de *NRC* iedere week de rubriek 'Radio en televisie'. Deze rubriek is een mengsel van nieuwsberichtjes en besprekingen van radio- en televisieprogramma's. Niet het hele programma-aanbod wordt besproken, maar er worden bijzonderheden uitgelicht. Opvallend is ook dat er veel aandacht was voor radioprogramma's. Deze rubriek werd dan ook geschreven door de radiomedewerker van de *NRC*.

Avro's T.V.-debuut Goed programma vol verscheidenheid

(Van onze televisie-redacteur)

HILVERSUM, 5 oct. – Nadat verleden Dinsdag de Ned. Tv-stichting met een gezamenlijk programma in de ether is getreden, heeft gisteravond de AVRO als eerste omroepvereniging haar individuele beeldradiadebuut gemaakt met een goed verzorgd programma vol afwisseling.

Natuurlijk waren er ook ditmaal openingspeeches: daarvoor leven wij in het ietwat formalistische Nederland. En dan: niet voor niets schilderden reeds onze voorouders in de 17e eeuw stillevenen met de titel Vanitas. As een Nederlander iets tot stand brengt wil hij het wel weten.

De heren G. de Clercq, voorzitter en W. Vogt, directeur van de AVRO hebben het gelukkig niet te zwaarwichtig gemaakt. Beurtelingsvoerden zijn het woord, waarbij laatstgenoemde enige rellieken uit de beginjaren van de geluidsradio vertoonde (microfoons en een ontvanger van kort na 1923). Men kon het slechts betreuren dat de tekst niet méér in dialoogvorm was gegoten: beide heren stonden nu wel gebroederlijk naast elkaar, maar richtten zich te veel langs elkaar heen tot het publiek en voerden slechts luttele samenspraak

Televizier

De heer Vogt introduceerde Netty Rosenfeld als eerste AVRO-TV-omroepster. Gekleed in een rose-en-wit gestreepte blouse (TV-effect: vaalgrijs) en effen rok verscheen zij voor de lens om met korte, eenvoudige woorden het eigenlijke programma aan te kondigen. Dit begon met de eeste aflevering van een rubriek onder de titel: „Televizier”. De heer Koemans gaf een buitenlands politiek overzicht. Na een te lange inleiding sprak hij – eerst bevangen, later lossier – over Perzië, gebruikmakend van een landkaart, een wereldbol en film-fragmenten die vortreffelijk tussen de tekst werden ingelast.

Het werk van de soepel bewegende camera (slechts een enkele maal kwam de spreker ongewild buiten het beeldvlak) en vooral de goedlopende synchronisatie van films en gesproken woord verdienen alle lof, vooral gezien de beperkte technische outillage van deze studio. Als technisch experiment was deze geïllustreerde lezing hoogst interessant.

Joop Simons leverde het commentaar bij binnenlandse filmjournaals. Vervolgens werd een film-documentaire van Herman van der Horst over de Hoge Veluwe vertoond. Prachtig opgenomen vogelgeluiden, interessante foto's uit het dierenleven en een spannend avontuur met een stroper. Een nummer, waarvan vooral ook de jeugd genoten zal hebben.

Inmiddels blijkt dat films op TV een andere lichtwaarde hebben dan live-opnamen, zodat men voor een goede ontvangst telkens met de contrastknop moet bijregelen.

Dick van Rijn gaf een korte sportreportage, bestaande uit een interview met Fanny Blankers-Koen en Piet Kaak, die iets van hun winterplannen vertelden en een demonstratie knotszwaaien van de damesturnbond door Aspasia uit Rotterdam.

Een doorslaand succes bleek de voordracht van dr. A.F.J. Portielje, die uit Artis' levende have een Braziliaanse reuzenpad in een kartonnen doos had meegebracht. Gezeten achter een bureau, waarop met rotsblokken en stukjes mos een miatuurlandschap was gevormd, rustig in het felle licht van de studiolampen, vertelde de heer Portielje, kalm en beheerst als steeds, zijn wetenswaardigheden en demonstreerde deze aan het levende dier.

Na de pauze gaven Chiel de Boer en zijn medewerkers een cabaretvertoning. De artistiek te waarden Chinese schimmen bleken ditmaal iets te lijden door halowerking, al verkiezen wij ze ver boven de wat alledaagse tekeningen van Flip Hamers. Mustapha was aanwezig met snor, uilebril en luit; Dina van Amstel en Katja Bernstein gaven liedjes ten beste, er waren sketches en een als komisch bedoelde scène van een violist met pech. Het ietwat overladen programma werd besloten met een weerpraatje door een medewerker van het K.N.M.I., ingeleid door de directeur, ir. Postma. Dit slot was een gezamenlijk programma, dat voortaan telkenmale zal worden vervolgd.

Dat sommige fitnesses nog niet aan de hoogste eisen voldoen, kan geen verwondering wekken. Zo zal men er zorg aan hebben te besteden, meer variatie te brengen in de verlichting, die van eht beeldveld, die nu te star en dikwijls voor de optredenden ontlateus is. En nu reeds blijkt steeds duidelijker, dat televisie meer om realiteit dan om fictie vraagt en om populair-instructieve voordrachten en het nieuws tot de aantrekkelijkste mogelijkheden van het nieuwe fascinerende medium behoren. Maar al doende leert men en het tot dusver vertoonde geeft in elk geval blijk van durf en fantasie.

DR. J.A. Leerink
(Ongecorrigeerd)

Bron:

De Telegraaf (6 oktober 1951), 3.

3.2 Onderzochte kranten

Uit dit overzicht van eerste televisiekritieken blijkt al dat de kranten allemaal op een andere manier zijn omgegaan met het medium televisie. In dit hoofdstuk wordt het resultaat van mijn onderzoek naar de ontwikkeling van televisiekritieken gepresenteerd. Dit onderzoek heb ik laten beginnen in 1966. Het zou interessant zijn om de televisiekritiek vanaf haar begindagen te onderzoeken, maar dit zou te veel tijd vergen. De televisiekritiek wordt in deze scriptie vooral onderzocht in het kader van de vertrossing, en daarom begint mijn onderzoek - na dit korte uitstapje naar de eerste televisiekritieken - in het jaar 1966.

Omdat het onderzoeken van alle televisiekritieken uit alle kranten uit de periode 1966 tot 1980 (zeker in het kader van een afstudeerscriptie) ondoenlijk is, heb ik ervoor gekozen mij in dit onderzoek te beperken tot *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* en *De Telegraaf*. Omdat alle televisierecensies uit de periode 1966-1980 uit deze drie kranten nog steeds een veel te grote hoeveelheid informatie is, heb ik besloten bij dit onderzoek telkens één jaar over te slaan en te kiezen voor twee onderzoeksmaanden per te onderzoeken jaar. Omdat Nederland ‘televisieseizoenen’ kent heb ik besloten van ieder te onderzoeken jaar de topmaand van het televisieseizoen te onderzoeken. Dit zijn de maanden maart (voor het voorjaarsseizoen) en november (voor het najaarsseizoen). Voor het onderzoek wil ik dus de volgende kranten onderzoeken:

NRC Handelsblad, *de Volkskrant* en *De Telegraaf*.

1 maart t/m 31 maart in de jaren 1966, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976, 1978 en 1980

1 november t/m 30 november in de jaren 1966, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976, 1978 en 1980.

3.3 Onderzocht materiaal

Voor dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de collecties kranten op microfilm en -fiche van de Universiteitsbibliotheek Utrecht (voor *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad*) en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (voor *De Telegraaf*). Omdat de *Nieuwe Rotterdamse Courant* en het *Algemeen Handelsblad* tot 1 oktober 1970 nog twee aparte kranten waren heb ik voor mijn onderzoek tot die datum alleen de *Nieuwe Rotterdamse Courant* onderzocht. In de tabellen en in de tekst wordt uit oogpunt van de helderheid echter ook vóór 1 oktober 1970 gesproken over *NRC Handelsblad* en niet van *Nieuwe Rotterdamse Courant*.

Ik heb alle kranten uit alle onderzochte periodes ‘doorgebladerd’ op zoek naar televisiekritieken. Bij dit onderzoek heb ik de volgende definitie gebruikt voor een televisiekritiek: *een televisiekritiek is een regelmatig verschijnend artikel in een dagblad waarin een recensent televisie-uitzendingen van de voorgaande dag of dagen bespreekt en*

beoordeelt. Een televisiekritiek is op basis van de opmaak, stijl of inhoud duidelijk te onderscheiden van een nieuwsbericht of een langer achtergrondartikel over televisie.

Sommige kranten hadden in bepaalde onderzoeksmaanden geen aparte televisiekritiek, maar wisselden besprekingen van televisieprogramma's en vooraankondigingen van televisieprogramma's af in één rubriek. In dat geval heb ik de onderdelen van deze rubriek waar televisieprogramma's achteraf beoordeeld werden als televisiekritiek meegenomen in mijn onderzoek. Opmerkingen over televisieprogramma's die nog uitgezonden moesten worden heb ik in dit onderzoek niet meegenomen.

Dit selecteren van televisiekritieken heeft uiteindelijk een verzameling van 760 televisiekritieken opgeleverd. In tabel 1 staat hoe deze kritieken waren verdeeld over de onderzochte onderzoeksmaanden.

3.4 Uiterlijk en bijzonderheden

NRC Handelsblad

In 1966 werden in de rubriek *Radio en Televisie* bijna dagelijks televisie-uitzendingen van de dag ervoor besproken. Ieder programma had hierin zijn eigen tussenkop (meestal de titel of het onderwerp van het programma), en de besprekingen waren eigenlijk kleine mini-recensies van één programma. Het is onduidelijk of deze besprekingen door één of door meerdere mensen geschreven werden, omdat er nooit een naam of initiaal bij de stukken in deze rubriek stond.

Ook in 1968 was de opbouw van de recensies hetzelfde. Het enige bijzondere aan de televisierecensies van dat jaar was dat er af en toe een columnachtig stuk over televisie in de rubriek 'Radio en Televisie' stond. In deze cursieve column werden geen duidelijke programma's en omroepen genoemd en er werden ook geen duidelijke oordelen over programma's geveld. Daarom zijn deze cursieve stukjes niet in dit onderzoek meegenomen.

Tabel 1: Aantallen televisierecensies per onderzochte maand.

	<i>NRC Handelsblad</i>	<i>de Volkskrant</i>	<i>De Telegraaf</i>
maart 1966	26	19	18
november 1966	23	21	16
maart 1968	17	24	15
november 1968	14	18	14
maart 1970	15	18	15
november 1970	8	24	14
maart 1972	14	23	37
november 1972	12	19	23
maart 1974	12	12	19
november 1974	18	21	11
maart 1976	25	21	12
november 1976	23	15	12
maart 1978	5	8	12
november 1978	5	6	11
maart 1980	6	8	12
november 1980	3	23	13
Totaal	226	280	254

In 1970 hebben de korte stukjes over televisie plaats gemaakt voor één recensie per dag. De rubriek heet nog steeds ‘Radio en Televisie’, maar de televisiekritiek gaat in de praktijk altijd over televisie. De recensie werd ondertekend met de initialen van de schrijver (AFL, PhvT, en RvdV). Er stond niet iedere dag een recensie in de krant. De dagen dat er wel en geen recensie gepubliceerd werd lijken niet volgens een vast patroon te zijn. In november 1970 verscheen er vijf dagen achtereenvolgens geen recensie wegens ziekte van de televisierecensent.

De televisierecensie heeft in 1972 een vaste plaats gekregen op de kunstpagina van *NRC Handelsblad*. De rubriek heet in maart ‘Televisie kritiek’ en wordt beide maanden geschreven door Hfl. De recensie staat bijna iedere dag in de krant. In november is het kopje ‘Televisiekritiek’ gesneuveld en staat er boven iedere recensie een passende kop.

In maart 1974 is er niets veranderd aan de televisiekritiek in *NRC Handelsblad*. In november wordt de televisiekritiek met de volledige naam ondertekend en schrijven A.J. van Dijk en John Müller de televisierecensies. In deze maand staat er ook weer iedere dag een vaste kop boven de televisiekritiek (‘televisie/kritiek’).

In *NRC Handelsblad* van 1976 is de televisiekritiek naar de laatste pagina van het eerste katern verplaatst. De kritiek wordt geschreven door Susanne Piët (één keer in de onderzochte maanden), A.J. van Dijk (14 keer) en Gerrit Komrij (29 keer). De kritiek heeft een vaste opmaak en een vaste plaats op de pagina gekregen. Wat verder opvalt is dat de televisiekritiek in een schreefloos lettertype gezet is, terwijl de broodletter van *NRC Handelsblad* een letter met schreef is. Het is opvallend dat Gerrit Komrij in deze periode dus niet de enige televisiecriticus van *NRC Handelsblad* was. Komrij wordt in literatuur over televisierecensenten vaak genoemd als bijzondere recensent, maar je leest nooit dat hij zijn vaste plek in *NRC Handelsblad* deelde met andere televisierecensenten.

In 1978 verschijnt er nog maar één keer per week een televisiekritiek in *NRC Handelsblad*. Deze rubriek heet ‘Hond bijt omroeper’ en wordt geschreven door Suzanne Piët. Omdat de rubriek maar één keer per week verschijnt worden er niet zozeer programma’s van de afgelopen dagen in besproken, maar behandelt Piët iedere week een bepaald thema. Strikt genomen zou je kunnen betogen dat deze rubriek geen echte televisierecensie is. De rubriek heeft soms veel weg van een achtergrondartikel over televisie. Piët schrijft bij voorbeeld één keer uitgebreid over de banden tussen omroepen en platenmaatschappijen en één keer over de NOS die van plan is opdrachten voor programma’s aan te nemen van andere organisaties. Omdat er echter ook een paar afleveringen zijn waarin Piët wel duidelijk programma’s bespreekt en beoordeelt heb ik deze stukken toch als televisierecensies in dit onderzoek meegenomen.

Ook in 1980 verschijnt ‘Hond bijt Omroeper’ van Susanne Piët wekelijks. Deze artikelen lijken nog meer dan het jaar ervoor op achtergrondartikelen over televisie. Toch zijn er ook nog een paar afleveringen waarin Piët televisieprogramma’s van de vorige week bespreekt.

de Volkskrant

De televisiekritiek in *de Volkskrant* blijft tot 1970 ‘Uit de verte gezien’ heten. De televisierecensie staat tussen het binnenlandse nieuws, maar heeft wel een eigen vast logo. Boven de recensie staat een kop die vaak cursief afgedrukt wordt. De schrijver van de televisierecensie ondertekent de recensie meestal met zijn initialen. Er staat in 1966 35 keer H.H. onder de recensie, één keer Harriet Laury, twee keer FR, vier keer vdD en één keer GP. In maart 1968 wordt ‘Uit de verte gezien’ ook meestal door H.H. geschreven (19 van de 24 keer), in november wordt de recensie door 12 verschillende recensenten geschreven.

In 1970 heet de televisierecensie nog steeds ‘Uit de verte gezien’. Het logo is dan wel veranderd in een gestileerd oog waar ‘Uit de verte gezien’ boven staat. In november is de

tekst ‘Uit de verte gezien’ komen te vervallen, en staat er alleen nog het oog en een kop boven de recensie. De recensie verschijnt dagelijks en wordt door vier verschillende recensenten geschreven. Ook deze recensenten plaatsten alleen hun initialen onder hun kritiek. “JvdB” en “LB” zijn de twee recensenten die het meest te lezen zijn in de twee onderzochte maanden.

In 1972 is Jan Bank televisierecensent van *de Volkskrant*. Zijn recensie verschijnt bijna dagelijks in de krant en hij ondertekent deze in maart 1972 nog met zijn initialen (J.B.) en in november met zijn naam. Het uiterlijk van de televisiekritiek is in dit jaar niet veranderd en de kritiek staat ook nog steeds tussen het binnenlandse nieuws.

Even Voorstellen:

De TV-recensent

Daar hebben we er in de loop der jaren wel een stuk of wat van versleten. Gave exemplaren zaten ertussen. Eén – een zeer gewaardeerde – bleek achteraf nooit een toestel in huis te hebben gehad. Zijn opvolger kreeg uit voorzorg van de hoofdredacteur twee toestellen – maar hem is nooit één regel uit de pen gevloeid. Hij had de pest aan schrijven én de pest aan televisie kijken. Speelde liever piano. Toen kwam er één die elke avond zo stoned was als een meikever – hij schreef heel mooi over programma’s die alleen hij zag, niemand anders. Dat duurde ook niet lang. Tenslotte kwam er iemand, die, na koud twee jaar zijn kritieken bundelde en er op promoveerde. Sindsdien betrekken we ze maar van uitzendbureau’s. En dat bevalt zo goed, dat we er over denken dat te gaan doen voor meer functies bij

De Volkskrant

Bron:

de Volkskrant (9 maart 1974) 1.
Onder deze advertentie stond een bon die mensen in konden vullen om een abonnement af te sluiten.

In 1974 heeft *de Volkskrant* op de voorpagina een advertentiereeks waarin redacteuren en redacties met veel zelfspot worden voorgesteld aan de lezer. Op negen maart 1974 is het de beurt aan de tv-recensent. Blijkbaar had *de Volkskrant* een problematisch verleden met haar recensenten. In 1974 had Jan Bank in elk geval plaatsgemaakt voor Philip van Tijn die in maart alle televisierecensies schreef. In november wordt de recensie afwisselend door Philip van Tijn en Peter van Bueren geschreven.

Het uiterlijk van de televisierecensie is in 1974 nog precies gelijk aan de kritieken uit 1970. Dit verandert in maart 1976, wanneer het gestileerde oog plaats maakt voor een paar zwarte lijnen waar 'TELEVISIE EN RADIO' in staat. In dat jaar wisselen Peter van Bueren en Ineke Jungschleger elkaar min of meer af bij het schrijven van de televisierecensie. Deze opmaak wordt gehandhaafd in 1978. In dat jaar verschijnt er veel minder vaak een recensie in de krant. Peter van Bueren en Henk Huurdeman schrijven de recensies.

Opvallend is dat er in maart 1980 weinig televisierecensies in de krant staan. Dit komt omdat er vier dagen achter elkaar alleen een voorbeschouwing over televisieprogramma's gegeven wordt, en omdat er ook een paar keer radioprogramma's besproken worden. De televisierecensies worden in maart 1980 geschreven door Frits Abrahams en Johan Diepstraten. In november 1980 zijn zij geen televisierecensenten meer en wordt de televisiekritiek geschreven door verschillende personen die de recensie ondertekenen met hun initialen.

De Telegraaf

De televisiekritiek in *De Telegraaf* heet in 1966 en 1968 'Wat bracht de T.V.' en wordt geschreven door recensent Leo Riemens. De recensie heeft een duidelijke eigen positie op de pagina omdat er een zwarte balk met *Wat bracht de T.V.* boven staat. Ook staat er boven iedere recensie een pakkende kop, vaak in een cursief lettertype.

Leo Riemens blijft lange tijd de televisierecensies schrijven. Ook in 1970 en 1972 schrijft hij de televisiekritieken. Opvallend is dat er in 1972 twee verschillende televisierecensies in *De Telegraaf* staan. Leo Riemens bespreekt in zijn rubriek *Wat bracht de TV* alle niet-serieuze programma's en Van Vonderen en Van Herwen schrijven in *Uit de Gooise lucht gegrepen* over actualiteitenrubrieken en documentaires. Het komt vaak voor dat beide recensies naast elkaar staan, al zijn er ook dagen dat maar één van beide stukken wordt gepubliceerd. De televisiekritieken staan altijd op pagina twee, 'Uw tv vanavond', de pagina waar ook het programmaoverzicht en vooraankondigingen van programma's staan.

In 1974 staat de rubriek *Uit de Gooise lucht gegrepen* niet meer in *De Telegraaf*. *Wat bracht de tv* wordt in maart 1974 geschreven door Van Herwen en Van Vonderen, en in november 1974 verschijnt er een nieuw type televisiekritiek in *De Telegraaf*. In deze maand staat er om de dag een uitgebreide televisiekritiek van Leo Derksen in de krant. Deze kritiek is een stuk langer dan de gebruikelijke televisiekritieken en heeft een opvallende opmaak. Rechts bovenaan de kritiek prijkt het portret van de schrijver en het stuk is meestal over vijf kolommen verdeeld zodat het een prominente plaats heeft op de televisiepagina.

Leo Derksen blijft tot 1980 de televisiekritiek schrijven. De kritiek blijft (grofweg) om de dag verschijnen en de opmaak verandert niet veel. Het portret van Derksen wordt een paar keer gemoderniseerd en het logo van zijn kritiek ondergaat een paar wijzigingen, maar Derksen blijft in de periode 1974-1980 zijn uitvoerige televisierecensies schrijven.

3.5 Methode

Na het selecteren en bekijken van alle televisiekritieken heb ik geïnventariseerd welke programma's, omroepen en genres de televisierecensent in zijn kritieken besprak. Bij het inventariseren heb ik een programma of omroep alleen meegenomen als de recensent daadwerkelijk iets inhoudelijks meldde over een programma. Als een programma dus alleen genoemd werd om bij voorbeeld de tijd aan te duiden („Na het NOS-journaal werd programma x uitgezonden.’’) heb ik dit programma en de bijbehorende omroep niet meegenomen in mijn onderzoek.

Om te achterhalen door welke omroep een bepaald programma werd uitgezonden heb ik eerst gekeken of ik dit op kon maken uit de recensie zelf. Als dit niet kon heb ik gekeken naar andere recensies waarin hetzelfde programma ook werd besproken. Als dit ook geen duidelijkheid verschafte heb ik het programma opgezocht in het online-archief van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid.⁶ Als dit ook geen duidelijkheid kon verschaffen heb ik nog getracht de omroep te achterhalen uit informatie die ik met zoekmachine Google op het internet kon vinden over in de recensie genoemde presentator of programmamaker. Op deze manier heb ik van het grootste deel van de besproken programma's de omroep kunnen bepalen.

Naast het inventariseren van de besproken omroep heb ik ook geïnventariseerd welke programma's en genres de recensent besprak. Als ik uit de beschrijving van het programma

⁶ http://www.beeldengeluid.nl/template_subnav.jsp?navname=collecties&category=collecties&flash=true

niet kon opmaken wat voor programma er werd besproken heb ik dezelfde methode gebruikt als bij het vaststellen van de omroep.

Programmacategorieën

Om meer te kunnen zeggen over de genrevoorkeur van recensenten en over vertrossing in televisiekritieken heb ik bij de besproken programma's niet alleen de omroep en het soort programma geïnventariseerd, maar heb ik de besproken programma's ook verdeeld in drie programmacategorieën. Deze programmacategorieën komen overeen met de categorieën die Ben Manschot hanteerde in zijn onderzoek naar vertrossing. Dit zijn de categorieën 'zware informatie en kunst', 'lichte informatie' en 'televisiedrama en amusement'.

Manschot plaatste programma's over onder andere nieuws, actualiteiten, politieke, sociaal-economische, wetenschappelijke, kunstzinnige en godsdienstige onderwerpen en podiumkunsten in de categorie 'Zware informatie en kunst'. 'Lichte informatie' zijn bij voorbeeld de lichtvoetige programma's zoals talkshows, sportprogramma's, voorlichting over gezondheid, voeding, toerisme, hobby's en consumentenbelangen. De derde categorie, 'televisiedrama en amusement', omvat alle shows, quizen en spelletjes en al het televisiedrama zoals tv-films en bioscoopfilms.⁷

Om de verschillende programma's goed te verdelen in deze drie categorieën maakte Manschot gebruik van de Categoriele Inventarisatie Programma-aanbod (C.I.P.) die de dienst Kijk- en Luisteronderzoek van de NOS sinds 1971 gebruikte.

De eerste vier categorieën worden door Manschot samen met de hoofdsort kunst onder de rubriek 'zware informatie en kunst' samengebracht. De categorieën natuurfilm (cat. 5) en lichte informatie (cat. 6) worden samen met de hoofdsort 'sport' samengebracht in de rubriek 'lichte informatie'. De hoofdsorten 'drama' en 'amusement' vormen samen de rubriek 'amusement'. De hoofdsort 'jeugd' blijft apart staan.⁸

Manschot laat in zijn onderzoek de uitzendingen van Politieke Partijen, SOCUTERA, TELEAC, RVU en NOT apart staan, omdat deze zendgemachtigden buiten zijn onderzoek naar de vertrossing van de publieke omroep vallen. Ik heb in mijn onderzoek de uitzendingen van de Politieke Partijen wel als aparte groep laten staan, maar heb de programma's van de overige zendgemachtigden wel in mijn categorisering meegenomen. Ik heb dit gedaan omdat de televisierecensie is geschreven vanuit het oogpunt van de televisieconsument. De nuance tussen publieke omroepen en overige zendgemachtigden wordt in televisierecensies niet altijd

⁷ Ben Manschot, *Het zijn de programma's die het 'm doen. Normen en feiten over de televisieprogramming in Nederland 1972-1992* (Amsterdam 1993) 35-36.

⁸ Manschot, *Het zijn de programma's*, 98.

duidelijk gemaakt. De recensent bespreekt gewoon de programma's die uitgezonden worden. Wat precies de rechtspersoonlijkheid is van degene die de uitzending maakt is hierbij minder belangrijk.

Categoriale Inventarisatie Programma-aanbod (C.I.P)

A. INFORMATIE

1. *Godsdienst*: Uitzendingen met een godsdienstig of geestelijk thema van informatieve of geloofsverkondigende aard. Ook kerkdiensten e.d. Geen godsdienstige kinderprogramma's (cat. 23) of gewijde muziek (cat. 9)
2. *'Zware' informatie*: Informatieve uitzendingen over politieke/sociale/economische/wetenschappelijke problematiek. Ook 'specials' van actualiteitenrubrieken met in de gids tevoren aangekondigd onderwerp.
3. *Actualiteiten*: min of meer informatieve rubrieken met gevarieerde actuele onderwerpen merendeels met een 'zwaar' karakter.
4. *Journal*: dagelijkse nieuwsbulletins van de NOS-journaalredactie
5. *Natuurfilm*: informatie over flora en fauna. Ook reisreportages met toeristisch karakter.
6. *'Lichte' informatie*: overige informatieve uitzendingen over meer vrijblijvende onderwerpen (hobbies, huis-tuin-keuken, toerisme, consumentenvoorlichting). Ook uitzendingen die qua onderwerp bij cat. 2 thuishoren maar door hun vormgeving als 'licht' kunnen worden gekenschetst.
7. *Overige zendgemachtigden*: uitzendingen van andere organisaties dan de NOS, A tm C-omroepen, gemachtigden ex art. 16 en 17 (kerken en humanistisch verbond) en STER. Met andere woorden: politieke partijen, TELEAC, NOT en overige zendgemachtigden ex art. 19.

B. KUNST

8. *Kunstinformatie*: informatieve uitzendingen over kunst(enaars). Niet die programma's die voornamelijk uit de uitvoering van een kunstwerk bestaan.
9. *Ernstige muziek/ballet*: ernstige, niet eigentijdse/experimentele muziek, opera, en klassiek ballet en gewijde muziek.
10. *Experimentele programma's*: eigentijdse kunstuitingen op het terrein van de muziek, het ballet, het theater, de film en de letterkunde.

C. DRAMA

11. *Buitenlands tv-spel/film*: buitenlands gedramatiseerde niet-serieproducties. Ook series die alleen een hoofdtitel gemeen hebben.
12. *Binnenlands tv-spel/film*: idem als cat. 11 maar Nederlandse producties.
13. *Binnenlandse tv-serie*: Nederlands gedramatiseerde serie-producties.
14. *Buitenlandse avonturenserie*: buitenlandse gedramatiseerde serie-producties met avontuurlijk element (westerns, detectives, avonturen).
15. *Overige buitenlandse tv-series*: overige buitenlandse gedramatiseerde serie-producties (meestal 'family comedies')

D. AMUSEMENT

16. *Lichte muziek*: Nederlandse amusementsprogramma's waarin lichte muziek een overwegend element is. Ook operette/musical en traditionele jazz.
17. *Amusement*: overige Nederlandse amusementsprogramma's. Ook programma's met licht-informatieve elementen (bijv. quiz).
18. *Cabaret/satire*: Nederlands cabaret- en satire-achtige programma's
19. *Buitenlands amusement*: als cat. 16 t/m 18 maar van buitenlandse makelij.

E. SPORT

20. *Sportrubrieken*: informatieve sportprogramma's met seriekarakter
21. *Voetbalreportages*: integrale voetbalreportages. Ook samenvattingen van voetbalwedstrijden, uitgezonden direct na integrale reportages.
22. *Overige sportprogramma's*: reportages, documentaires met sportonderwerp. Ook ingelaste afleveringen van sportrubrieken.

F. JEUGD

23. *Kinderprogramma's*: programma's aangekondigd als bedoeld voor (basisschool) leerlingen.
24. *Tiener/twen*: programma's gericht op de subcultuur van tieners/twens. Meestal popmuziek en specifieke informatie (bv mode).

G. RECLAME

25. *STER-uitzendingen*.

3.6 Kwantitatief onderzoek

Hoeveel programma's worden er per recensie besproken?

Zoals tabel 2 toont is een recensie waarin meer dan vijf programma's besproken worden zeer uitzonderlijk. Het merendeel van de recensies bevat niet meer dan drie besproken programma's. Alleen Leo Derksen van *De Telegraaf* heeft een paar recensies geschreven waarin hij zeer veel programma's bespreekt. Dit is enerzijds te verklaren uit het feit dat de televisiekritieken van Derksen een stuk langer zijn dan de recensies in de overige kranten, en anderzijds uit de schrijfstijl van Derksen. Derksen schrijft in zijn recensies vaak over de programmering op beide zenders. Hij uit veel kritiek op de volgorde van programma's en op programma's die elkaar overlappen. Hierbij maakt hij vaak gebruik van lange opsommingen van de programma's. Op elf maart 1976 prijst Derksen de TROS bij voorbeeld met hun goede zaterdagavondprogrammering: „Hoewel de KRO als enige omroep van haar vaste (zaterdag)avond afwilde (...) toonde de TROS ons hoe je zo'n avond met een gevarieerd programma kunt vullen. Ik geef die programma's nog maar even aan u door: *De bal is rond, De man van zes miljoen, André van Duins Pretmachine, Pepper, Wordt U al geholpen en TROS Sport*. U ziet het: géén programmapakket waaruit je diepzinnigheden kunt vissen, maar wèl gevarieerd genoeg om elke televisiekijker iets te bieden, dat hem ervan kan weerhouden zich van ellende te verhangen.”⁹ Deze lange litanieën van programma's zijn niet altijd in dit onderzoek meegenomen. Alleen als er tussendoor ook nog (kort) een oordeel over de programma's gegeven wordt is het programma in dit overzicht meegeteld.

Heeft een krant voorkeur voor een omroep?

Om te onderzoeken of kranten bepaalde voorkeuren voor omroepen hebben heb ik bij alle besproken programma's de bijbehorende omroep opgezocht. Vervolgens heb ik alle programma's op omroep gesorteerd en zo berekend hoe vaak iedere krant schrijft over een bepaalde omroep. Het gaat hierbij dus om het totaal aantal beoordelingen van programma's van omroepen in alle recensies van het betreffende jaar.

Wat opvalt aan tabel 3 is dat ik vooral bij *De Telegraaf* van veel programma's de omroep niet heb kunnen achterhalen. De verklaring hiervoor is dat *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* vaker in hun beoordeling van programma's melden van welke omroep het betreffende programma was. *De Telegraaf* noemt vaker alleen de programmatitel of alleen de

⁹ *De Telegraaf* (11 maart 1976) 2.

naam van een gast of presentator. Hierdoor heb ik voor de programma's in *De Telegraaf* meer eigen onderzoek moeten doen naar de bijbehorende omroep. Omdat *De Telegraaf* ook meer films en buitenlandse series besprak (zie later) was het achterhalen van de omroep vaker niet mogelijk. Films en series van niet-Nederlandse origine worden namelijk niet bewaard en geïndexeerd door het Instituut voor Beeld en Geluid.

Tabel 2: Aantal programma's dat per recensie besproken wordt.

<i>NRC Handelsblad</i>													
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	meer
1966		12	17	12	3	2	1						
1968		11	8	7	5								
1970		5	4	8	2	3	1						
1972		3	11	9	3								
1974		14	9	4	2	1							
1976		31	11	5	1								
1978	3	5		1	1								
1980	5	2	1										
Totaal alle jaren	8	83	61	46	17	6	2						
<i>de Volkskrant</i>													
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	meer
1966		10	10	15	4		1						
1968		8	11	11	8	3	1						
1970		1	11	11	15	2		2					
1972		12	11	11	5	3							
1974		5	15	6	5	2							
1976		4	12	12	3	3	1	1					
1978			3	2	2	4		2				1	
1980		13	10	4	1	1	2						
Totaal alle jaren		53	83	72	43	18	5	5				1	
<i>De Telegraaf</i>													
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	meer
1966		7	14	5	6		1						
1968		10	8	6	2	2		1					
1970		4	11		7	5	5	2					
1972		31	14	8	3	2		1					
1974		10	9	4	4	1		2					
1976	1	9	1	2	4	1	1	1	1		2		1
1978	2	7	2		1	5	2	2			2		
1980	8	5	3	2	4	1					1	1	
Totaal alle jaren	11	83	62	27	31	17	9	9	1		5	1	1

Tabel 3:Aantal keer dat een omroep per jaar genoemd wordt

NRC-Handelsblad								
	1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
EO					1		1	
KRO	8	8	14	3	6	9		1
NCRV	15	6	2	3	6	4	1	
IKON	1		4	1	0	2	1	
AVRO	22	11	10	8	9	7	1	
TROS	1	3	2	1	4	8	1	3
VERONICA						1	2	
VARA	17	16	13	6	9	6	1	
VPRO	10	4	7	12	9	7		
NOS	19	10	8	8	7	4		
Overig/onbekend	3	1	1	2	0	1	1	
de Volkskrant								
	1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
EO				1	5	5	5	5
KRO	14	15	21	8	5	12	7	6
NCRV	17	18	12	9	12	13	5	4
IKON	0	4	7	2	2	3	1	3
AVRO	19	13	16	9	12	8	5	9
TROS	1	6	2	3	7	10	9	3
VERONICA						1	4	
VARA	20	19	34	22	8	17	7	11
VPRO	5	8	13	18	15	8	5	10
NOS	9	12	17	20	5	11	14	13
Overig/onbekend	10	18	15	8	11	14	4	3
De Telegraaf								
	1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
EO				2	2			
KRO	5	6	2	12	10	6	18	9
NCRV	8	4	11	12	9	17	13	7
IKON	1			1	1	1	2	1
AVRO	15	6	5	5	8	12	11	9
TROS		2	11	13	13	26	15	10
VERONICA							1	2
VARA	8	6	4	14	13	19	8	13
VPRO	2	4	2	17	9		5	
NOS	7	7	10	16	5	4	5	6
Overig/onbekend	2	33	30	16	5	7	5	3

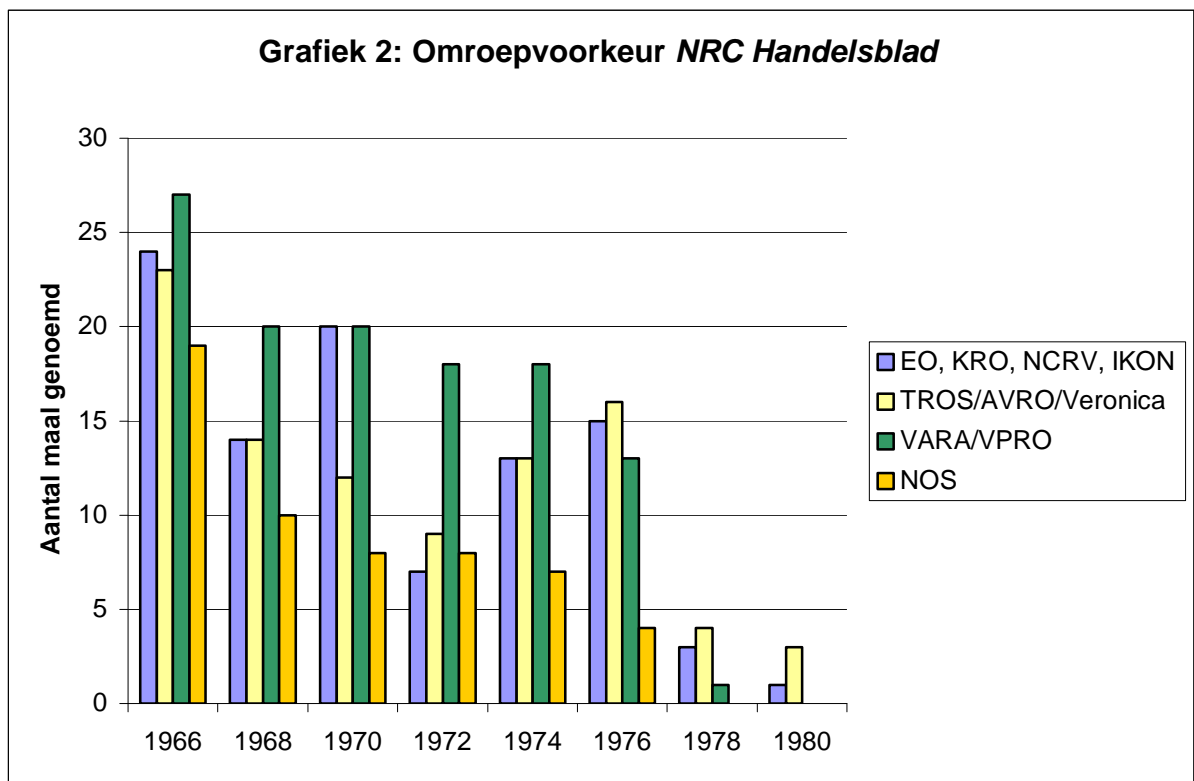
Omdat een grafiek waarin alle besproken omroepen in alle jaren weergegeven worden te onoverzichtelijk werd heb ik ervoor gekozen de omroepen in vier groepen te verdelen.

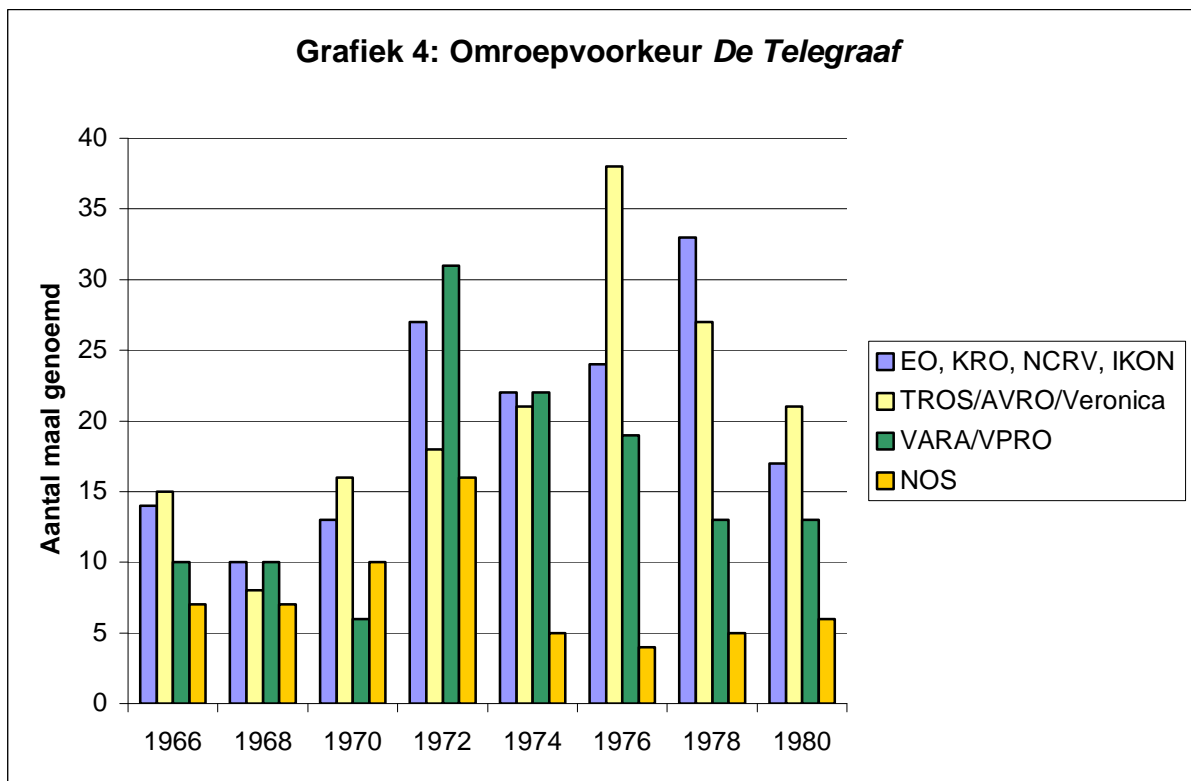
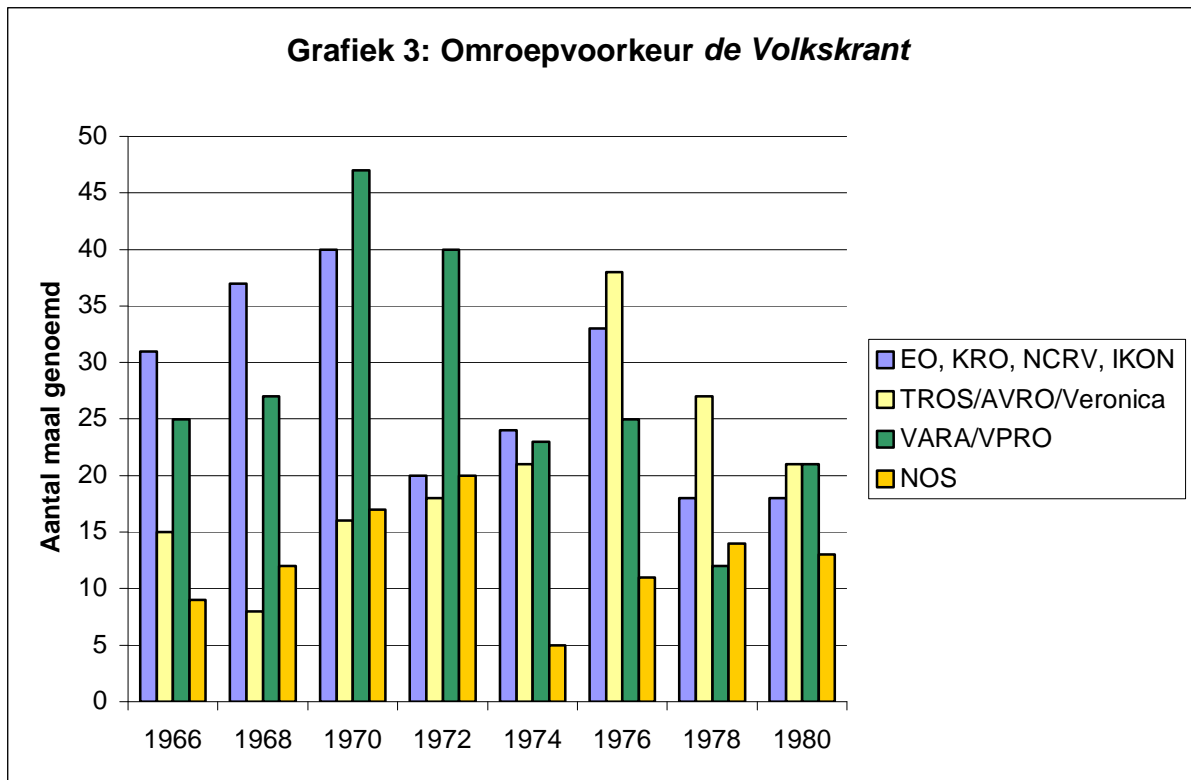
Groep één zijn EO, KRO, NCRV en IKON. Deze omroepen hebben met elkaar gemeen dat het alle vier confessionele omroepen zijn die van oudsher televisie maakten vanuit hun christelijke achtergrond.

Groep twee zijn AVRO, TROS en Veronica. Dit waren algemene omroepen die een sterke afkeer hadden van het van oudsher verzuilde omroepbestel. Deze omroepen stelden zich vooral ten doel televisieprogramma's te maken voor een breed publiek.

Groep drie zijn VARA en VPRO. De van oorsprong socialistische VARA en de protestants-christelijke VPRO waren van oorsprong traditionele publieke omroepen. Vanaf het einde van de jaren zestig maakten deze omroepen echter een identiteitsverandering door en werden het vooral omroepen die zich richtten op een progressief en - vooral in het geval van de VPRO – hoger opgeleid publiek.

De laatste 'groep' is de NOS die in 1969 ontstond na een fusie tussen de Nederlandse Televisie Stichting (NTS) en de Nederlandse Radio Unie (NRU). De NOS had een coördinerende taak binnen het omroepbestel en verzorgde het 'gezamenlijke programma'. Dit waren niet alleen nieuwsbulletins en verslagen van belangrijke gebeurtenissen, maar ook programma's die het maatschappelijke nut dienden.

Uit tabel 3 en grafiek 2 tot en met 4 wordt duidelijk dat er grote verschillen zijn tussen de drie kranten. *NRC Handelsblad* besteedde in de periode 1966-1974 duidelijk de meeste aandacht aan programma's van de VPRO en de VARA. Dit is bijzonder omdat de omroepen uit Groep 1 (EO, KRO, NCRV en de IKON) samen meer zendtijd hadden dan de VARA en de VPRO.

Wat verder opvalt is dat het aandeel van Groep 2 (TROS/AVRO/Veronica) in de periode 1966-1972 ieder jaar daalt, en na 1972 weer gaat stijgen. De reden voor het dalende aandeel van Groep 2 is dat *NRC Handelsblad* steeds minder ging schrijven over programma's van de AVRO. Omdat *NRC Handelsblad* vanaf 1974 meer gaat schrijven over de TROS stijgt het aandeel van Groep 2 in de berichtgeving vanaf dat jaar weer. *NRC Handelsblad* ging ook duidelijk steeds minder schrijven over programma's van de NOS.

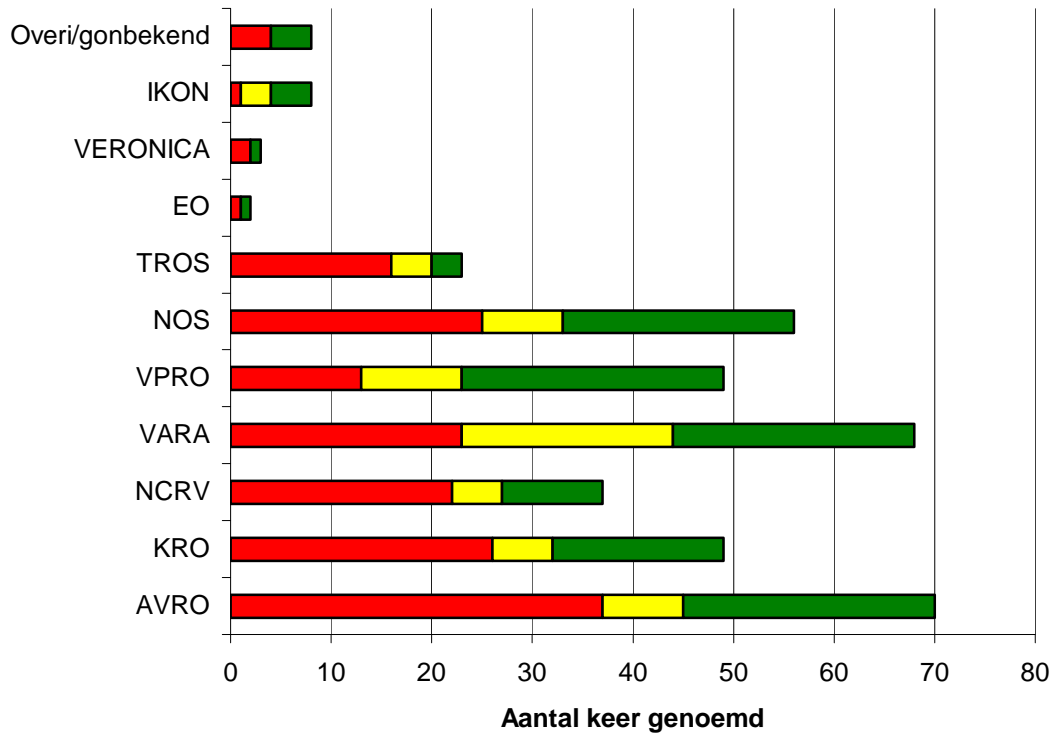
De Volkskrant besteedde tot 1970 nog de meeste aandacht aan programma's van de confessionele omroepen. Alleen in 1972 en 1980 werden programma's van de VARA en de VPRO vaker besproken dan die van de van de confessionelen. Dit verschil werd voor het grootste deel veroorzaakt doordat *de Volkskrant* vanaf 1972 veel minder ging schrijven over programma's van de KRO (in 1970 werd er 21 keer een programma van de KRO besproken, in 1972 nog maar 8 keer). Wat verder opvalt is dat *de Volkskrant* na een kleine dip in 1966 jaarlijks meer aandacht besteedt aan programma's van Groep 2. In 1976 is er zelfs een duidelijke piek te zien in de hoeveelheid aandacht die besteed werd aan programma's van de AVRO, TROS en Veronica.

De Telegraaf had vanaf het begin veel aandacht was voor programma's van de AVRO, TROS en Veronica, en in 1976 besteedde deze krant ook de meeste aandacht aan de programma's van Groep 2, Tot 1970 werd er door *De Telegraaf* relatief weinig geschreven over programma's van de VARA en de VPRO. In 1972 en 1974 zijn plotselinge pieken te zien in de hoeveelheid aandacht voor programma's van Groep 3.

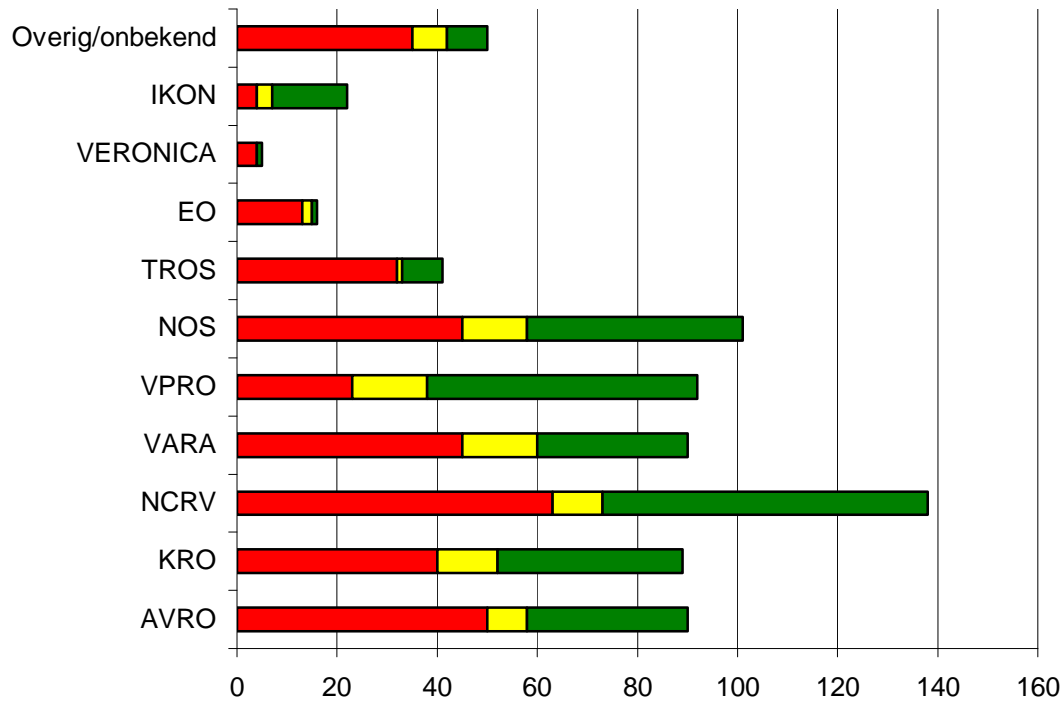
Grafieken 2 tot en met 4 tonen wel hoe vaak er over omroepen geschreven werd, maar niet of dit oordeel positief of negatief was. Om echt iets te kunnen zeggen over de omroepvoorkeur van kranten heb ik de beoordelingen opgesplitst in positieve, negatieve en neutrale oordelen. Ten bate van de overzichtelijkheid heb ik alle positieve, negatieve en neutrale beoordelingen van een omroep van alle jaren bij elkaar opgeteld. Dit overzicht laat duidelijk zien over welke omroepen het vaakst geschreven werd, en of een krant overwegend positief of negatief over de betreffende omroep schreef.

In de grafieken 5 tot en met 7 worden de verschillen tussen de drie kranten nog eens versterkt. Als we de rubriek 'Overig/onbekend' niet meerekenen schreef *NRC Handelsblad* het vaakst over programma's van de AVRO, de VARA en de NOS. *De Volkskrant* schreef het vaakst over de NOS, de VARA en de NCRV. Bij *De Telegraaf* waren de omroepen waar het meest over geschreven werd de NCRV, de VARA en de TROS.

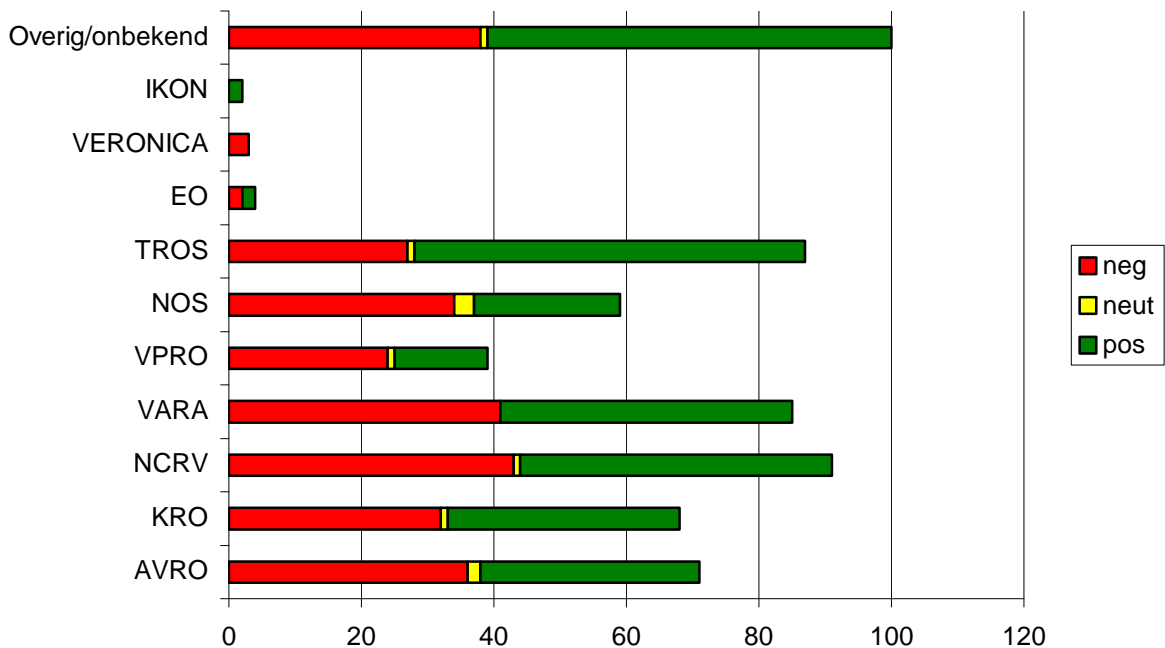
Grafiek 5: Omroepvoorkeur *NRC Handelsblad*

Grafiek 6: Omroepvoorkeur *de Volkskrant*

Grafiek 7: Omroepvoorkeur *De Telegraaf*

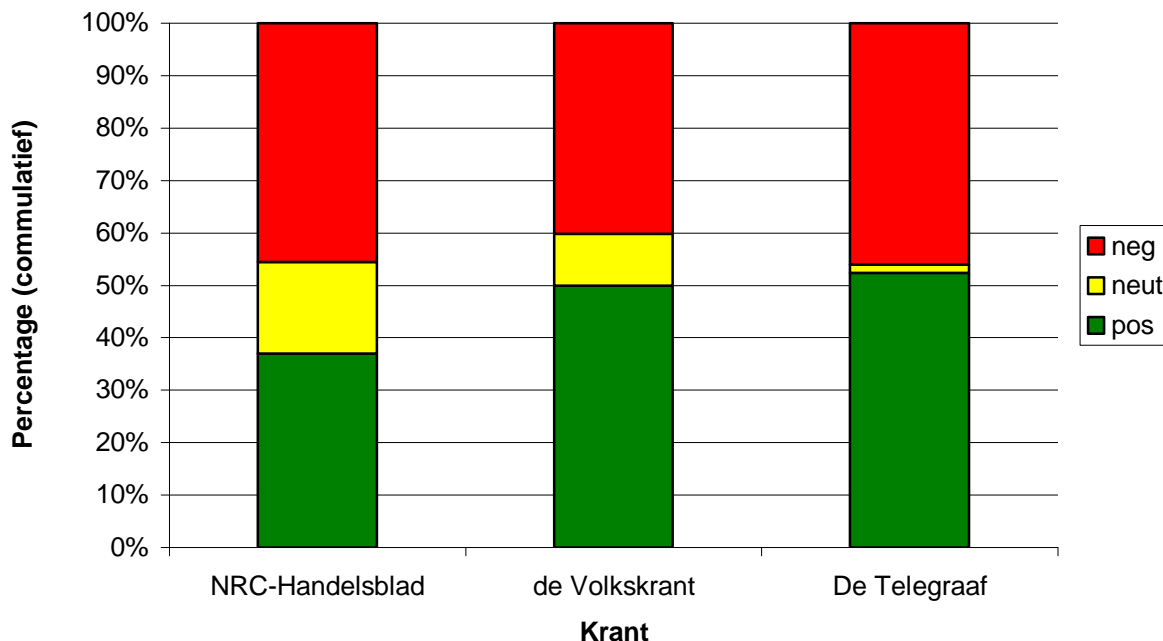
Als we kijken naar de TROS valt op dat *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* overwegend negatief geschreven hebben over de TROS. *De Telegraaf* daarentegen beoordeelde de programma's van de TROS meestal positief.

Wat verder opvalt is dat *De Telegraaf* erg weinig programma's neutraal beoordeelde. *NRC Handelsblad* beoordeelde veel programma's neutraal (bij de VARA is dit bijna één derde), en ook *de Volkskrant* bevat beduidend meer neutrale beoordelingen dan *De Telegraaf*. Het aantal positieve en negatieve beoordelingen is meestal redelijk met elkaar in evenwicht. Dit verschilt behoorlijk met het onderzoek van Marieke van Leeuwen naar televisiekritieken in 1999 en 2000. Zij concludeert in dat onderzoek dat verreweg de meeste televisiekritieken negatief zijn.¹⁰

Uit grafiek zeven blijkt dat *NRC Handelsblad* als enige iets meer negatieve dan positieve beoordeling bevatte. *De Volkskrant* beoordeelde programma's zelfs vaker positief dan negatief en bij *De Telegraaf* is het aantal positieve en negatieve beoordelingen bijna met elkaar in evenwicht.

¹⁰ Marieke van Leeuwen, *Kwaliteit ontketend. Argumenten voor een nieuwe televisiekritiek* afstudeerscriptie Film- en televisiewetenschap UvA (2001) 81.

Grafiek 8: Totaal positief/negatief

Heeft een recensent voorkeur voor een bepaald genre?

Om te onderzoeken of recensenten een voorkeur hadden voor bepaalde genres heb ik alle besproken programma's onderverdeeld in de programmacategorieën 'Zware informatie en Cultuur', 'Lichte informatie' en 'Amusement'. Hiervoor heb ik dezelfde methode gebruikt als Ben Manschot hanteerde in zijn onderzoek naar programmagegevens (zie §3.5).

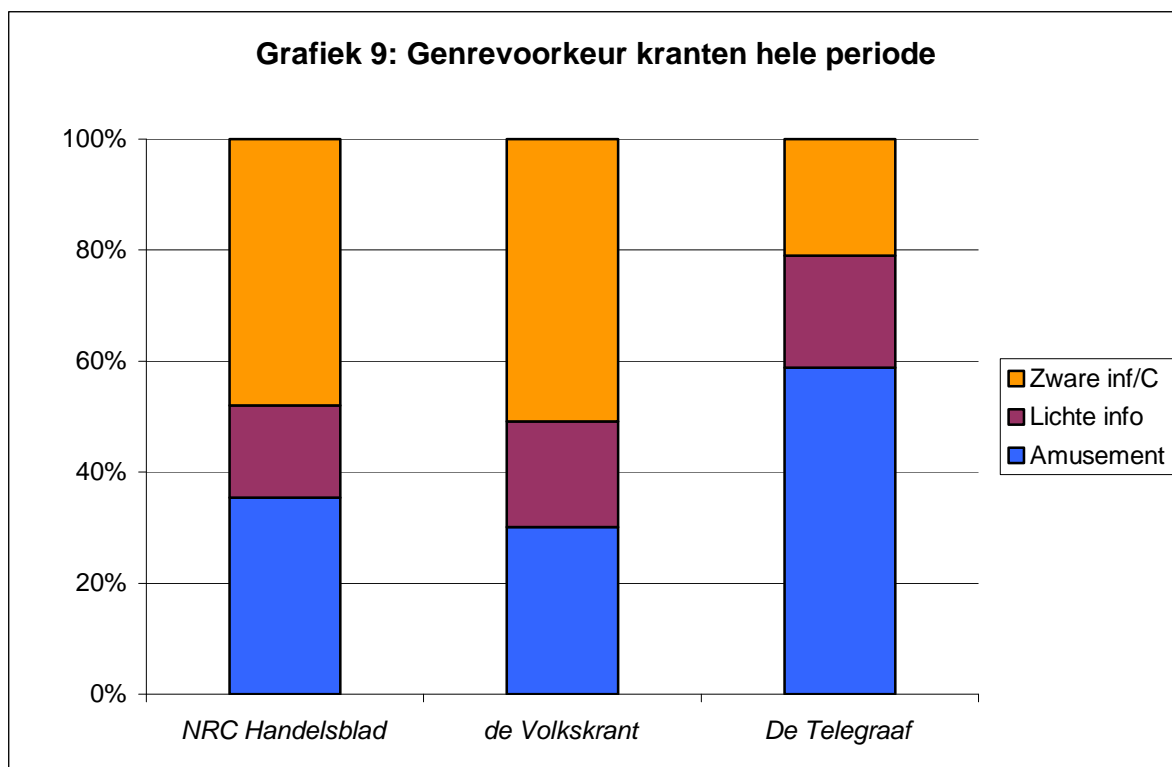
Het optellen van alle positieve, negatieve en neutrale beoordelingen van alle programma's uit dezelfde programmacategorie geeft een duidelijk beeld van de verschillen tussen de kranten (zie tabel 4 en 5 en grafiek 9).

De Telegraaf besteedde veel meer aandacht aan amusementsprogramma's en beduidend minder aan zware informatie en kunst. De grote hoeveelheid aandacht voor amusement bij *De Telegraaf* leidt ertoe dat zware informatie en cultuur bij deze krant beduidend minder aandacht krijgt.

Uit tabel 5 blijkt dat *De Telegraaf* niet alleen meer schrijft over amusement, maar ook dat *De Telegraaf* amusement vaker positief beoordeelt dan *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*. Aan de andere kant wordt zware informatie en cultuur door *De Telegraaf* verhoudingsgewijs veel vaker negatief beoordeeld. *NRC Handelsblad* beoordeelt amusement twee keer zo vaak negatief als positief. Bij *de Volkskrant* is dit verschil kleiner.

Tabel 4: genrevoorkeur per jaar

<i>NRC Handelsblad</i>									
		1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
Amusement	neg	22	9	11	8	12	22	2	2
	neut	5	3	3	4	1	0	1	0
	pos	10	9	13	5	2	4	1	0
Lichte informatie	neg	4	0	3	1	9	7	0	0
	neut	5	3	1	5	0	0	1	0
	pos	12	6	5	1	6	1	0	0
Zware inf/Cultuur	neg	10	5	10	16	13	12	0	1
	neut	16	14	7	8	0	2	1	0
	pos	24	16	11	15	13	6	1	1
<i>de Volkskrant</i>									
		1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
Amusement	neg	11	12	20	10	17	17	12	16
	neut	3	2	2	1	1	1	0	0
	pos	12	21	23	14	10	12	5	5
Lichte informatie	neg	10	5	13	5	4	18	10	13
	neut	0	2	0	3	1	1	1	3
	pos	3	9	11	5	5	11	6	5
	neg	22	19	28	25	18	19	13	18
Zware inf/Cultuur	neut	9	5	13	10	5	3	5	1
	pos	23	36	29	28	19	18	13	5
<i>De Telegraaf</i>									
		1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
Amusement	neg	14	14	20	17	19	34	25	10
	neut	2	1	0	1	0	0	0	1
	pos	32	28	27	33	21	30	21	14
Lichte informatie	neg	9	5	8	6	3	8	10	14
	neut	0	0	1	0	0	0	0	0
	pos	3	7	9	12	7	10	11	2
Zware inf/Cultuur	neg	13	9	4	20	13	6	7	13
	neut	1	0	1	0	0	2	1	0
	pos	3	4	4	10	10	3	6	0

Tabel 5: Genrevoorkeur met beoordeling (totaal 1966-1980)

		<i>NRC Handelsblad</i>	<i>de Volkskrant</i>	<i>De Telegraaf</i>
Amusement	neg	88	115	153
	neut	17	10	5
	pos	44	102	206
Lichte inf	neg	24	78	63
	neut	15	11	1
	pos	31	55	61
Zware inf/C	neg	67	162	85
	neut	48	51	5
	pos	87	171	40

3.7 Kwalitatief onderzoek

Normen

NRC Handelsblad constateert op 19 maart 1966 dat het NTS-journaal steeds vaker oninteressante items uitzendt. De recensent begrijpt dat er soms niet genoeg „werkelijk nieuws in beelden” aanwezig is, maar vindt dat het journaal dan maar moet worden ingekort. Deze argumentatie lijkt erg vanzelfsprekend. Toch is dit bijzonder omdat het één van de weinige recensies is waarbij een hele argumentatie door de recensent uitgeschreven wordt.

„De samensteller wist goed de juiste toon te treffen”, „Een indrukwekkende documentaire”, „Veel interessante informatie”, „mocht niet boeien”, „goede uitzending”. Televisierecensies staan vol waardeoordelen over programma’s en omroepen, maar als we op zoek gaan naar de normen achter deze waardeoordelen stuiten we op een probleem. Marieke van Leeuwen constateerde in haar onderzoek naar televisierecensies al dat recensenten veel schrijven over het ‘wat’ op de televisie en dat het ‘hoe’ er vaak bekaaid vanaf komt.¹¹ Ik heb voor dit onderzoek teveel recensies bekeken om precies te kunnen inventariseren hoeveel procent van de ruimte in recensies besteed wordt aan beschrijvingen van programma’s, maar vast staat wel dat ook in de door mij onderzochte periode het grootste deel van de recensies besteed wordt aan beschrijvingen van het ‘wat’ van programma’s. De beoordeling van het programma gaat dan meestal niet verder dan het noemen van een bijvoeglijk naamwoord als ‘interessant’, ‘saai’, ‘platvloers’ of ‘boeiend’.

Recensenten onderbouwen hun beoordeling dus meestal niet met het noemen van criteria of normen. In mijn onderzoek naar televisiekritieken ben ik maar een paar televisiekritieken tegengekomen waarin de recensent duidelijk een norm noemt:

NRC Handelsblad

19 maart 1966: als men niets heeft te brengen moet het journaal worden ingekort

26 maart 1968: een discussieprogramma moet een evenwicht vinden tussen het aantal onderwerpen dat moet worden aangesneden en de diepgang van de discussie.

23 maart 1972: recensent beschrijft hoe voetbal in beeld gebracht moet worden.

27 maart 1972: Engelse acteurs verpesten drama met hun beschaafde accent.

29 maart 1972: twee actualiteitenrubrieken moeten niet dezelfde onderwerpen behandelen.

9 november 1974: Een quiz mag niet te gemakkelijke vragen hebben. Van een quiz met makkelijke vragen kun je namelijk niets leren. „Wie weet in welk jaar de Tweede Wereldoorlog is geëindigd kan al een aardige vaatwasmachine winnen”.

de Volkskrant

4 november 1970: Amerikaanse series brengen standpunten van de Amerikaanse zwijgende meerderheid over op de zwijgende meerderheid in Nederland. Dit is gevaarlijk.

24 november 1976: Een televisiespel wint aan aardigheid wanneer je je thuis kunt identificeren met degenen die het spel echt op het scherm spelen en als het ware mee kunt

¹¹ Van Leeuwen, *Kwaliteit ontketend*, 82.

doen, desnoods als tegenpartij van de mensen op het scherm. Bovendien is televisie een plaatjesfabriek en is de visualiteit van een spel ook van belang.

De Telegraaf

16 november 1966: Een discussieprogramma uitzenden in plaats van een kinderprogramma is niet eerlijk voor de kinderen.

18 november 1970: Er worden te weinig films uitgezonden, er moet nog een filmavond komen.

13 maart 1972: De programma's van de NOS zijn altijd hetzelfde.

23 maart 1972: Een film uitzenden tegenover het voetbal kan niet. Waarom wel rekening houden met Peyton Place en niet met voetbal?

28 november 1972: omroepen mogen elkaar geen vliegen afvangen met belangrijke programma's. Twee thema-avonden tegenover elkaar mag niet.

15 maart 1974: een centraal avondvullend amusementsprogramma hoort op zondag regel te zijn.

9 november 1974: amusementsprogramma's die iedereen wil zien mogen niet tegelijk uitgezonden worden.

25 november 1976: vóór kinderprogramma's mogen geen medische TELEAC-cursussen uitgezonden worden.

6 november 1978: optredens van muzikanten in tv-shows is gratis reclame, ze zouden hier eigenlijk voor moeten betalen.

Uit dit overzicht van normen blijkt dat recensenten in zeer weinig gevallen een norm aangeven waaraan volgens hen een goed programma moet voldoen. Leo Derksen van *De Telegraaf* is de recensent die verreweg de meeste normen aangeeft. Dat komt vooral omdat hij zich in zijn recensies het meest opwindt over hoe programma's over de beide netten en over de avonden verdeeld zijn. Derksen's norm komt er kort gezegd op neer dat er iedere avond een goede mix van serieuze en vooral ontspannende televisieprogramma's te zien moet zijn. Derksen heeft een duidelijke voorkeur voor speelfilms en lange series en een afkeer van discussieprogramma's en documentaires. Als een televisieavond niet aan zijn norm heeft voldaan schrijft hij in zijn recensie vaak duidelijk op welke programma's elkaar overlapt en hoe het beter had gekund.

Dit ontbreken van een duidelijke norm in recensies is natuurlijk grotendeels een semantische discussie. Als een recensent schrijft dat een programma niet boeiend was kun je hieruit

afleiden dat de recensent vindt dat televisieprogramma's boeiend moeten zijn. Hetzelfde geldt voor alle andere bijvoeglijke naamwoorden. Als je het zo bekijkt bevat natuurlijk iedere recensie een norm. Het doel van het opzoeken van normen in recensies was echter duidelijk te maken waar een recensent zijn beoordeling precies op baseert. Deze precies omschreven criteria ben ik in televisierecensies dus nauwelijks tegengekomen. Om te achterhalen wat de norm van een recensent is moet je als lezer als het ware tussen de regels door lezen. Het is erg lastig om op deze manier normen van televisierecensenten te achterhalen. Voor recensies over amusementsprogramma's en vertrossing heb ik dit wel gedaan (zie hoofdstuk 4) maar voor overige programma's zou dit teveel tijd vergen. Het achterhalen van deze normen zou ook een droge opsomming van bijvoeglijke naamwoorden worden. Een dergelijke opsomming heeft geen toegevoegde waarde voor dit onderzoek. Ik laat het daarom bij de constatering dat er in de onderzochte recensies bijna geen expliciete normen of criteria voor een goed televisieprogramma gegeven worden.

Ontwikkelingen

Voor beschrijvingen van ontwikkelingen en standen van zaken op de televisie geldt eigenlijk hetzelfde als voor de normen die recensenten noemen. Het aantal recensies waarin de recensent duidelijk opschrijft hoe het met de televisie gesteld is en welke ontwikkeling de televisie doormaakt is erg laag.

NRC Handelsblad

26 maart 1968: Het nadeel van discussieprogramma's is dat er zoveel aan bod moet komen dat er niets wordt uitgediept.

28 maart 1970: Bij de VPRO wordt het gemis van een actualiteitenrubriek duidelijk

4 maart 1974: Het NOS-programma is te zwaar. Enige menselijkheid zou deze NOS-avond geen kwaad doen

20 maart 1974: Het valt de recensent op dat journalisten op televisie anders omgaan met ministers. Ze zeggen bijvoorbeeld geen excellentie meer.

5 november 1974: Algemene kritiek op de VARA: de VARA zit in een identiteitscrisis over de socialistische grondslag, de programma's lijden hier onder.

11 november 1974: Erg negatief over amusementsprogramma's: „de crisis die we moeten doormaken is niet alleen economisch”.

20 november 1974: „Televisie in ons land wordt belangrijk gevonden, maar niet serieus genomen. (...) Dit seizoen, hoor je mensen wel zeggen, is het slechtste in jaren. Het lijkt erop.’’

1 maart 1976: Alles op televisie moet wijken voor de sport.

2 november 1978: Alle omroepen op tv doen veel te positief.

de Volkskrant

7 november 1966: De AVRO besteedde, in de roes van al haar ledenjacht, al haar zendtijd (3 1/2uur) aan luchtig vertier.

8 november 1966: Alle documentaires worden gemaakt volgens het zelfde stramien

22 november 1966: *Televizier* is zwaarder en harder aan het worden

26 maart 1968: er is een tijd geweest dat Achter Het Nieuws feller op de actualiteit zat

21 maart 1970: Waarschuwt voor discussie met kijkers, gemakkelijk en geen duidelijke lijn.

6 maart 1972: TROS gaat controversen uit de weg.

13 maart 1972: Over zware film tussen lichte programma's, kritiek op sandwichformule

12 november 1974: Zeer negatief over de TROS. Moet je er nog op reageren? Antwoord: ja

17 november 1978: Omroepen beconcurreren elkaar op kijkcijfers, niet op programma's zoals volgens de Omroepwet moet.

20 november 1978: „Nederland wil helemaal geen echte televisie.’’

10 maart 1980: „Ooit zal bekend zijn dat ze in 1980 al knettergek waren’’

De Telegraaf

4 maart 1966: Kritiek op uitzenden van sportwedstrijden. De sportwedstrijden passen zich niet aan aan het uitzendschema van de tv. Daarom moet het uitzendschema aan de wedstrijden aangepast worden. Nu valt te vaak het begin van de wedstrijd weg.

7 maart 1966: Er worden niet veel kluchten uitgezonden op tv.

13 november 1970: Liedjesprogramma's worden altijd op dezelfde manier in beeld gebracht.

24 maart 1972: De VPRO gaat er niet op vooruit.

1 maart 1978: Er zijn dit jaar erg weinig echt nieuwe programma's te zien.

4 maart 1978: Er worden veel te veel medische programma's uitgezonden.

17 november 1980: Vroeger was televisie spontaner omdat er meer live werd uitgezonden. Nu wordt alles vooraf opgenomen en is televisie saaier.

Uit dit overzicht van commentaar van ontwikkelingen volgens recensenten blijkt dat recensenten vooral terugkijken op de televisie-uitzending van de vorige dag of van het afgelopen weekend. Recensies bevatten erg weinig bespiegelingen over de langere termijn en ook over algemene ontwikkelingen op de televisie wordt door recensenten weinig gesproken. Uit de televisierecensies blijkt soms wel dat recensenten bepaalde ontwikkelingen signaleren, maar zij spreken deze ontwikkelingen meestal niet uit. Ook hierbij is het dus vaak een kwestie van tussen de regels door lezen. Eén van de belangrijkste ontwikkelingen die recensenten signaleren is de vertrouwen. Hierop ga ik in het volgende hoofdstuk dieper in.

3.8 Conclusies

In alle onderzochte kranten en in bijna alle periodes waren regelmatig televisierecensies te vinden. Alleen *NRC Handelsblad* publiceerde in 1978 en 1980 één keer per week artikelen over televisie die niet altijd aan mijn definitie van televisiekritiek voldeden. Omdat er in deze rubriek ook artikelen verschenen die wel als televisiekritiek aangemerkt konden worden heb ik al deze artikelen toch meegenomen in dit onderzoek.

In de meeste televisiekritieken werden niet meer dan vijf programma's besproken. Het merendeel van de recensies bevat zelfs niet meer dan drie besproken programma's. Alleen *De Telegraaf* bevatte na 1976 enkele televisierecensies waarin zeer veel programma's besproken werden.

Uit het tellen van het aantal keren dat een omroep in de verschillende kranten genoemd werd bleek dat er grote verschillen bestonden tussen kranten. Wat vooral opvallend is, is dat *De Telegraaf* beduidend vaker over de TROS schreef, en dat programma's van de TROS door *De Telegraaf* ook beduidend vaker positief beoordeeld werden. Wat verder opvalt is dat *NRC Handelsblad* verhoudingsgewijs het meest over de AVRO schreef en dat *de Volkskrant* de meeste aandacht besteedde aan programma's van de VARA. De omroep die in de kranten het meest besproken wordt komt dus aardig overeen met de identiteit van de krant. Het liberale *NRC Handelsblad* schrijft het meest over de AVRO en de progressief-linkse *Volkskrant* schrijft het meest over de VARA.

Volgens mijn hypothese in hoofdstuk 3 zou *De Telegraaf* het meeste moeten schrijven over programma's van de TROS. Dit is niet helemaal uitgekomen. *De Telegraaf* schreef het vaakst over programma's van de NCRV, maar het verschil met de TROS is wel erg klein. Het zou ook erg verrassend zijn als *De Telegraaf* in de hele onderzochte periode het meest geschreven zou hebben over de TROS, omdat de TROS in de beginjaren van dit onderzoek nog maar een kleine omroep met weinig zendtijd was.

Ook als we kijken naar genrevoorkeur zijn de verschillen tussen de drie kranten duidelijk te zien. *NRC Handelsblad* besteedde verreweg de meeste aandacht aan zware informatie en cultuur, en de minste aandacht aan amusement. *De Telegraaf* besteedde de helft minder aandacht aan zware informatie, en besteedde dus veel meer aandacht aan lichte informatie en amusement. Als we kijken naar positieve en negatieve beoordelingen is het verschil tussen de kranten nog veel duidelijker: *De Telegraaf* beoordeelde zware informatie overwegend negatief, terwijl *NRC Handelsblad* de programma's in deze categorie overwegend positief beoordeelde. *De Volkskrant* zit met een bijna half om half verdeling hier mooi middenin.

Wanneer wij kijken naar het kwantitatieve onderzoek naar televisiekritieken blijkt dat recensenten weinig duidelijke criteria of normen noemen waaraan een goed programma moet voldoen. Ook schrijven recensenten weinig over langetermijn-ontwikkelingen op de televisie. Zij kijken meestal niet verder dan een paar dagen of één weekend terug en maken hun oordeel vooral kenbaar door te beschrijven wat zij gezien hebben en hieraan enkele bijvoeglijke naamwoorden als interessant, boeiend, saai, afwisselend, oppervlakkig of diepgaand aan te koppelen. Om meer te weten te komen over normen en ontwikkelingen moet je als lezer tussen de regels van de recensie doorlezen. Omdat dit onderzoek zich in hoofdzaak richt op vertrossing in televisiekritieken heb ik dit alleen voor recensies over amusement en vertrossing gedaan. De resultaten van dat onderzoek worden in het volgende hoofdstuk gepresenteerd.

Hoofdstuk 4 *Amusement en vertrossing in televisierecensies*

4.1 Methode

In het vorige hoofdstuk constateerde ik al dat kwalitatief onderzoek naar televisierecensies vooral een kwestie van ‘tussen de regels door lezen’ is. Recensenten schrijven hun argumentatie nauwelijks uit en zij schrijven niet duidelijk op hoe het volgens hen met de televisie gesteld is en welke ontwikkeling het medium doormaakt. Dit blijkt ook als je gaat onderzoeken hoe recensenten schreven over vertrossing: bij het lezen van de 760 televisierecensies die ik voor dit onderzoek bekeken heb ben ik het woord vertrossing maar één keer tegengekomen.

Om een goed antwoord te geven op de vraag of en hoe televisierecensenten schreven over vertrossing zal ik, na het beschrijven van de ene recensie waarin over ‘vertrossing’ gesproken wordt, eerst de resultaten presenteren van mijn onderzoek naar de manier waarop recensenten schreven over ‘goedkoop amusement’. De kritiek op de vertrossing gaat namelijk meestal niet over een toename van al het amusement, maar spitst zich voornamelijk toe op wat ‘goedkoop amusement’ genoemd wordt.

Na dit kwantitatieve onderzoek naar de beoordelingen van ‘goedkoop amusement’ zal ik mijn kwalitatieve onderzoek naar vertrossing in televisierecensies presenteren. Bij het onderzoeken van de vertrossing in televisierecensies heb ik op de volgende onderdelen gelet:

Ik heb allereerst gekeken hoe er in de kranten geschreven werd over amusementsprogramma’s. Hierbij heb ik vooral gelet op de manier waarop ‘goedkoop amusement’ beoordeeld werd en was ik gespitst op uitlatingen van recensenten waaruit bleek dat zij een bepaalde principiële houding aannamen over amusement op televisie.

Vervolgens heb ik gekeken hoe recensenten schreven over programma’s van de TROS. Ik heb hierbij vooral gezocht naar recensies waaruit blijkt dat de recensent dieperliggende of principiële kritiek heeft op de TROS of waaruit juist blijkt dat de recensent programma’s van de TROS meestal beter vindt dan die van andere omroepen.

Omdat vertrossing niet altijd direct in verband gebracht wordt met programma’s van de TROS heb ik ook gekeken of ik in televisierecensies andere elementen van vertrossing kon vinden. Voorbeelden hiervan zijn kritiek op de programmering van de televisie, kritiek waaruit een angst voor vervlakking of een angst voor de invloed van massamedia blijkt, kritiek op het commerciële karakter van programma’s en gevoelens van nostalgie naar een verleden waarin de kwaliteit van televisieprogramma’s beter was. Ook heb ik gekeken of ik

recensies kon vinden waarin de recensent het voor de TROS opneemt of waarin staat dat het met de vertrossing heel erg meevalt.

Het is erg lastig televisierecensies kwalitatief te onderzoeken aan de hand van harde criteria. Recensenten maken gebruik van veel stijlmiddelen en het is soms moeilijk precies te wegen wat zij met hun opmerkingen bedoelen. Daarom heb ik bij het presenteren van dit onderzoek veel gebruik gemaakt van citaten waarin volgens mij belangrijke signalen worden afgegeven. Om duidelijk te maken wat recensenten belangrijk vinden heb ik in dit onderzoek ook aandacht besteed aan recensies waarin recensenten zich duidelijk boos maken over wat zij op televisie hebben gezien.

4.2 Het woord vertrossing

Bij het onderzoeken van 760 televisiekritieken ben ik het woord ‘vertrossing’ maar één keer tegengekomen. Dit was in de televisiekritiek van 20 november 1974 in *NRC Handelsblad*. John Müller schrijft in deze recensie: „Dit seizoen, hoor je de mensen wel zeggen, is het slechtste in jaren. Het lijkt erop. Hoe kan dat, terwijl ervaring, inzicht en accommodatie in het Gooi toch steeds is toegenomen. Dat komt, zegt men daar door de TROS, de vrolijke omroep die de epidemie van oppervlakkigheid heeft verspreid. Waren alle traditionele omroepen dan zo bevattelijk? Kennelijk. Bang voor het nieuwe proberen ze hun klanten te binden door jaarabbonnementen op hun gidsen voor een gulden aan te bieden. En in hun programma’s bestrijden ze de ziekte, die inmiddels vertrossing heet, door zelf ziek te worden. De ledenaantallen moeten serieus genomen worden, dus kunnen de programma’s even niet al te belangrijk zijn. Zo moet u het zien eigenlijk.”¹

Wat opvalt is dat er in deze recensie verder geen programma’s van de TROS besproken worden. Müller laat de passage over vertrossing voorafgaan aan een beschrijving en oordeel over de NCRV dramaserie *Dynastie der kleine luyden*. Zijn grote punt van kritiek is dat deze „grootste historische serie op de Nederlandse televisie” totaal niet historisch verantwoord is. De serie speelt bij voorbeeld in de dertiende eeuw, toen Abraham Kuypers’ begrip kleine luyden nog nooit gebruikt was. Müller praat dus niet over vertrossing in relatie tot goedkoop amusement of buitenlandse series, maar in relatie tot een zeer pretentieuze en dure dramaserie van de NCRV. De strekking van Müllers recensie is dat een groots aangekondigde serie van de NCRV ook geen wapen tegen vertrossing is, omdat schrijver-regisseur Willy van Hemert te weinig historisch besef aan de dag heeft gelegd om de serie tot een succes te maken.

¹ *NRC Handelsblad* (20 november 1974) 6.

Naast deze ene recensie over vertrassing ben ik ook nog één recensie tegengekomen waarin over ‘vertrossen’ gesproken wordt. *Telegraaf*-recensent Leo Derksen schrijft in deze recensie dat op maandagavond van de 4,9 miljoen televisiekijkers er 3,5 miljoen naar het vaste TROS-avondje gekeken hebben. Volgens Derksen vulde de TROS in die dagen 23 procent van zijn zendtijd met buitenlandse avonturenséries en 13 procent met televisiespelen of films. Derksen bespreekt in deze recensie vervolgens de TROS-programma’s die hij op maandag- en dinsdagavond gezien heeft en velt een overwegend positief oordeel over deze twee avondjes verTROSsen.²

4.3 Goedkoop amusement

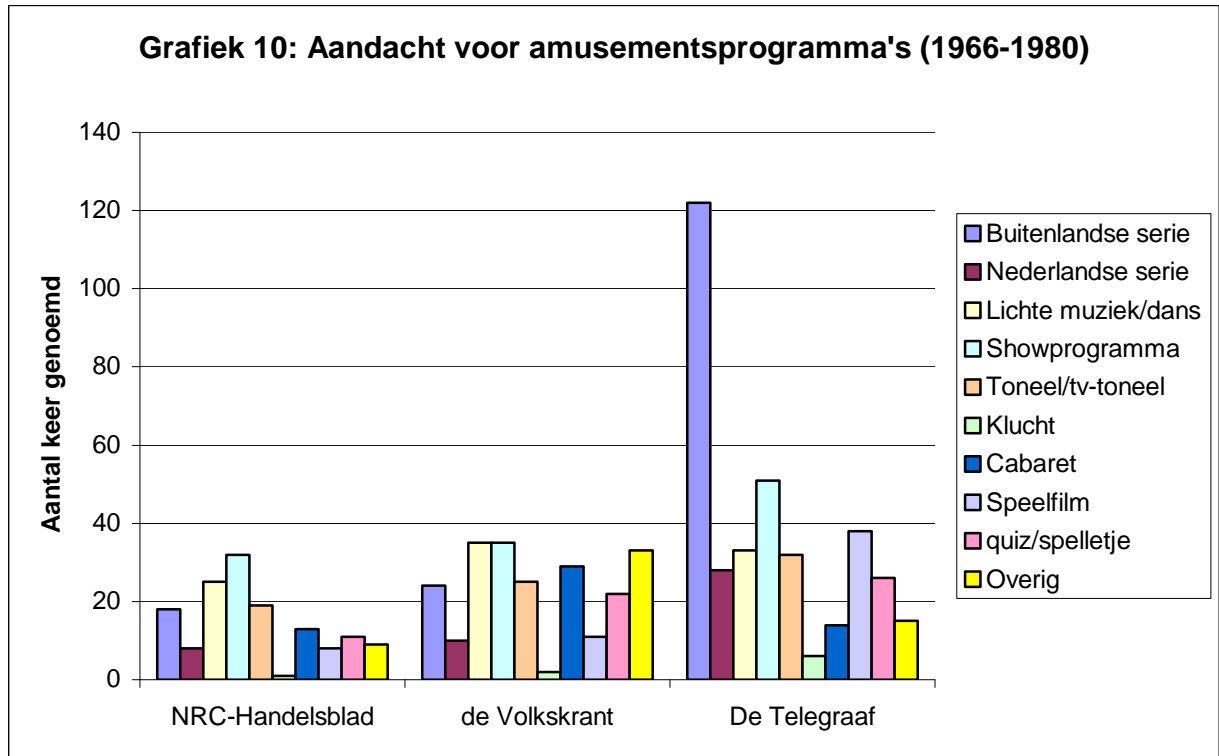
In het vorige hoofdstuk bleek al dat de verschillende kranten duidelijk een andere voorkeur hadden voor omroepen. *De Telegraaf* besteedde veel meer aandacht aan programma’s van de TROS dan de andere kranten. In de hele periode werd in *NRC Handelsblad* minder dan 25 keer een programma van de TROS besproken. In *de Volkskrant* was dit minder dan vijftig keer en in *De Telegraaf* bijna negentig keer. Ook het verschil in positieve en negatieve beoordelingen is bij deze drie kranten groot. *NRC Handelsblad* schreef nauwelijks positief over de TROS, *de Volkskrant* schreef heel soms positief over de TROS maar toch overwegend negatief, en *De Telegraaf* schreef vaker positief dan negatief over de TROS.

Uit het onderzoek in het vorige hoofdstuk bleek ook dat de genres waar de drie onderzochte kranten veel over schreven flink van elkaar verschilden. *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* schreven meer over programma’s uit de categorie zware informatie en cultuur en *De Telegraaf* schreef duidelijk veel meer over amusementsprogramma’s. De categorie ‘amusement’ is echter zo breed dat het nuttig is deze categorie op te splitsen. Daarom heb ik de categorie ‘amusement’ onderverdeeld in de genres ‘buitenlandse serie’, ‘Nederlandse serie’, ‘lichte muziek en dans’, ‘showprogramma’, ‘toneel/tv-toneel’ (dit zijn toneelvoorstellingen die in de schouwburg gefilmd zijn en bewerkingen van toneelstukken die in de studio uitgevoerd werden), ‘klucht’, ‘cabaret’, ‘speelfilm/tv-film’, ‘quiz/spelletje’, en ‘overig’.

Ik heb voor deze verdeling gekozen omdat kritiek op vertrassing niet gaat over een vermeende toename van alle amusementsprogramma’s op televisie, maar omdat vertrassing vooral gaat om wat wel ‘goedkoop amusement’ genoemd wordt. Goedkoop amusement zijn bij voorbeeld buitenlandse series, quizen en spelletjes en showprogramma’s. Nederlandse

² *De Telegraaf* (25 maart 1976) 2.

dramaserie's, toneelregistraties, speelfilms en cabaret worden meestal niet aangeduid als goedkoop amusement. Kritiek op vertrossing gaat dus meestal niet over dit soort programma's.

Wat allereerst opvalt aan grafiek 10 is de enorme piek van buitenlandse series bij *De Telegraaf*. Veruit het grootste deel van de beoordelingen van amusementsprogramma's in *De Telegraaf* ging over buitenlandse series. Dit is bijzonder omdat *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* beiden meer over showprogramma's en lichte muziek schreven dan over buitenlandse series. Ook in absolute aantallen is het verschil tussen *De Telegraaf* en de andere kranten overweldigend. *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* schreven in totaal ongeveer twintig keer over buitenlandse series, bij *De Telegraaf* was dit ruim 120 keer.

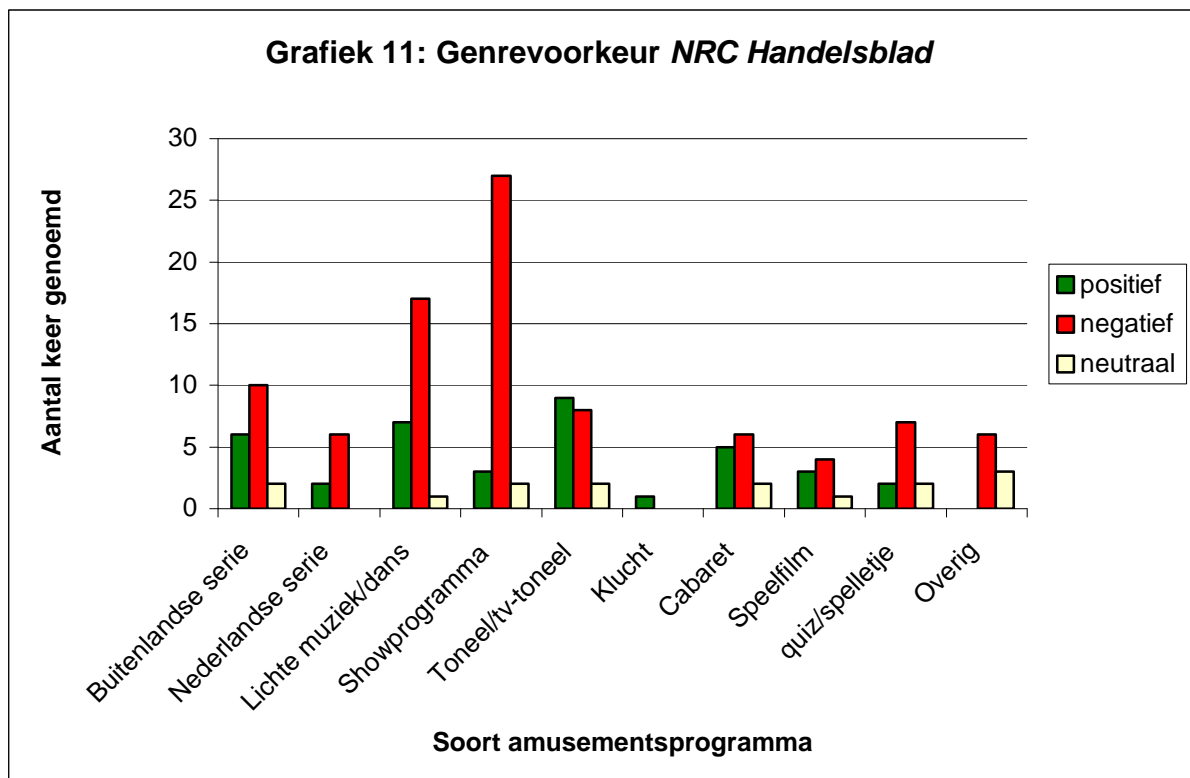
Wat verder opvalt is dat alleen het genre cabaret in *de Volkskrant* vaker besproken is dan in *De Telegraaf*. Alle andere genres (met uitzondering van de categorie overig) werd in *De Telegraaf* vaker besproken dan in andere kranten. *De Telegraaf* besteedde dus wel verreweg de meeste aandacht aan 'goedkoop amusement', maar besteedde ook de meeste aandacht aan alle andere amusementsprogramma's, met uitzondering van cabaret wat in *de Volkskrant* vaker besproken werd.

Om de verschillen tussen de onderzochte dagbladen nog duidelijker te maken heb ik de verschillende genres ook uitgesplitst in positieve, negatieve en neutrale beoordelingen (grafiek 11 tot en met 13).

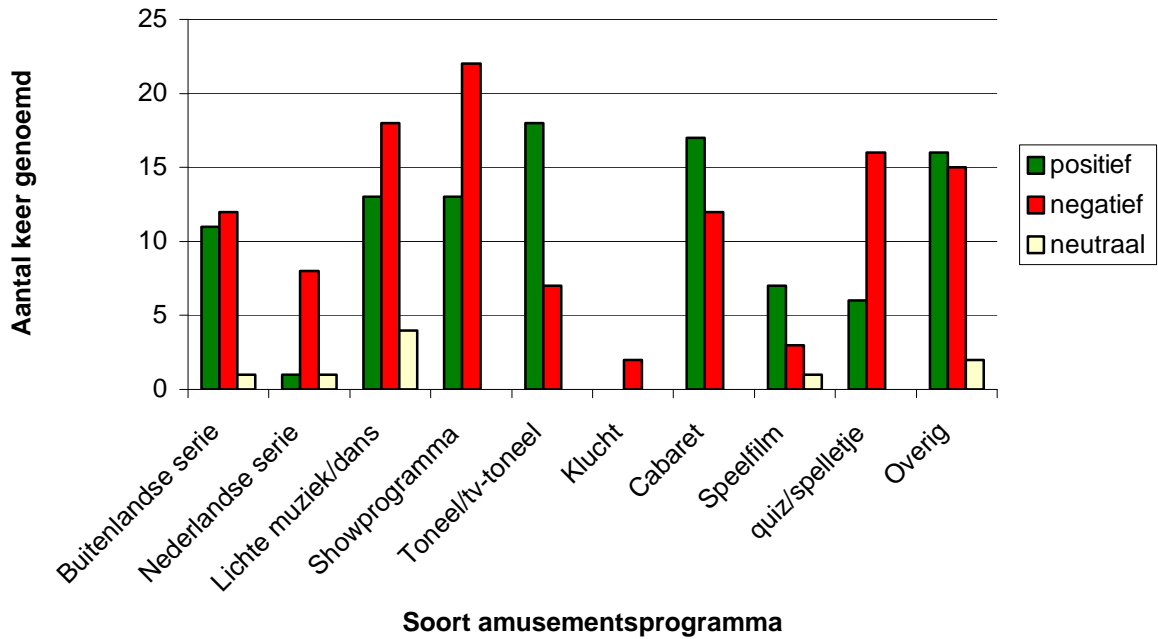
Wat hierbij opvalt is dat in *NRC Handelsblad* op toneelregistraties na alle amusementsgenres vaker negatief beoordeeld werden. Vooral ‘goedkoop amusement’ werd overwegend negatief beoordeeld. Bij buitenlandse series was het oordeel ongeveer 1/3 vaker negatief, bij lichte muziek en dans is meer dan de helft van de beoordelingen negatief en bij showprogramma’s valt het aantal positieve beoordelingen bij de negatieve in het niet.

In *de Volkskrant* was het verschil tussen negatieve en positieve beoordelingen duidelijk kleiner. Toneel, cabaret en overigen werden zelfs vaker positief dan negatief beoordeeld. Toch werd ook in *de Volkskrant* goedkoop amusement duidelijk vaker negatief besproken. Het verschil is bij buitenlandse series nog vrij klein, maar lichte muziek, showprogramma’s en quizzen werden in *de Volkskrant* overduidelijk meest negatief beoordeeld.

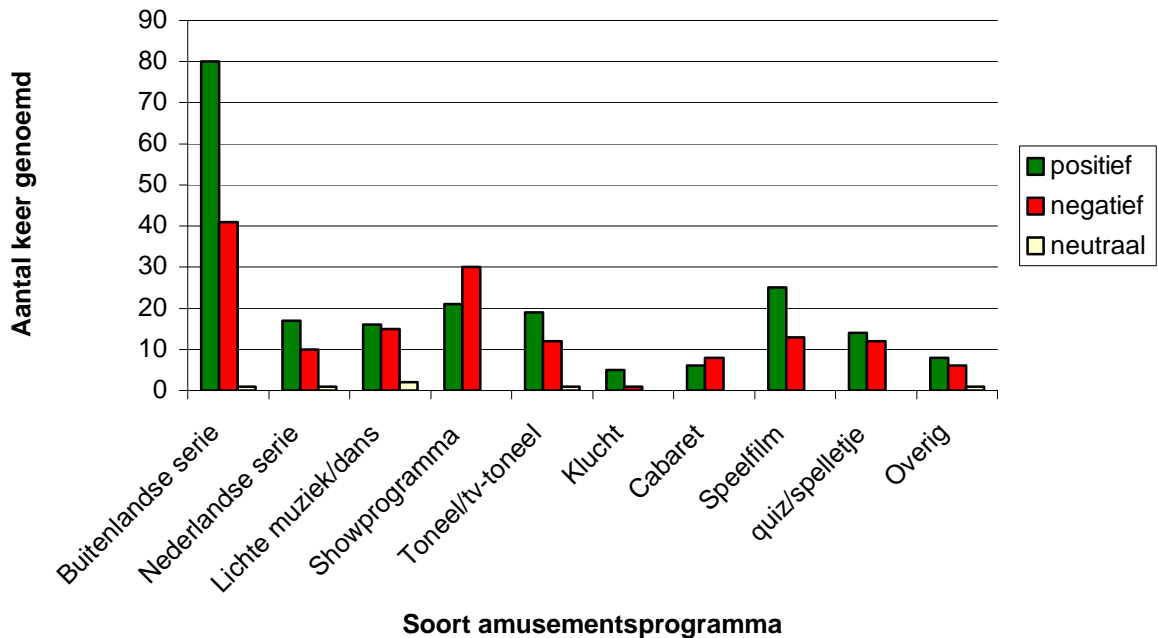
De Telegraaf laat heel duidelijk een ander beeld zien. In *De Telegraaf* werden amusementsprogramma’s in totaal overwegend positief beoordeeld. Alleen showprogramma’s werden iets vaker negatief dan positief beoordeeld. Het verschil is vooral bij buitenlandse series erg groot (bijna 50% meer positieve dan negatieve beoordelingen). Wat verder opvalt is dat cabaret, wat bij *de Volkskrant* meestal positief beoordeeld werd, in *De Telegraaf* vaker een negatieve beoordeling krijgt.

Grafiek 12: Genrevoorkeur de Volkskrant

Grafiek 13: Genrevoorkeur De Telegraaf

4.4 Recensenten over amusement en vertrossing

NRC Handelsblad

Hoe schreef NRC Handelsblad over amusement?

In 1966 schrijft *NRC Handelsblad* relatief veel over amusement. Iets meer dan één derde van de beoordeelde programma's is een amusementsprogramma, en het grootste deel van de beoordelingen van amusement zijn negatief. Als lezer krijg je het idee dat al dat amusement op de televisie van de recensent allemaal niet zo nodig hoeft: „Het televisieprogramma van gisteravond was weer weinig opwindend. Het tweede net gaf bijna uitsluitend buitenlandse produkties. De Zweedse gouvernante die nog steeds niet met de senator is getrouwd en een nieuwe aflevering van de western *De Virginian*. De NCRV zal op Nederland 1 wel weer vele kijkers hebben getrokken met haar nieuwe aflevering van de op verhalen van Cronin gebaseerde doktersserie.’’³ Toch is de toon waarop over amusement geschreven wordt wel duidelijk milder dan een paar jaar later. De recensent kan bijvoorbeeld nog wel met „veel genoeg’’ naar een Engelse serie als *Z-cars* kijken.⁴

In 1968 is het aantal amusementsprogramma's wat besproken wordt beduidend minder. Al het besproken amusement valt in de categorie lichte muziek/dans en toneel/tv-toneel. Over toneel wordt overwegend positief geschreven en over lichte muziek meestal negatief. Wat verder opvalt is dat de recensent een paar keer duidelijk schrijft dat zijn smaak anders is dan die van veel andere mensen. Over een liedjesprogramma van Corry Brokken schrijft hij bij voorbeeld: „Het is allemaal wel prachtig en duur, maar naar onze smaak echter te glinsterend van opzet en te onecht. Een voorstelling waar je van moet houden en een heleboel kijkers houden er vreselijk veel van. Anders zou de AVRO dit kostbare product ook niet leveren.’’⁵

In 1970 is de ondertoon dat je amusementsprogramma's eigenlijk niet leuk hoort te vinden nog duidelijker aanwezig. Een voorbeeld hiervan is de recensie van 10 november waarin de recensent een ontboezeming doet over het programma *Poets* (een programma waarin grappen worden uitgehaald met een verborgen camera): „Met *Dubbeldekkers*, de rondborstig vulgaire Cockney-sketches over de buschauffeurs en hun omgeving, behoort het tot mijn geheime zonden, dat mag u best weten.’’⁶

Heimelijk kijken naar amusement mag blijkbaar wel, maar de recensent vindt wel dat de televisie niet te oppervlakkig moet worden. Over het spelletje *Improvisaties* van de VPRO

³ *NRC Handelsblad* (14 maart 1966) 5.

⁴ *NRC Handelsblad* (16 maart 1966) 5.

⁵ *NRC Handelsblad* (25 maart 1966) 5.

⁶ *NRC Handelsblad* (10 november 1970) 2.

schrijft hij bij voorbeeld: „aardig spelletje, oppassen dat het niet infantiel wordt.”⁷ Overigens vreest de recensent niet alleen in amusementsprogramma’s voor teveel oppervlakkigheid. Ook een uitzending van *Achter het Nieuws* wordt beoordeeld als „interessant maar simplistisch”⁸ De recensent bespreekt in dit jaar meer showprogramma’s, lichte muziek, buitenlandse series en quizen dan toneelregistraties en cabaretprogramma’s. Vooral de showprogramma’s worden vaak negatief beoordeeld.

In 1972 speelde de discussie over het al dan niet vrijlaten van drie oorlogsmisdadigers die een levenslange gevangenisstraf uitzaten in de koepelgevangenis in Breda (de ‘drie van Breda’). Hieraan werd op tv veel aandacht besteed, en dus werd daarover ook veel geschreven in de televisiekritieken van *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*. Een ander onderwerp wat veel in de televisiekritieken in deze twee kranten voorkomt is de campagne voor de Tweede Kamer verkiezingen in maart 1972. Het lijkt er daarom op dat de recensent amusementsprogramma’s simpelweg te oninteressant vindt om te noemen. Er wordt wel een paar keer een negatief oordeel over een showprogramma gegeven, en over het Eurovisie Songfestival schrijft de recensent dat hij er niets van begrijpt omdat hij geen verstand heeft van lichte muziek.⁹ Een principiële afkeer van amusement wordt echter niet duidelijk uit de recensies.

In 1974 wordt er ongeveer net zo weinig geschreven over amusement als twee jaar daarvoor. De toon waarop er over amusement geschreven wordt is echter wel duidelijk feller. Zo wordt er een paar keer zeer negatief over Nederlandse dramaserieën geschreven, bij voorbeeld als recensent Hfl zich boos over de VARA-serie *Waalrecht*: „Als ik zoiets zie voel ik werkelijk een kwart seconde iets van helse verontwaardiging. Wat zouden ze in die studio’s toch van ons denken?”¹⁰ Ook John Müller maakt zich erg boos over de Nederlandse serie *Dynastie der kleine luyden*. Deze recensie is eerder ook al genoemd omdat het de enige recensie is waarin het woord vertrossing voorkomt.

In 1976 is Gerrit Komrij recensent van *NRC Handelsblad*. Komrij besteedt in zijn recensies zeer veel aandacht aan amusementsprogramma’s. Positief over amusement is Komrij bijna nooit. Slechts 4 van de 26 besprekingen van amusementsprogramma’s zijn positief, en het is bij deze positieve beoordelingen dan nog de vraag of ze eigenlijk niet toch cynisch bedoeld zijn. Vooral showprogramma’s en lichte muziek moeten het bij Komrij ontgelden, maar ook quizen en spelletjes worden genadeloos de grond in geboord. Een goed voorbeeld is zijn

⁷ *NRC Handelsblad* (1 maart 1970) 7.

⁸ *NRC Handelsblad* (24 maart 1970) 7.

⁹ *NRC Handelsblad* (27 maart 1972) 6.

¹⁰ *NRC Handelsblad* (25 maart 1974) 6.

beschrijving van de spelshow *Herkent u deze tijd?* van de NCRV: „Dinsdagavond, de avond van kwis en spelshow. Die woorden komen me als gal, alsem of bitterkoekjes over de tong, maar het moet (...). Ik zal u vertellen hoe zo'n kwis als '*Herkent u deze tijd?*' in zijn werk gaat. Want u kijkt zelf nooit, hoop ik toch? (...) Op een soort Pygmeëntribune zitten tritsen mannen die wellicht buitengewoon aardig zijn, maar misschien ook nimmer vergund mocht worden zelf maar een mug dood te trappen (...). Ze zijn gewoon maar neergeplant in de wormstekige remise van de Augiasstal die tv heet. Maar allen herkennen ze prompt Joost de Draaiër of de moeder van Bartje of Adje Keulen-Deelstra, als het maar uit de Augiasstal komt. (...) Op de vraag wie de uitvinder van de gloeilamp is weten ze nooit te antwoorden, maar als je bij ze informeert hoe de prijs heet die steeds weer op het televisiefestijn 'Grand Gala de Disque' werd uitgereikt roepen ze in koor: Edison, Edison.’¹¹

In 1978 en 1980 staat er geen dagelijkse televisiekritiek in *NRC Handelsblad*. Wel is er een wekelijkse rubriek waarin Susanne Piët wat langere beschouwingen schrijft over televisie. In deze stukken wordt weinig geschreven over amusementsprogramma's.

Hoe schreef NRC Handelsblad over programma's van de TROS?

In 1966 wordt het oordeel over de TROS één keer heel duidelijk gemaakt in een nieuwsberichtje in de rubriek 'Televisie&Radio'. Het bericht gaat erover dat de TROS op de vingers is getikt door de regeringscommissaris voor het radiowezen. Een quiz, waarin gebruik gemaakt werd van de eerste polaroidcamera in Nederland, zou te veel reclame voor een fotocamerafabrikant bevatten. Dit zoveelste incident met de TROS is volgens *NRC Handelsblad* een teken aan de wand: „In de korte tijd van haar bestaan is de TROS nu reeds voor de derde keer op de vingers getikt. (...) Uit dit alles en bovendien uit de zeer matige televisie- en radioprogramma's die de omroep tot dusverre heeft laten zien en horen, blijkt wel heel duidelijk dat voor de Tros alle begin moeilijk is.’¹²

Ook in 1968 wordt slechts één keer een programma van de TROS besproken. Onder het kopje 'Schrikkelen met de T.R.O.S.' wordt een programma besproken waarin KVP-fractievoorzitter Schmelzer en VVD-Kamerlid Haya van Someren te gast waren. In deze recensie staat dat Van Someren kort daarvoor tijdens een debat in de Tweede Kamer onthuld had lid te zijn van de TROS. Dit was blijkbaar uitzonderlijk. De recensie is geschreven met een cynische ondertoon waaruit je kunt opmaken dat de recensent het een onbenullig programma vond. Een duidelijk oordeel over de TROS spreekt er echter niet uit deze recensie.

¹¹ *NRC Handelsblad* (10 maart 1976) 10.

¹² *NRC Handelsblad*, (21 november 1966) 5.

In 1970 worden twee TROS-programma's behandeld. Het ene is een documentaire over Europees natuurbeheer en het andere is een discussieprogramma over Israël. Uit de bespreking van de natuurdocumentaire blijkt dat de recensent wel kritisch is over de TROS die „(...) na *de Dief van Washington* zowaar twee eigen producties voor het scherm toverde. Een daarvan, een documentaire over het Europese natuurbeheer was zeker de moeite waard, al was het geheel wat braafjes en traag gemonteerd.”¹³ Over de discussie over Israël is de recensent niet erg enthousiast, maar een duidelijke afkeer van de TROS spreekt er ook niet uit: „Het was geen erg prikkelende discussie (...) het verliep allemaal heel beleefd en vriendelijk maar veel nieuws kwam er niet uit.”¹⁴

In 1972 schrijft *NRC Handelsblad* één keer over een TROS-programma waarin iemand die auto's restaureert geportretteerd wordt. Erg positief is de recensent niet over dit programma: „In plaats van het onderwerp te behandelen met de toewijding die het verdient, maakte de verantwoordelijke samensteller er een oppervlakkig verslagje van met telkens weer een optocht van vintage cars (...) Niemand wordt er wijzer van en er wordt veel energie aan verknoeid op zo'n manier.”¹⁵

In 1974 wordt twee keer een TROS-programma besproken, en beide keren laat de recensent zich zeer laatdunkend uit over de TROS: „Af en toe zal de week op zondag eindigen met de TROS en 's maandags met de TROS beginnen. De crisis die we moeten doormaken is niet uitsluitend economisch.”¹⁶ verzucht de recensent in de ene bespreking. De andere recensie is weliswaar positief over het TROS-programma, maar dit wordt wel als een grote uitzondering gemeld: „Het is waar gebeurd gisteravond: ik heb twee uitstekende TROS-programma's gezien.”¹⁷

Omdat Komrij in 1976 bijna nergens positief over is, is hij ook nooit positief over programma's van de TROS. Komrij bespreekt zeven keer een TROS-programma, en het oordeel is iedere keer vernietigend. „De omroepster beloofde een ziel vol zaligheid, maar wij zagen een zaal vol zieligheid” schrijft hij bij voorbeeld over *Zaal Concordia*.¹⁸ Een benefietactie van de TROS voor de Hartstichting ontlokt bij Komrij zelfs de uitspraak dat hij liever dood ging dan dat hij met geld van een benefietactie van de TROS gesteund zou worden.¹⁹

¹³ *NRC Handelsblad* (13 maart 1970) 9.

¹⁴ *NRC Handelsblad* (20 november 1970) 2.

¹⁵ *NRC Handelsblad* (31 maart 1972) 2.

¹⁶ *NRC Handelsblad* (11 november 1974) 6.

¹⁷ *NRC Handelsblad* (22 november 1974) 6.

¹⁸ *NRC Handelsblad* (16 maart 1976) 10.

¹⁹ *NRC Handelsblad* (15 november 1976) 8.

televisie kritiek

Lichtenberg (oude schrijvers citeren, mijn jongen, dat is het begin van alle gemak) vertelt ons over een koning die de opdracht liet uitvaardigen dat voortaan, op straffe des doods, alle stenen diamanten moesten worden genoemd...

En het volk noemde elke steen... diamant.

Zo vergaat het ook de televisiestenen. De koningen loonden broekemannetjes, en droegen het volk op hen Sterren te noemen. En voortaan noemde het volk alle broekemannetjes, spillenbenen, anderhalve centen, lilliputters en snotkokers... Sterren.

Stenen in overvloed. Een van de t.v.-stenen die ons met verpletterende regelmaat wordt opgedragen voor diamant aan te zien is de *variatie*.

Zo kondigde de NCRV-omroepster gisteren aan: „Wij hebben vanavond weer een heel gevarieerd programma voor u.”

Ik luister altijd terdege naar de tekst van de omroepsters, want daarin ligt de essentie van het omroepwezen verborgen. 't Was zoals laatst met het Tros-programma *Zaal Concordia*: éérsst beloofde de omroepster ons een ziel vol zaligheid, maar vervolgens zagen wij een zaal vol zieligheid.

Wat was nu dat heel gevarieerde? Wel, paardesport, Jan van Hillo, die vleeskomp van Kojak benevens een dominee.

Ik geef toe, het *is* gevarieerd. (Als wij vergeten dat wij reeds jaren dezelfde variatie krijgen voorgeschoteld als een soort repeteergeweer). Maar wanneer ik op een personeelsavondje een dansende koe, een jubilerend schoolhoofd, een sprekend molenpaard en een muezzelein bij elkaar op het toneel zou zetten, heb ik nog geen variatie.

Dan heb ik iets wat nergens op slaat.

Tros-Actua is ook altijd erg sterk in de diamanthandel. Zij hadden nu iets over de Lockheed-zaak (van *mij* zal je daar in deze krant niets over horen. *Ik* heb een vrouw en vijf kinderen te onderhouden); over de blokkering van Ameland, vanwege hun fijne neus blijikbaar voor het opsporen van explosieve brandhaarden contra de thans zetelende volksregering; zij vertelden over de uitreiking van de gouden Story-ster aan de beste Nederlandse filmspeler en filmspeelster, zij...

Halt! Wie waren dat? Ach! Rutger Hauer en Monique van der Ven. 't Meiske vertelde met een rauwe platte aardappelstem dat de Nederlandse film *nog niet* zo goed was als de Amerikaanse, dat ze vond dat ze deze "Oscar" verdiend had, en dat zij het nu ook eens in Hollywood wilde proberen. De Story-ster... Gelukkig had Tros-Actua voor de uitzondering geen sportsteen.

Want oh ja, de diamanten. De Tros-omroepster eindigde met een aankondiging van de volgende Tros-avond en zei: „Ik hoop dat ik niet overdrijf wanneer ik die vrijdagavond er een noem vol *afwisseling*". Oei. Een avond vol zwerfkeien, bedoelde zij.

Gerrit Komrij

Bron:

NRC Handelsblad (16 maart 1976) 10.

In een recensie waarin de TROS vergeleken wordt met Veronica maakt Komrij duidelijk waar volgens hem het succes van de TROS vandaan komt: „Wil je een grote tv-omroep worden, dan moet je veel mensen aanspreken, en dáár zit hm het in. De Veronica-jongens hebben volstrekt geen gevoel voor wat veel mensen (“de massa”) aanspreekt. Wat de Tros kon, lukt Veronica nooit. De Tros had een voortreffelijk peillood in de brede volkslagen hangen - dat kwam vooral omdat de kubieke centimeters in de bovenkamer van de heer Landré exact zo functioneerden als bij de grootste groep van zijn kijkers. Het blikveld van zo'n Out of Luikinga reikt niet veel verder dan de kroeg. Een kroeg in een grote stad wel te verstaan.”²⁰

Op 2 november 1978 vergelijkt Susanne Piët in haar televisierubriek de verschillende omroepen met elkaar. Over de TROS is zij weinig positief: „De wereld van de Tros beweegt zich tussen een verongelijkt eendje en een verwijtende kangoeroe. Kleine ritjes met een huifkar door Nederland voor een nieuwe kijk op Nederland. En als de Nederlanders mee willen doen, kunnen ze hun bad, aardappelkistje of koffiepot wel ombouwen tot een vliegtuig, dan mogen ze zichzelf in het water laten vallen onder commentaar van iemand wiens specialisme de imitatie van een debiel is. De Tros past wel op iemand te laten zien die slimmer is dan waarop zij de gemiddelde kijker schat.”²¹

²⁰ *NRC Handelsblad* (18 november 1976) 18.

²¹ *NRC Handelsblad* (2 november 1978) 11.

In 1980 is Piët wederom kritisch over de TROS: „Het zijn de programma’s die het ‘m doen, afficheert de Tros zelf teneinde kijkers te bewegen zich ijlings als argeloos lid op te geven. De vraag blijft alleen: welke programma’s zijn het en wat doen ze precies.’” Hierna beschrijft Piët dat de Tros de omroep is van „gezellig meezing- en onderbroekenamusement” en tegenwoordig ook van „spannende Amerikaanse mini-series als *De terrorist*.” Piët constateert dat de TROS niet langer de positie van underdog inneemt: „Nu heeft de Tros, inmiddels grootgegroeid, zich geworpen op een ander zelfbeeld: de leeuw. Kracht, gezag, onwrikbaarheid. Op de Tros kun je bouwen. Het zijn de programma’s die het ‘m doen. Maar om een oude Chinese zegswijze te citeren (Wibo van de Linden schijnt er namelijk specialist in te zijn): Wantrouw de eend en de leeuw.”²²

Vertrouwen volgens NRC Handelsblad

Uit de manier waarop *NRC Handelsblad* schrijft over amusement en over programma’s van de TROS blijkt al duidelijk dat vertrouwen een rol speelde in de televisierecensies van de krant. De recensenten van *NRC Handelsblad* hebben een elitaire smaak en in 1966 en 1968 komen ze daar ook gewoon voor uit. Ze kunnen amusement soms wel waarderen maar verwachten meer van de televisie dan alleen vermaakt te worden. Televisie moet boeiend zijn, genoeg scheppen en als het even kan verheffend zijn. Dit blijkt bij voorbeeld ook uit een bespreking van een showprogramma van Gert en Hermien: „Het programma op Nederland 1 had gisteravond in hoofdzaak een wel erg ontspannend karakter. Het optreden (...) gedurende maar liefst veertig minuten was weinig verheffend en had beter achterwege kunnen blijven.”²³ Dat de recensent een duidelijke voorkeur heeft voor wat zwaardere programma’s wordt ook duidelijk als hij een kunstprogramma bespreekt: „Onder de wel erg luchtige ontspanning brengende televisieprogramma's van zaterdagavond vormde *Cahier* een ernstige noot.”²⁴

Dat *NRC Handelsblad* een negatief beeld van de TROS had is ook duidelijk. Er worden weinig TROS-programma’s besproken, maar als er TROS-programma’s besproken worden is dit bijna altijd negatief. Een goed TROS-programma wordt ook als grote uitzondering gepresenteerd. Vanaf 1974 wordt de toon waarop amusementsprogramma’s en programma’s van de TROS besproken worden ook duidelijk feller.

²² *NRC Handelsblad* (27 november 1980) 11.

²³ *NRC Handelsblad* (19 maart 1966) 5.

²⁴ *NRC Handelsblad* (7 november 1966) 5.

De televisierecensies van Gerrit Komrij zijn duidelijk anders dan die van de eerdere recensenten van *NRC Handelsblad*. Komrij bespreekt veel amusementsprogramma's en programma's van de TROS en houdt het publiek duidelijk een spiegel voor. Dat de Nederlandse televisie in 1976 geheel en al vertrust was lijdt volgens Komrij ook geen enkele twijfel. Bijna al zijn recensies kun je lezen als een aanklacht tegen de vertrouwing. Toch komt het woord vertrouwing in de recensies van Komrij niet één keer voor.

Komrij maakt zich niet alleen boos over het oppervlakkige amusement, maar heeft ook grote kritiek op de manier waarop televisieavonden samengesteld worden: „Nu eens zetten ze drie schietseries en twee lachseries op één avond. Dan weer vijf quizzes op één avond. Dan weer een avond niks te schieten en te lachen, een quizloze avond ook, en boing! Documentaires over de zoveelste ontvoogding van de huisvrouw, over moeilijk opvoedbare kinderen en bijzonder onderwijs. Pats! Boem! Achter elkaar! (...) Zelden een film en dan gelijktijdig op beide netten een film. (...) De omroepen zijn heden ten dage kleine eilandjes van zelfbevlekking en blijken niet in staat te komen tot een evenwichtige avond, een mooi geheel, voor mijn part met een partijtje sjoelbakken voor mijn achtergestelde buurman van tegenover, maar toch met een wat menslievender dosering van lachen en doceren, van griezelen en, waar blijft dat?, kwetsen.”²⁵

Volgens Komrij is de kwaliteit van de televisie in 1976 ook lager dan in andere jaren: „Het staat nu, in maart, al vast: de Nederlandse tv bereikte in 1976 een nieuw dieptepunt. Deze maand werd in de meest rabiante dooreenklutsing en opeenstapeling het volgende vertoond: 25 kwissen en spelletjes, 42 godsdienstige programma's, 33 sportprogramma's, 44 amusementsprogramma's, 67 afleveringen van buitenlandse series en 12 buitenlandse tv-spelen. Daar stonden 18 afleveringen van binnenlandse series tegenover (ja, ook *Peppi en Kokki* reken ik mee), 4 Nederlandse tv-spelen, een handje vol kunstprogramma's en de gisteren genoemde 4 films waarvan er dus maar 2 te zien waren. Hieruit blijkt wat de Gooise Slingerapen zich als ideaal programma voorstellen: een voetbalkwis tussen ondertitelde kappelaans.”²⁶

Ook Komrij's opvolgster Susanne Piët moest niet veel hebben van de TROS. Er verschenen in 1978 en 1980 maar weinig televisiekritieken in *NRC Handelsblad*, maar één van de weinige voor dit onderzoek interessante kritieken gaat over de kneuterigheid op de televisie. Susanne Piët schrijft: „De meeste omroepen hebben nu wel geleerd dat je met satire kunt kwetsen, met opinies impopulair wordt, met verdriet een laag waarderingcijfer oogst en met

²⁵ *NRC Handelsblad* (25 maart 1976) 10.

²⁶ *NRC Handelsblad* (26 november 1976) 14.

geweld bang maakt. Positief, blij, gevoelig, een beetje schuinig pikant mag. Hoe kun je binnen 66 centimeter (de diameter van de beeldbuis, tlm) dan nog schade doen? Nou dan.’’²⁷ Uit deze kritiek over kneuterigheid blijkt dat Piët vindt dat de omroepen eigenlijk allemaal hetzelfde doen. Ze schrijft wel dat er natuurlijk uitzonderingen zijn, maar volgens haar is het merendeel van de programma’s te lief en te kneuterig. Uit het feit dat zij schrijft dat de meeste omroepen „nu wel hebben geleerd’’ dat televisie in Nederland kneuterig moet zijn, kun je afleiden dat de televisie volgens haar vroeger niet kneuterig was. Deze kritiek is dus een goed voorbeeld van een televisiekritiek over vertrossing.

Een andere opvallende recensie is de kritiek waarin Piët schrijft over de nauwe band tussen platenindustrie en omroep. De vraag is volgens Piët niet òf die innige band er is, maar eerder wie daarvoor verantwoordelijk is. Volgens Piët ligt deze verantwoordelijkheid bij omroepbazen. Deze omroepbazen nemen mensen uit de muziekwereld in dienst als freelance dj. Het is dan niet verwonderlijk dat deze freelancers, die ook nog bindingen hebben met de muziekwereld, hun eigen belangen inbrengen. Piët wijst er in dit artikel ook op dat er ook een duidelijke band is tussen de omroepbazen en de productiemaatschappijen. „Een interessant aantal namen van omroepbazen schijnt voor te komen op loon- of betalingslijsten van productiemaatschappijen of serviceverlenende bedrijven. (...) Een studie geïnstigeerd door de nieuwe CRM-minister zou werkelijk opzienbarend en belangrijk zijn.’’²⁸ Deze kritiek op de band tussen platenindustrie en de omroepen is een voorbeeld van kritiek op de groeiende commercie op de televisie en zou je daarom ook kunnen lezen als een televisiekritiek over vertrossing.

de Volkskrant

Hoe schreef de Volkskrant over amusement?

De Volkskrant besteedt in 1966 en 1968 meer dan twee keer zoveel aandacht aan zware informatie en kunst dan aan amusementsprogramma’s. Amusementsprogramma’s die in 1966 besproken worden zijn vooral programma’s met lichte muziek en dans. Over het algemeen is men iets vaker negatief dan positief over amusement, maar echt felle veroordelingen van amusement komen dan in *de Volkskrant* nog niet voor.

In 1968 wordt er vaker positief dan negatief over amusement geschreven. Vooral de zeven positieve beoordelingen van lichte muziek tegenover slechts twee negatieve beoordelingen

²⁷ *NRC Handelsblad* (2 november 1978) 11.

²⁸ *NRC Handelsblad* (23 maart 1978) 11.

van dat genre zijn opvallend. Kritiek op amusement heeft in dit jaar dus ook nog geen principieel of zeer fel karakter.

Ook in 1970 wordt amusement vaker positief dan negatief beoordeeld. Dit komt echter vooral omdat er vaak positief geschreven wordt over toneel. Goedkoop amusement wordt meestal negatief beoordeeld. Zo wordt er in de recensie van 4 november kritiek geleverd op het grote aantal Amerikaanse series op de televisie. De stelling van de recensent is dat door series als *Mod Squad* (KRO) en *Ironside* (VARA) de mening van de ‘silent majority’ van de Amerikanen kritiekloos in Nederland wordt overgenomen: „Zo wordt de smaak van de Amerikaanse zwijgende meerderheid en vooral de mening van die zwijgende meerderheid in Nederland geïntroduceerd. Als amusement, goedendag”²⁹ Dit is de enige recensie waarin amusement duidelijk als gevaar wordt omschreven.

In 1972 is het aantal beoordelingen van amusementsprogramma’s beduidend lager geworden. Er wordt meer dan twee keer zo vaak geschreven over zware informatie en cultuur dan over amusement. Amusement wordt ongeveer even vaak positief als negatief beoordeeld. Vooral over *Een van de acht is de Volkskrant* positief. Het programma wordt twee keer besproken. De eerste keer wordt uitgelegd hoe het programma opgebouwd is en wordt presentatrice Mies Bouwman geroemd: „maar uit die delen wordt het fraaie geheel van de show toch gemaakt door de presentatrice Mies Bouwman. Zij buit de contrasten uit, praat scènes aan elkaar, schept een familiesfeer en weet mensen vaak op een goed gekozen moment in hun eigen waarde te bevestigen of te relativieren.”³⁰ Ook de tweede keer dat het programma in een televisiekritiek aan de orde komt is de recensent louter positief. „Het vakmanschap van Mies, de perfecte samenwerking in het hele team, de goede timing, de hele show eromheen, de kleine dingen die dan toch nog misgaan, het is allemaal al vaak geroemd. Het is iedere keer weer een fijne maar ook gezellige avond om naar te kijken.”³¹

Een ander spelprogramma dat twee keer wordt besproken is *Twee voor twaalf*. Jan Bank prijst het sobere karakter van de quiz omdat dit de verstandelijke vaardigheden naar voren laat komen. „Dit programma komt het verstand ten goede” concludeert hij dan ook.³² De andere *Volkskrant*-criticus, JvdB, vindt het spelprogramma iets té ernstig: „Het is te statisch, te boekenwijsheidachtig om aan een iets groter publiek te appelleren.”³³

²⁹ *de Volkskrant* (4 november 1970) 13.

³⁰ *de Volkskrant* (13 maart 1972) 6.

³¹ *de Volkskrant* (20 november 1972) 6.

³² *de Volkskrant* (4 maart 1972) 15.

³³ *de Volkskrant* (18 maart 1972) 16.

In 1974 gaan nog steeds de meeste televisiekritieken over serieuze programma's, maar toch wordt er iets meer aandacht besteed aan amusementsprogramma's. Wat ook opvalt is dat de kritiek op amusement een stuk harder en principiëler wordt. Op 12 maart schrijft Philip van Tijn bij voorbeeld een uitgebreide recensie over jongerenprogramma's. Hij betreft hierin de stelling dat veel jongerenprogramma's nauwelijks van programma's voor volwassenen verschillen. „Zo volgen op maandagavond tussen 7 en 8 op elkaar de jongerenprogramma's *Toppop* (AVRO) en *Tweekamp* (NCRV) en alle elementen die 'gewone' programma's onverdraaglijk maken zitten daar al in. (...) In *Toppop* staat dus de passieve consumptiemaatschappij al net zo centraal als in soortgelijk gebeuren na acht uur. (...) Wat ik maar wil zeggen is dat ook op tv de ouden zingen zoals de jongen piepen. (...) Ik denk dat beide programma's in exact dezelfde vorm de duizend halen. Tot vreugde van velen, tot somberheid van weinigen en tot nut van niemand.”³⁴

Zoals hieronder wordt beschreven was *de Volkskrant* in 1976 vaak negatief over amusementsprogramma's van de TROS. Toch is *de Volkskrant* ook kritisch over amusement van andere omroepen. Dit wordt duidelijk uit het slot van een recensie over *De Vuist* van Willem Duys waarin Peter van Bueren de retorische vraag stelt: „Televisie-amusement, hoe hebben ze het ooit kunnen uitvinden.”³⁵

Ook in 1980 wordt er in *de Volkskrant* zeer negatief geschreven over amusementsprogramma's. „Ooit zal bekend worden dat ze in 1980 al knettergek waren” schrijft Johan Diepstraten in een recensie over amusementsprogramma's. Hij is vooral negatief over de VARA-serie *De Reünie*. Diepstraten citeert een dramaturg die in de VARA-gids gezegd heeft dat drama in Nederland om zijn lange voorbereidingstijd, hoge investeringen en grote arbeidsintensiviteit als een dure liefhebberij geldt. Volgens Diepstraten is hiervan weinig te merken: „Vorbereidingstijd? Arbeidsintensiviteit? *De Reünie* had geen verhaal, geen drama, geen dialoog, het mag niet eens tot de pulp gerekend worden. Hier zat je nu echt te kijken naar niks. (...) Hoe kan het toch dat volwassen mensen zoiets maken, uitzenden en het publiek willen laten geloven dat het nog maar iets bijzonders kijkt?”³⁶

Bij een bespreking van een voorprogramma voor de grote spelshow *Telebingo* van de AVRO vraagt recensent C.J.L. zich af of er „dan niet ergens één kritisch AVRO lid is” dat hier iets aan kan doen. De *Telebingo*-avond zelf wordt door P.v.B. besproken als „echte Hollandse stampot-televisie”. „De eeuwigheidswaarde van een populaire formule, die

³⁴ *de Volkskrant* (12 maart 1974) 13.

³⁵ *de Volkskrant* (3 november 1976) 11.

³⁶ *de Volkskrant* (10 maart 1980) 4.

iedereen kent en altijd blijft eten als gebakken aardappelen. De 120 procent inzet van Mies garandeert de vaart van het volk waarvoor zo'n televisie staat. Het volk dat veertien delen Fassbinder bij voorbaat te lang vindt en nog eeuwen met Mies kan meejuichen. Zo lang de lepel in de brijpot staat. Het feest van alledag, gewoon televisie dus.’’³⁷

Hoe schreef de Volkskrant over programma's van de TROS?

In 1966 wordt de TROS één keer besproken. In deze recensie wordt gerefereerd aan een uitspraak die Landré gedaan heeft in een praatprogramma. „Gelukkig gaat de TROS dat allemaal anders doen zo beloofde mr. Landré gisteravond. Geen gezanik meer over politie, misdaad, provo's, homoseksuelen en al die flauwekul. De TROS vindt dat Nederland zich maar slecht verkoopt. We moeten meer laten zien waarin ons kleine landje groot kan zijn: scheepvaart, de KLM en onze industrie. De TROS gaat het doen met reportages over varen en vliegen naar Amerika. Als troost voor het niet doorgaan van de foto-quiz die niet meer mocht omdat zij teveel reclame bevatte voor een bepaalde camera-industrie.’’³⁸ Uit deze recensie wordt duidelijk dat recensent H.H. niet veel vertrouwen heeft in de TROS. *De Volkskrant* vond de discussies over hard politieoptreden, provo's en homoseksuelen bepaald geen flauwekul, en Landré wordt in deze recensie dus neergezet als een soort vertolker van de 'silent majority' waar *de Volkskrant* zichzelf in de jaren zestig bepaald niet toe rekende.

In 1968 worden in vier recensies programma's van de TROS besproken. In een kritiek, met de veelzeggende titel 'Weinig opwindends' worden twee TROS-programma's negatief beoordeeld. Een kunstprogramma wordt bekritiseerd omdat de interviewer zelf meer aan het woord is dan de geïnterviewde en een programma over de Haarlemse Voorjaarsbeurs wordt afgedaan als regionale televisie, „ware het niet dat de regio kwalitatief hogere eisen aan een dergelijk product zou stellen.’’³⁹ Toch staan hier wel drie recensies tegenover waarin de TROS positief beoordeeld wordt. Eén kritiek gaat over een geslaagd showprogramma van Lex Goudsmit⁴⁰ en de andere twee gaan over programma's die de TROS van buitenlandse zenders heeft overgenomen. Vooral over een Japanse documentaire over Hirosjima is recensent M.R. erg positief.⁴¹ Van een principiële afkeer van de TROS is in 1968 dus nog geen sprake.

In 1970 wordt in slechts twee televisierecensies geschreven over de TROS. De ene gaat over dezelfde uitzending met Sal Tas die in de recensie van *NRC Handelsblad* beschreven

³⁷ *de Volkskrant* (22 november 1980) 37.

³⁸ *de Volkskrant* (24 november 1966) 9.

³⁹ *de Volkskrant* (8 maart 1968) 11.

⁴⁰ *de Volkskrant* (25 maart 1968) 2.

⁴¹ *de Volkskrant* (14 november 1968) 11.

werd. Hierin wordt gezegd dat de professor die te gast was over zich heen liet lopen, maar er wordt verder geen mening gegeven over programma's van de TROS.⁴² De andere recensie bespreekt een documentaire over natuurbescherming. In deze recensie wordt alleen kritiek geleverd op het feit dat de Koninklijke familie de jachtsport beoefent. Een echt oordeel over de TROS wordt ook hier dus niet geveld.⁴³

In 1972 wordt er maar in één recensie gesproken over de TROS. In deze kritiek wordt eerst besproken hoe verschillende actualiteitenprogramma's aandacht hebben besteed aan de drie van Breda, waarna de recensent constateert: „Het zaterdag-programma van de TROS ging aan de kwestie van de Drie voorbij, gelijk deze omroep controversen zoveel mogelijk uit de weg gaat.” Vervolgens bespreekt hij de serie *Nancy* en het show- en quizprogramma *De Zevensprong*. „De vraagstelling in de quiz is eenvoudig, de onderwerpen betreffen kleine geheugen oefeningen en wat behendigheden. De echtparen moeten tenslotte kunnen aankomen bij het einddoel, want deze TROS-quiz lijkt geen mislukking te kunnen verdragen. Jan Theys is een presentator die veel laat liggen en veel stilte laat ontstaan.”⁴⁴

In 1974 wordt er duidelijk vaker en negatiever over de TROS geschreven. Vooral *TROS-aktua* krijgt er een paar keer stevig van langs. Op vijf november bekritiseert Philip van Tijn een aflevering over de stijgende werkloosheid: „Of Wibo de afwezigheid van minister Lubbers betreurde weet ik niet, maar in elk geval bleef nu een gave uitzending waarvoor het VNO zich niet zou hoeven schamen. De combinatie van werkloosheidscijfers, driftige telexberichten van alle bedrijfssluitingen en werktijdverkorting van afgelopen maand en de statements van vijf „vooraanstaande werkgevers die samen een omzet van hebben van 28 miljard” wees feilloos in één richting: Het Roer Moet Om.”⁴⁵

Uit dit citaat blijkt duidelijk wat de kritiek op *TROS-Aktua* is: de berichtgeving is tendentius en eenzijdig. Door te zeggen dat het Verbond van Nederlandse Ondernemers (VNO) zich niet voor de uitzending hoeft te schamen zegt Philip van Tijn eigenlijk dat het programma de problematiek te eenzijdig belicht. Dit citaat zou je dus ook kunnen zien als een voorbeeld waaruit blijkt dat de TROS teveel sympathiseert met het bedrijfsleven en de ondernemers, oftewel de kritiek dat de TROS teveel meedoet aan de vercommercialisering.

Ook uit het volgende citaat blijkt duidelijk dat de TROS, en dan vooral *TROS-Aktua* niet erg gewaardeerd werd door *de Volkskrant*-critici: „Zelfs een mens die ook op de maandagavond wel eens even wil zitten en een beetje lachen omdat er al genoeg ellende in de wereld is, mag

⁴² *de Volkskrant* (20 november 1970) 13.

⁴³ *de Volkskrant* (13 maart 1970) 15.

⁴⁴ *de Volkskrant* (6 maart 1972) 4.

⁴⁵ *de Volkskrant* (5 november 1974) 9.

blij zijn dat zijn week niet op beide netten tegelijk met de TROS begint (...) Moet je daar in een krant eigenlijk nog op blijven reageren? Ik geloof juist wel, zolang er zich voor de ogen van miljoenen mensen zulke onbeschrijfelijke taferelen afspelen als in het spelletje *Ons kent Ons* en zolang Wibó van de Linde met *De Telegraaf* in de rug zijn partijtje blufpoker blijft spelen om minister Van Doorn ervan te overtuigen dat hij nooit de gevolgen heeft kunnen voorzien van zijn eis dat ook de familie van Landré een informatieve rubriek moet bezitten.’’⁴⁶

Ideale programma's

Zelfs een mens die op maandagavond wel eens even wil zitten en een beetje lachen, omdat er al genoeg ellende in de wereld is, mag blij zijn dat zijn week niet op beide netten tegelijk met de TROS begint.

Een oude Danny Kaye-film is een geweldige uitkomst, ook al zit er wat sociale kommer in de pauze en na afloop bij, want de vaste troep van de TROS kan toch met de beste wil van de wereld niet bedoeld zijn om er eens lekker voor te gaan zitten, laat staan een beetje te lachen.

Moet je daar in een krant eigenlijk nog op blijven reageren? Ik geloof juist wel, zolang er zich voor de ogen van miljoenen mensen zulke onbeschrijfelijke taferelen afspelen als in het spelletje *Ons kent Ons* en zolang Wibó van de Linde met *De Telegraaf* in de rug zijn partijtje blufpoker blijft spelen om minister Van Doorn ervan te overtuigen dat hij nooit de gevolgen heeft kunnen voorzien van zijn eis dat ook de familie Landré een informatieve rubriek moet bezitten.

Hoeveel zou de TROS eigenlijk aan die arme mensen betalen die tussen de bedrijven door in een reclamefilmje uitroepen dat deze programma's „ideaal” zijn?

Stel, er komt een buitenlander op bezoek tegen wie je een beetje vriendelijk wilt zijn, omdat je dat door de STER geleerd is. Om hem een beeld te geven van het Nederlandse gezinsleven laat je hem meekijken naar *Ons kent Ons*. Wat zou zo'n man dan in godsnaam voor indruk krijgen van ons volk?

Een minkukel van een quizmaster die uitlegt dat hij nog steeds in dienst is bij Veronica en slechts is uitgeleend aan de TROS om wat ervaring op te doen.

Drie gezonde pindakaasfamilies die het de gewoonste zaak van de wereld vinden dat vader zich brullend als een leeuw, gehurkt op een piston (zo'n tafeltje waarop wilde dieren in het circus zitten) plaatsneemt, waarna de vrouw des huizes met een zweep in het rond zwaait, tot algemeen vermaak. Een quizmaster, die zich net als de heren deelnemers in de leeuwenkooi waagt, alleen maar voor de opmerkelijke uitspraak: „Dan kan ik meteen iets vertellen over de eindstand”. Vragen over een jongetje van zeven dat de laatste tijd nogal lang op de WC zit en volgens „onze psycholoog” moet worden gezegd een beetje op te schieten (De WC-deur niet opslot doen is fout, vragen wat hij daar uitspookt ook en gewoon laten zitten eveneens. Nul punten.)

De werkelijke quiz begint pas wanneer de de buitenlandse gast tegen wie je nog steeds een beetje vriendelijk wilt zijn moet antwoorden op vragen als: Wat zijn dat voor mensen die zo'n spelletje verzinnen? Wat zijn dat voor mensen die zich ervoor lenen zo voor schut op de buis te gaan staan? Wat zijn dat voor mensen in de zaal die om zulke taferelen lachen en klappen? Wat zijn dat voor mensen op straat, die menen dat dit „ideale programma's” zijn?

Landgenoten moet je dan zeggen. Landgenoten met en overgrote voorkeur voor onbenu. Landgenoten die kiezen voor een omroep waarvan de directeur bij de oprichting zei: „Wij hebben maar één kleur: de Nederlandse.” Zou zo'n buitenlander dan nog steeds de indruk hebben dat je een beetje vriendelijk voor hem zit te wezen?

PETER VAN BUEREN

Bron:

de Volkskrant, 12 november 1974, 11.

⁴⁶ *de Volkskrant* (12 november 1974) 11.

In 1976 is het grootste deel van de kritiek op de TROS nog steeds op *TROS-Aktua* gericht. Zo schrijft Peter van Bueren: „Het is goed de huidige activiteiten van *Aktua* in de gaten te houden en daarbij te bedenken dat de TROS zich altijd heeft afgezet tegen de vermeende poging van andere omroepen om kijkers te indoctrineren met links getinte informatie. Andere omroepen polariseren volgens de TROS, die alleen maar uitzendt “wat de kijkers willen”. In *Aktua* blijkt iedere keer weer wat daaronder verstaan moet worden.”⁴⁷ Het feit dat *TROS-Aktua* geen aandacht aan de Lockheed-affaire rond Prins Bernhard besteedde is Van Bueren en Jungschleger ook een doorn in het oog. Vooral omdat de journalisten van *TROS-Aktua* (zoals bij voorbeeld chef Wibbo van de Linde) in buitenlandse media wel als deskundige over de affaire berichtten.⁴⁸

Van Bueren laat ook duidelijk merken dat zijn kritiek op *TROS-Aktua* niet op zichzelf staat. De zwakte van *TROS-Aktua* is volgens hem duidelijk een gevolg van de strategie die de TROS kiest. „Uit dit alles blijkt vooral hoe moeilijk tegenwoordig met name een omroep het heeft, die alleen maar amusement wil brengen. Je hebt geen goede artiesten meer, je kunt iemand als Johnny Kraaykamp alleen maar verpesten door hem als een soort Dean Martin te laten optreden en André van Duin kan niet iedere avond op het scherm verschijnen omdat de variaties op telkens dezelfde grap uitgeput raken en er ook nog mensen in de zaal moeten zitten. De noodoplossing is om je informatierubriek de vorm van een show te geven (kijkcijfers bewijzen succes) en voor *Zaal Concordia* laat je artiesten een rol spelen van amateurs van zo’n armetierig niveau, dat ze de televisie nooit zelf zouden halen, zelfs geen *Vuist* van Duys. Als je alles op die manier goed door elkaar husselt krijg je een grote stampot raapstenen. En die arme kijkers de ’s avonds moe op de bank liggen uit te rusten doen hun mond open en slikken het naar binnen, omdat er op het etiket toch geschreven staat dat het mokkataart is met echte slagroom.”⁴⁹

Naast de actualiteitenrubriek van de TROS worden de amusementprogramma’s van deze omroep ook veelvuldig bekritiseerd. Een voorbeeld hiervan is de kritiek over het jubileumprogramma van de TROS: „Niet alleen voor ONS is de TROS er, maar zeker ook voor de grammofoonplatenindustrie en tot heil en zegen van de “artiesten”, die door de TROS zo ruim in de gelegenheid worden gesteld zowel het interieur van hun buitenhuisje in te richten als onze verlangens naar geestelijk verheffend amusement te bevredigen. Daarom was het vanzelfsprekend dat de artiesten iets terug deden toen hun eigen omroep tien jaar

⁴⁷ *de Volkskrant* (15 maart 1976) 4.

⁴⁸ *de Volkskrant* (15 maart 1976) 5; *de Volkskrant* (16 maart 1976) 11.

⁴⁹ *de Volkskrant* (23 maart 1976) 11.

bestond.’’⁵⁰ Uit dit fragment blijkt ook duidelijk dat recensent Van Bueren de TROS ziet als verlengstuk van de platenindustrie.

In 1978 grijpt Van Bueren de affaire Aantjes aan voor een vergelijking tussen de actualiteitenrubrieken. Van Bueren is in zijn kritiek voorzichtig positief over de manier waarop de verschillende programma’s de affaire Aantjes verslagen hebben. „Er gebeurde weer eens wat en zo waar liet het op één na snelste medium niet eens de oren helemaal hangen.’’ Weliswaar verzuimde de NCRV de persconferentie van Lou de Jong direct uit te zenden (men wachtte eerst tot het programma *De familie Bellamy* afgelopen was), maar de dag daarop ging het wel goed toen Aantjes zich live op de televisie verdedigde. „De begeleiding van *Den Haag Vandaag* was in alles natuurlijk weer verreweg het best, maar *Hier en Nu* en *Vara-Visie* deden wat ze konden en scoorden geen onvoldoende.’’ Over *TROS-Aktua* is Van Bueren in deze recensie minder positief: „Knellig was de inbreng van Marcel Bruyns die bijna huilend kwam melden dat hij niets mocht bijdragen aan de algemene schok die door het land joeg. (...) Bovendien, wat had *Aktua* dan wel allemaal méér kunnen onthullen dan De Jong en wat voor belangwekkende andere reacties waren er zo snel te geven dan in het journaal, *Hier en Nu*, en *Den Haag Vandaag* op tafel kwamen?’’⁵¹

In een kritiek over programma’s rond de discussie over het WK-voetbal in Argentinië laat Van Bueren ook duidelijk merken wat hij van *TROS-Aktua* vindt als hij schrijft: „Wanneer zelfs Koen Verhoeff in *TROS-Aktua* opmerkt dat het regime in Argentinië bijzonder weinig waardering verdient, dan moet er in het land van Videla wel echt iets grondig mis zijn.’’⁵²

De afkeer voor de TROS die *de Volkskrant* veelvuldig aan de dag legt wordt ook duidelijk in een recensie van Henk Huurdeman, waarin hij wil betogen dat een VARA-programma hem lang niet links genoeg was: „Trouwens, hoe links was die VARA zaterdagavond dan wel? Toevallig een stuk minder dan anders. Sterker, de VARA was gewoon geen haar beter dan de TROS op de andere kant en zal die zelfs jaloers gemaakt hebben met dat nummertje damesboksen in Amerika.’’⁵³

Ook in 1980 worden programma’s van de TROS negatief besproken. Recensent P. van den B. schrijft bij voorbeeld een recensie over de TROS-serie *De Terrorist*. Hij bekritiseert het vele geweld in de Amerikaanse serie en constateert ook dat de serie vooroordeelbevestigend is. Politieagenten zijn vrouwonvriendelijk, alle rechercheurs zijn aan de drank en alle slechteriken zijn zwart. „Voor veel mensen zal het natuurlijk al duidelijk zijn wie de echte

⁵⁰ *de Volkskrant* (15 november 1976) 5.

⁵¹ *de Volkskrant* (10 november 1978) 10.

⁵² *de Volkskrant* (23 maart 1978) 21.

⁵³ *de Volkskrant* (27 november 1978) 4.

terrorist is. Natuurlijk heb ik ook een vermoeden. Maar ik twijfel nog tussen de politie-inspecteur en de schrijver van het boek, waar de serie op gebaseerd is.’’⁵⁴

Vertrouwen volgens de Volkskrant

Uit de bespreking van amusementsprogramma's en beoordelingen van de TROS blijkt al zeer duidelijk dat er ook volgens *de Volkskrant* duidelijk sprake was van vertrouwen. Opvallend is dat *de Volkskrant* aan het einde van de jaren zestig en aan het begin van de jaren zeventig vaak nog positief schrijft over amusementsprogramma's. Vanaf 1974 slaat de toon waarop men schrijft over amusement en programma's van de TROS echter duidelijk om. Vertrouwen is volgens *de Volkskrant* duidelijk de schuld van de TROS. Dat blijkt ook uit het feit dat *de Volkskrant* vertrouwen niet alleen aan amusementsprogramma's koppelt, maar ook heel veel kritiek heeft op de actualiteitenrubriek van de TROS.

In 1978 schrijft Peter van Bueren een kritiek over de manier waarop omroepen de concurrentie met elkaar aangaan: „De omroepen concurreren elkaar dood met kijkcijfers, maar op het punt van programmeren – waar volgens de omroepwet de echte concurrentie moet liggen – proberen ze elkaar alleen maar na te doen, terwijl ze naar buiten ten opzichte van andersdenkende zuilen “goede omgangsvormen” betrachten. Van Bueren beschrijft in deze recensie ook dat in de *Willem Ruis-show* bekend gemaakt werd welk Nederlands gebruik de mensen het liefst zouden terugzien. De Elfstedentocht, *Een van de Acht*, of het aanbieden van het eerste kievitsei aan de koningin. Uiteindelijk werd *Eén van de Acht* van Mies Bouwman uitgekozen. „Dat zou erop kunnen wijzen dat de uitwassen van echte televisie die af en toe het scherm verstoren volgens het Nederlandse volk dienen plaats te maken voor wat we al vijftig jaar gewend zijn. Meer Pim Sierks, Mies Bouwman terug, Marco Bakker liefst eens per week. Nederland wil helemaal geen echte televisie.’’⁵⁵

Onder het vorige kopje is uitgebreid aandacht besteed aan de kritiek die *de Volkskrant* had op *TROS-Aktua*. Toch doen ook andere actualiteitenrubrieken het volgens *de Volkskrant* vaak niet goed: „Het één na snelste medium loopt steeds weer achter, maar het eventuele voordeel van een rechtstreeks verslag ontbreekt. Juist in de actualiteitenrubrieken, vroeger nog wel eens als het gezicht van de diverse omroepen beschouwd, kun je zien hoe weinig initiatief er door de televisie wordt ontwikkeld. Vaak wordt het erbarmelijke amusement aangewezen als een bewijs van versukkeling, maar zijn het juist de nieuwsrubrieken die de algemene malaise

⁵⁴ *de Volkskrant* (11 november 1980) 16.

⁵⁵ *de Volkskrant* (20 november 1976) 2.

het best weerspiegelen.’⁵⁶ Recensent Van Bueren heeft het hier over ‘versukkeling’ en ‘algemene malaise’ en niet over vertrossing. De reden hiervan is waarschijnlijk dat hij in deze kritiek het ook niet over de TROS heeft (van *TROS-Aktua* valt immers toch niets goeds te verwachten), maar juist over de programma’s van andere omroepen. Volgens Van Bueren is er dus wel duidelijk sprake van ‘versukkeling’ van de televisie.

Hoewel het woord vertrossing in recensies van *de Volkskrant* niet voorkomt wordt er in een recensie van Frits Abrahams wel gesproken over ‘de Veronica-mentaliteit’. Hij doet dit naar aanleiding van een discussie in Sonja Barend’s *Goed Nieuws Show* over de speelfilm *Spetters*. Deze film van Paul Verhoeven werd 1980 fel bekritiseerd door de vrouwen- en de homobeweging. Abrahams schrijft: „Verhoeven wil zo snel mogelijk rijk en beroemd worden en daarom speelt hij voortdurend in op de sjablonen en stereotypen die ook het jonge publiek erop nahoudt ten aanzien van homofielen, vrouwen, gehandicapten et cetera. Filmers als Verhoeven zijn ware ontwerpers van de kasteelroman op celluloid. *Spetters* kan ik dan ook niet los zien van datgene wat al jaren op de tv en in de lectuurhandel gaande is. Die film is een volmaakte verbeelding van de Veronica-mentaliteit de leegheid en namaak-glamour die uitmonden in een zeer doelgericht marktbewust infantilisme. Dergelijke filmers en omroepen benaderen de gehele generatie van vooral sociaal zwakkere jongeren als een commerciële doelgroep. Anti-homofiele motieven bij de filmers zelf spelen daarbij geen rol. Als de jeugd alleen maar pro-homofiele films wil zien zal Verhoeven die ook maken. Als het geld maar rolt.’⁵⁷ Leegheid en commercie worden hier dus niet meer gekoppeld aan de TROS maar aan Veronica.

De Telegraaf
Hoe schreef De Telegraaf over amusement?

Wat allereerst opvalt aan de televisierecensies in *De Telegraaf* is dat er zeer veel amusementsprogramma’s worden besproken. In 1966 gaan 48 van de 76 beoordelingen over een amusementsprogramma. Amusement wordt ook bijna drie keer zo vaak positief becommentarieerd. Zware informatie en cultuur wordt daarentegen erg negatief beoordeeld in *De Telegraaf*. In 1966 wordt zware informatie 13 keer negatief en slechts drie keer positief genoemd.

In *De Telegraaf* wordt niet geklaagd dat amusement te oppervlakkig is maar wordt juist geklaagd over de vele serieuze programma’s die vaak op één avond te zien zijn. Op 18 maart

⁵⁶ *de Volkskrant* (13 maart 1976) 2.

⁵⁷ *de Volkskrant* (17 maart 1980) 5.

klaagt recensent Leo Riemens bij voorbeeld over de NCRV die na een debat over Zuid-Afrika ook nog een half uur zendtijd inruimde voor een praatprogramma over de komende verkiezingen. „Dat halve uurtje is traditioneel bestemd voor *Lucille Ball*, en hoewel verkiezingen ongetwijfeld belangrijker zijn, zijn ze bepaald niet amusanter. Had men ons op deze zware avond dat halve uurtje amusement niet kunnen gunnen? Moest het werkelijk de héle avond praten worden? En dat vóór Nederland II nog een alternatief te bieden had. (...) Zelfs daar was het alternatief toch ook nog een half uur *Achter het Nieuws* plus een gesprek van een journalist met een voormalige secretaris-generaal van de wereldraad van Kerken, ook bijna een half uur.’’⁵⁸

Als de KRO besluit om in plaats van de *Flintstones* een actueel praatprogramma uit te zenden maakt Riemens zich echt boos: „Hiertegen kan niet fel en krachtig genoeg geprotesteerd worden. Door een handelswijze als deze schokt men (de kinderen, tlm) hun vertrouwen. Ze hebben erop gerekend, en het is voor hen een teleurstelling. Het moet nog eens gezegd worden dat zoiets eenvoudig niet KAN. Degene bij de KRO die dit besluit nam, heeft getoond niet het geringste besef te hebben van wat de TV moet bieden: dat het nakomen van een belofte, juist voor kinderen, belangrijker is dan iedere actualiteit, op welk gebied dan ook.’’⁵⁹

Ook in 1968 neemt Riemens het op voor de kinderen: „Hoe komt het toch dat wij nooit eens een film krijgen waar het hele gezin met plezier naar kan kijken? Kinderen komen wat films betreft helemaal nooit aan hun trekken. Het wordt hard tijd dat het Duitse voorbeeld gevolgd wordt en dat voor hen zondagmiddag eens iets wordt uitgezonden.’’ In deze recensie uit hij ook kritiek op een spelletjesonderdeel in *Mik*. „Men dient bij de opdrachten en spelletjes te beseffen dat het voor tv-kijkers is. Wat hebben die eraan als de dames een slaatje moeten klaarmaken, dat ze niet alleen niet proevend kunnen keuren, maar dat ze ook nog eens niet goed te zien krijgen.’’⁶⁰

In 1970 is het verschil in aandacht tussen zware informatie en kunst en amusementsprogramma's nog groter dan in de twee jaar ervoor. Er wordt in dit jaar maar 13 keer over zware informatie gesproken en 43 keer over amusement. Leo Riemens pleit er in zijn televisiekritiek regelmatig voor dat er op de televisie vooral iets leuks te zien moet zijn. Dat hij hiermee de mening van zijn krant verwoordt blijkt ook uit de oproep aan lezers op de showpagina van Henk van der Meijden. Van der Meijden roept lezers op om te schrijven wat

⁵⁸ *De Telegraaf* (18 maart 1966) 21.

⁵⁹ *De Telegraaf* (16 november 1966) 15.

⁶⁰ *De Telegraaf* (7 november 1968) 15.

hun mening is over het magere televisieaanbod op zondag. „Want de NCRV brengt gelukkig een Duits tv-spel. Maar toch is er nog te weinig ontspanning en hopelijk gaat men in Hilversum inzien dat de zondag een top-dag moet worden, waar men niet alleen serieuze programma's moet brengen en forums, maar waarop men best feestelijke shows en goede films mag uitzenden.”⁶¹

Opvallend is dat Riemens het dit jaar niet alleen opneemt voor kinderen die er vaak bekaaid vanaf komen, maar dat hij ook aandacht besteedt aan de ouderen: „Op de ene zender kreeg men *Van Gewest* en op de andere (...) *Dagje Ouder*. Daar hebben de bejaarden dan een hele dag op zitten wachten, maar daarom hoeft het nu ook weer niet in het voor de jeugd bestemde uur te komen.”⁶²

De aandacht voor programma's voor de jeugd blijkt ook erg duidelijk uit een recensie waarin het televisieaanbod van Witte Donderdag besproken wordt: „Het was een loodzware avond, deze Witte Donderdag op beide zenders (...). Het ergste was het, zoals gewoonlijk weer van zeven tot acht, het uur dat voor de jongeren zou moeten zijn bestemd.”⁶³

Dat *De Telegraaf* graag amusementsprogramma's ziet wil overigens niet zeggen dat al het amusement kritiekloos besproken wordt. Over een grand show van de KRO schrijft *De Telegraaf* bij voorbeeld: „ (...) de grand show was wel in kleur maar overigens een zwakke afspiegeling van shows zoals die een jaar of vijftien geleden bij ons op de tv gewaardeerd konden worden, maar die nu wel heel bleek en onpersoonlijk glad aanded.”⁶⁴

In *De Telegraaf* van 1972 zijn regelmatig twee televisierecensies te lezen. De ene, *Wat bracht de tv*, wordt geschreven door Leo Riemens en gaat vooral over films, series, amusementsprogramma's en hoe de voorgaande televisieavond er als geheel uitzag. In de andere recensie, *Uit de Gooise lucht gegrepen*, worden vooral nieuws- en actualiteitenprogramma's, documentaires en interviews besproken. Het feit dat er vaak twee verschillende recensies in de krant staan zorgt ervoor dat er ongeveer even vaak over zware informatie als over amusement geschreven wordt in *De Telegraaf*.

Riemens blijft in zijn recensies eigenlijk alleen het amusementsgehalte van de voorgaande televisieavond evalueren. Hij maakt nog steeds veelvuldig opmerkingen over de volgorde en het tijdstip waarop programma's geprogrammeerd zijn, over het gemis aan leuke televisieprogramma's op de zaterdag- en zondagmiddag, over het tekort aan leuke

⁶¹ *De Telegraaf* (27 maart 1970) 31.

⁶² *De Telegraaf* (30 maart 1970) 2.

⁶³ *De Telegraaf* (27 maart 1970) 13.

⁶⁴ *De Telegraaf* (11 maart 1970) 11.

programma's voor kinderen en over het aanbod van de Nederlandse zender in vergelijking met Duitsland en België. Deze vergelijking valt ook altijd negatief uit voor Nederland.

Riemens vergelijkt in zijn kritieken ook vaak het aanbod van de omroep op Nederland 1 met het aanbod van een andere omroep op Nederland 2. Vaak wordt in deze vergelijkingen gesproken in termen van winnaars en verliezers. De winnaar is volgens Riemens de omroep die hem het meeste heeft weten te amuseren: „De VPRO legt teveel nadruk op de opinieprogramma's en het gepraat en als dan na de wekelijkse *Laurel en Hardy* twee zulke programma's volgen, dan wint de TROS met een natuurdocumentaire die 100pct visueel is en een humoristische show van Mary Feldman en de Golddiggers zonder enige moeite.”⁶⁵

Volgens *Uit de Gooise lucht gegrepen*-recensent Van Herwen horen de omroepen elkaar ook alleen maar met amusement te beconcurreren. „Dat men elkaar probeert vliegen af te vangen met amusement is nog tot daaraan toe – dat men daarvoor uitzendingen als *Gamma* gebruikt (wat er op neerkomt dat men ze wegfrommelt) is op z'n zachtst gezegd onzindelijk” aldus Van Herwen na een avond waarop de KRO een special van het programma *Gamma* over gehandicapte kinderen uitzond tegenover het avondje AVRO met *Peyton Place* en „een belangrijke uitzending van *Televisier Magazine*”.⁶⁶

In 1974 staan er in *De Telegraaf* niet meer twee aparte televisiekritieken. Omdat er niet meer één kritiek met amusement, en één kritiek over de serieuzere programma's is, is er per saldo weer minder aandacht voor zware informatie en cultuur. Er wordt 64 keer geschreven over amusement en slechts 11 keer over zware informatie en cultuur. In november is de televisiekritiek een langer artikel geworden, en verschijnt deze nog maar om de andere dag. De televisiekritiek wordt vanaf die datum alleen nog maar door Leo Derksen geschreven.

Leo Riemens maakt in zijn kritiek van 19 maart weer een vergelijking tussen het Duitse televisieaanbod en het aanbod van de Nederlandse televisie op de zaterdag en zondag. Hieruit blijkt weer duidelijk dat een goede televisieavond volgens hem vooral amusement bevat. Hij vindt dat de zaterdag- en zondagavond familieavonden moeten zijn, en dat er dan dus vooral films en amusementsprogramma's moeten worden uitgezonden: „Duitsland was zich ook terdege bewust van het feit dat de zaterdag een familie-avond is, waarop de mensen niet in *Brandpunt* willen zitten of *de Ombudsman* raadplegen, maar gewoon plezier van hun toestel willen hebben. (...) De TROS deed het beter, maar ook dáár ontbrak datgene wat op zondag

⁶⁵ *De Telegraaf* (3 maart 1972) 2.

⁶⁶ *De Telegraaf* (28 november 1972) 2.

op minstens één zender regel dient te zijn: een centraal avondvullend amusements-programma.’’⁶⁷

Leo Derksen besteedt in zijn televisiekritieken iets meer aandacht aan de serieuze programma’s. Bijvoorbeeld als hij in zijn kritiek van 28 november over het nieuws rond een vliegtuigkaping en een bomaanslag in Londen de vraag stelt: „Wie zei ook alweer dat eens dat televisie er alleen maar is om ontspanning te brengen?’’⁶⁸ Opvallend is ook dat het vermaak op televisie Derksen ook tètè ver kan gaan. Zo is hij bijvoorbeeld erg kritisch over een klucht die wordt uitgezonden door de TROS: „Het abominabele geschreeuw en het voortdurend betrekken van de zaal bij wat er op het toneel gebeurde zou het misschien leuk doen in het wijkgebouw van Tudderen, maar thuis, rustig in je stoel gezeten werkt zoiets mateloos irritant (...). In ieder geval stond bij mij het zweet in de handen. Dit was niet eens meer pretentieloos vermaak, dit was de botte bijl.’’⁶⁹

Hoe schreef De Telegraaf over programma’s van de TROS?

In 1966 worden er geen en in 1968 worden er nauwelijks programma’s van de TROS besproken in *De Telegraaf*. De manier waarop Leo Riemens in 1966 schrijft over de TROS verschilt ook niet met hoe hij schrijft over andere omroepen..

In 1970 komt de TROS in *Telegraaf*-recensies wel duidelijk vaker aan bod dan in andere kranten. Over het algemeen wordt er positief geschreven over de programma’s van de TROS. Bij voorbeeld in een recensie waarin de TROS-avond wordt vergeleken met het aanbod op het andere net: „Ook verder won de TROS het in het verloop van de avond van Ned II. *De onverschrokkenen* hoefden niet van *Laurel en Hardy* te schrikken en de enige kritiek die ik op *De mens en de zee* zou kunnen hebben is dat een kwartiertje te kort is voor zo’n interessante serie.’’⁷⁰

Toch is het niet allemaal positief wat de TROS doet, bijvoorbeeld als zij het te bont maken met de quiz *Wegwezen* waarin de puntentelling niet eerlijk verloopt: „Geen wonder dat de presentator Cees de Lange voortdurend kijkt of hij in huilen zal uitbarsten. Dit „*Wegwezen*” (wat men dit programma van harte toewenst) was overigens een intermezzo tussen twee delen van *Een bumperdief van Washington*.’’⁷¹

⁶⁷ *De Telegraaf* (19 maart 1974) 2.

⁶⁸ *De Telegraaf* (28 november 1974) 2.

⁶⁹ *De Telegraaf* (19 november 1974) 2.

⁷⁰ *De Telegraaf* (31 maart 1970) 2.

⁷¹ *De Telegraaf* (6 november 1970) 13.

In 1972 besteedt Leo Riemens in zijn rubriek *Wat bracht de tv* ook veel aandacht aan programma's van de TROS. Hij prijst bij voorbeeld het kinderuurtje van de TROS, vergelijkt de TROS-avond tot drie keer toe met de tegelijkertijd uitzendende VPRO (waarbij de VPRO tot drie maal toe het onderspit moet delven) en prijst de TROS-detective *Tatort*. Minder positief over de TROS is hij als in het kinderprogramma *Sjoko* een Engelstalig liedje van Bolland en Bolland opgevoerd wordt. *Sjoko* was een programma voor kinderen van een jaar of acht, en die verstaan daar natuurlijk niets van.⁷²

In 1974 valt het op dat de uitzending van *TROS-Aktua* over bedrijfssluitingen in *De Telegraaf* heel anders besproken wordt dan in *de Volkskrant*. Leo Derksen vergelijkt *TROS-Aktua* met het VARA programma *Van Onderen* dat over hetzelfde onderwerp ging. „In *TROS-Aktua* werd vrij helder uiteengezet door welke oorzaken bedrijfssluitingen tot stand komen. In *Van Onderen* (VARA) mochten arbeiders en vakbondsbestuurders uitroepen dat ze het allemaal maar een schande vonden. Natuurlijk moeten bedrijfssluitingen zoveel mogelijk voorkomen worden, maar als diezelfde arbeiders die op het tweede net alsmaar schande riepen die avond naar het eerste net gekeken hebben, begrijpen ze de zaak misschien iets beter.”⁷³ In dit citaat beschuldigt Derksen dus de VARA en niet de TROS van eenzijdige berichtgeving.

Vertrouwen volgens De Telegraaf

Volgens *De Telegraaf* is de functie van de televisie juist het brengen van veel goede amusementsprogramma's. Dat is ook de reden dat er door *De Telegraaf* niet geklaagd wordt over teveel oppervlakkig amusement, maar dat *De Telegraaf* juist klaagt over een teveel aan serieuze programma's. *De Telegraaf* vindt dat de TROS zich ook goed van haar taak kwijt. Bij vergelijkingen tussen de TROS en andere omroepen komt de TROS vaak als winnaar uit de bus. *De Telegraaf* schrijft dus ook nooit negatief over de vertrouwen.

Een aspect waar *De Telegraaf* wel vaak negatief over schrijft is de manier waarop programma's over de avond verdeeld worden. In 1966 maakt Leo Riemens zich bij voorbeeld druk over het feit dat men geen rekening heeft gehouden met het uitlopen van een ijshockeywedstrijd en is hij een paar keer zeer kritisch als er op twee netten tegelijkertijd een leuk amusementsprogramma wordt uitgezonden.

Deze kritiek op de opbouw van de tv-avond en op de overlapping van programma's houdt ook in 1968 aan. Als twee speelfilms elkaar vijf minuten hebben overlapt vermoedt Riemens

⁷² *De Telegraaf* (17 november 1972) 2.

⁷³ *De Telegraaf* (7 november 1974) 2.

zelfs dat hier een complot achter zit. De overlapping had namelijk gemakkelijk vermeden kunnen worden als KRO's *Brandpunt*, wat toch al 40 minuten langer duurde, vijf minuten langer door gegaan was. „Maar ik vermoed dat dat het hem nu juist was. Weer was het opvallend hoe *Brandpunt* en *Achter het Nieuws* elkaar nergens in de weg zaten. Daar kijkt men wel voor uit. Die gooien elkaar de bal toe.’’⁷⁴

Ook Leo Derksen is in alle jaren dat hij schrijft voor *De Telegraaf* vooral begaan met het lot van de televisiekijker die graag iedere avond „een gevarieerd programma’’ voorgeschoteld krijgt. Derksen schrijft daarom veel over elkaar overlappende programma's en keuzes die omroepen maken in het invullen van hun televisieavond. Jaar in jaar uit is Derksens stokpaardje hetzelfde: de slechte programmering van de televisiezenders. „De ene avond kruip je, wegens het ontbreken van ook maar één goed programma om negen uur al onder de wol, waarna je de andere avond verschrikt niet meer weet waar je kijken moet.’’⁷⁵

In 1974 is de eerste aflevering van *Dynastie der kleine luyden* net als voor NRC-recensent Müller ook voor Leo Derksen aanleiding voor een stevige televisiekritiek. Zijn kritiek richt zich echter niet op het gebrek aan historisch inzicht van de schrijver/regisseur Willy van Hemert, maar op de kosten van deze serie. De serie kost volgens de NCRV namelijk f125.000 per aflevering, oftewel 1,2 miljoen voor alleen de eerste reeks. „Van Hemert heeft geroepen dat deze serie zijn levenswerk is, maar als kijker kun je van zo'n kreet nog geen droog brood kopen. Waarom zouden wij ons met miljoenen tegelijk laten vervelen door een levenswerk als het eenvoudigste cliché-product uit Amerika of Engeland dat levenswerk in kwaliteit al vele malen overtreft?’’ Derksen legt vervolgens uit dat een buitenlandse serie de Nederlandse omroepen maar een paar duizend gulden per serie kosten. „Nu u dit alles weet mag u zelf bepalen of u bijna anderhalf miljoen niet een beetje veel vindt voor zo'n massale verkleedpartij als die van Van Hemert. Goede Nederlandse programma's maken moet natuurlijk de eerste eis zijn van elke omroep, maar dan wel met een beetje zakelijk inzicht en vakmanschap.’’⁷⁶ Deze televisiekritiek is dus duidelijk het andere uiterste van kritieken van *NRC Handelsbad* en *de Volkskrant* die vaak schreven dat er op de televisie veel te veel buitenlandse series te zien waren.

In 1976 geeft Derksen heel duidelijk aan hoe hij over de kritiek op de TROS en de vertrouwen denkt. Hij doet dit aan de hand van uitspraken van VARA-voorzitter André Kloos op een congres van het Genootschap voor Reclame. Kloos zei daar dat de omroepwet mislukt

⁷⁴ *De Telegraaf* (11 maart 1968) 7.

⁷⁵ *De Telegraaf* (20 november 1978) 2.

⁷⁶ *De Telegraaf* (23 november 1974) 2.

zou zijn als „hij ertoe bijdraagt organisaties in het leven te roepen als de TROS en Veronica, die evenveel verantwoordelijkheid voelen voor de cultuur als James Bond voor de maagdelijkheid.” Derksen maakt zich hier erg boos over en stelt dat „Kloos de democratie een “mislukking” vindt zodra er door die democratie toestanden ontstaan die niet in zijn kraam te pas komen. TROS en VERONICA zijn geheel volgens spelregels van een bestaande wet geboren: dat had niet mogen gebeuren, vindt Kloos en dus moet de wet maar veranderd worden. Op z’n zachtst gezegd een merkwaardige gedachtegang voor iemand die zich sociaal-democraat noemt. Want eigenlijk beweert hij dat de bijna 700.000 TROS-leden de duivel aanbidden en dat hun recht daartoe maar moet worden ontnomen.”

Vervolgens neemt Derksen het in niet mis te verstane woorden op voor de TROS en de TROS-kijkers: „En wat doet de TROS? Gezien die bijna 700.000 leden voorziet die omroep in een geestelijke behoefte, die Kloos dan een “vlucht in een schijnwereld” noemt, maar waarop die arbeider – als hij dat begeert – even veel recht heeft als die door Kloos (als voorzitter van het NVV) altijd verdedigde materiële verlangens. (...) En als Kloos nu beweert dat zoiets eigenlijk niet zou mogen (naar *Pepper* kijken bijvoorbeeld) dan moet hij mij eens uitleggen, wat nu precies het verschil is tussen zijn denkwereld en die van Goebbels, die in de jaren dertig alle boeken liet verbranden van hem niet welgevallige schrijvers. Trouwens: wat is dan dat voedsel, dat de VARA biedt? *McMillan en vrouw*, *Daar komen de schutters*, *McCloud*, *Reuben mijn jongen*, *Man over de vloer*, *Terug naar de natuur*, is dat voedsel? (...) En Kloos zal ter verdediging nu wel opmerken dat de VARA dergelijke programma’s wel moet brengen, wil de omroep, in de strijd tegen de TROS, niet helemáál ten onder gaan, maar wanneer hij de kijkcijfers beziet van de programma’s, die wèl duidelijk socialistisch geprofileerd zijn, zal hij moeten toegeven dat deze gal-verwekkende kost slechts door weinig mensen wordt gegeten.”⁷⁷

Ook in de hierop volgende televisiekritiek neemt Derksen het nog een keer op voor de TROS: „Overigens was dit weekeinde een tombola vol aardige programma’s. En met enig handig schakelen kon je zelfs ontsnappen aan die enkele broederboodschapper, die ons toch nog wilde vertellen dat het herfst is buiten. (...) Met uw welnemen heb ik mij echter beperkt tot de TROS die met uit een bionisch ei gekropen *Vrouw van zes miljoen* (mooi hoor, en nog ijzersterk ook) en André van Duin in *Hotel de Botel*. Wie dat wilde kon zich daarbij amuseren. En hoewel ik vrees door sommigen nu voor een clutuur-barbaar te worden aangezien, moet ik toch toegeven, dat ik me bij deze aflevering best heb geamuseerd.”⁷⁸

⁷⁷ *De Telegraaf* (6 november 1976) 2.

⁷⁸ *De Telegraaf* (9 november 1976) 2.

Niets nieuws onder de zon

Soms kun je als televisiekijker een ieder benijden die over een tropisch aquarium beschikt. Zo iemand ziet tenminste een voortdurend wisselend beeld vol verrassende patronen. En hij kan zijn eigen artiesten nog voeren ook, wat mij bij Willem Duys nooit is gelukt. Zelfs een kuipje halvarine, waarmee andere idioten bij kennissen in een arreslee op bezoek gaan, deed hem onlangs niet eens opkijken toen ik het voor de buis hield.

Ik bedoel maar: als kijker heb je geen enkele invloed, zodat je gedoemd bent die kruisweg gelaten te bewandelen, of anders met Ome Arie te gaan klaverjassen in *De Vergulde Bal*.

In het allereerste jaarverslag van wat toen nog de Nederlandse Televisie Stichting heette, kun je lezen, en ik citeer maar: „Het gevoel, dat de televisie zal leiden tot een verdere vervlakking van het geestelijke en culturele leven, dat zij de mens, die toch al zo moeilijk tot een goede en verantwoorde vrijetijdsbesteding te brengen is, nog verder zal brengen tot passiviteit, tot het lui en gemakkelijk in een stoel ondergaan wat de televisie hem of haar aan genot en amusement wenst voor te zetten, vervult velen met zorg.”

Dank je de koekkoek!

Dankzij de televisie hebben wij het sjoelen verlerd, is ons oog te zeer verzwakt geraakt om omg met succes een gooi te kunnen doen naar het wereldkampioenschap kleiduivenschieten, en zie ik zelfs geen kans meer om met knikkeren 't kuiltje te vinden. En wat krijgen we daar nu voor terug? In dat jaarverslag wordt nog optimistisch gesproken over „genot en amusement”. Welja: 25 jaar geleden misschien.

Het nieuwe seizoen is al ruim zeven weken oud en wie een succesvol nieuw programma weet aan te wijzen van Nederlands fabriekaat (behalve dan wellicht „SIL DE STRANDJUTTER”) zal ik onmiddellijk een toverbal toesturen.

En nu wil ik niet beweren dat alles wat via dat flakkerkastje aan ons wordt toegezonden zo verschrikkelijk slecht is, maar het is wel verschrikkelijk on-origineel. 't Is een litanie van succesprogramma's (en soms zelfs dat niet eens), die we vorig seizoen ook al mochten aanschouwen.

Afgelopen maandag, bijvoorbeeld, kon je – zowel bij NCRV als VARA – bijna alleen maar programma's aantreffen, die we vorig seizoen eveneens kregen opgediend. Wat de NCRV betreft: „Minivoetbal”: „De tijd stond even stil”; „Springtrofee”. En de VARA: „Beryl's Lot”; „Koning Klant” en „Volgende patiënt”. Soms denk ik: als ik nu in slaap val en ik word over drie jaar wakker, zal er op de beeldbuis niets veranderd zijn.

Zwarte humor

„ADDAMS FAMILY” (VARA) is nota bene tien jaar oud, zodat het toch waar is, dat in ons land alles tien jaar later gebeurt.

Maar goed: het is een kostelijke serie vol zwarte humor, hoewel ik me kan voorstellen dat u dan even de kippen gaat voeren. Over „HARRY” en „BERRY'S LOT” zwijgen we deze keer („ADDAMS FAMILY” en „HARRY ZOEKT WERK” zijn overigens de twee enige nieuwe programma's die de VARA op deze vaste televisieavond te bieden had).

Vervolgens „KONING KLANT”. Een uitstekend programma met zinvolle voorlichting, zodat we wat dat betreft elkaar de hand kunnen reiken. Deze keer werd ons zelfs gedemonstreerd hoe moeilijk sommige verpakkingen te openen zijn. En de VARA had kans gezien voor de demonstratie beslag te leggen op een zéér onhandige dame, die aan het eind van haar vertoning zelfs met de verkeerde kant van een hamer een verfbus probeerde dicht te timmeren. Zo'n vrouw moet helemaal niet schilderen, die moet roerloos blijven liggen. Maar ja, misschien was het wel de tante van André Kloos.

Toch wil ik geen kwaad woord spreken over „KONING KLANT”, niet over „VOLGEDE PATIËNT” (want dat is buiten verantwoordelijkheid van ook maar één vaderlandse televisiemaker tot stand gekomen; niet over de met groot vakmanschap gemaakte Franse serie „VLUCHTROUTE” (NCRV) en ook niet over „MINIVOETBAL”, want nu weet ik pas zeker, dat een bal rond is.

Met wie ik wél moeite heb, is Jan van Hillo. Zijn programma's heten „DE TIJD STOND EVEN STIL”, zodat Van Hillo het „tijddodertje” van Hilversum is. Jan steekt zijn arm in het universum en waps! het hele raderwerk van de schepping wordt stilgezet. Zelfs vanuit de hemel kijken ze ademloos toe wat Jan nu weer aan het uitspoken is.

Mijn bezwaren richten zich niet tegen de formule van dit programma (hoewel de zin daarvan me ook volkomen ontaat), maar tegen Jan persoonlijk. Of hij nu de Hongaarse opstand herdenkt of het aardappeloproer, te allen tijde zit Jan erbij alsof die klus hem van hogerhand is opgedragen en hij liever ook een dagje was gaan vissen.

Ik bedoel: Jan is niet geïnteresseerd in zijn onderwerpen. Hij zit er met een afstandelijk lachje bij. Wanneer Jan iets vraagt (al gaat het over leven en dood) dan reageert Jan op elk antwoord met: „Jaja!” „Zozo” „Neenee!” En stelt meteen weer een volgende vraag.

Kortom: Van Hillo is niet geschikt voor die klus, omdat hij kennelijk over een aangeboren contactstoornis beschikt; waar hij zelf tenslotte ook niets aan kan doen.

Soms denk ik: als een van de geïnterviewden plotseling de geest zou geven, zou Jan waarschijnlijk opmerken: „Dames en heren, ik vrees dat er iets met meneer aan de hand is, daarom gaan we nu maar even over naar professor Bierman die Enzovoorts.”

Ernstiger zaken

Maar als we van Hillo nu even terzijde schuiven, komen we vanzelf bij de dinsdag. De AVRO wist al evenmin iets nieuws te verzinnen: „TOPPOP”, „IJS-STERRENPARADE”, „DE GEBROEDERS HAMMOND” (Jaja, u vindt dat prachtig en dat mag hoor) en „TELEVIZIER MAGAZINE”.

En de VARA bracht als eeuwenoude onderwerpen „2 VOOR 12”; „FC-AVONDROOD”, en „TERUG NAAR DE NATUUR”: drie prachtige programma's maar dit seizoen toch niet geboren uit een onblusbare drang tot vernieuwen.

Hetzelfde geldt voor „DE COMMISSARIS”. Deze keer was dat overigens een uitstekende aflevering, waaruit je vooral kon leren, dat die Duitse dorpsherbergiers niet altijd even vriendelijk zijn als zij er soms schijnen uit te zien. Maar omdat er ernstiger zaken te bespreken zijn, wilde ik het nu even met u hebben over „AVRO'S TELEVIZIER”.

Reeds maanden geleden begon Hans Knoop, hoofdredacteur van ACCENT, met onthullingen over het oorlogsverleden van Pieter Menten. Over die zaak behoeft ik u nauwelijks meer iets te vertellen, want daaromtrent hebt u voldoende in deze krant kunnen lezen.

Van alle actualiteitenrubrieken was het toen alleen TROS AKTUA dat (in samenwerking met ACCENT) aandacht besteedde aan deze zaak. Verder deed iedereen het zijgen toe. Pas nu Menten kans heeft gezien aan zijn arrestatie te ontsnappen, heffen „TELEVIZIER” en VARA's „ACHTER HET NIEUWS” geschokt een waarschuwend vingertje.

Had Hans Knoop niet door eigen spoorwerk voldoende belastend materiaal kunnen aandragen, dan zouden diezelfde actualiteitenheren nu vermoedelijk hebben uitgeroepen dat ACCENT slechts op spoken had gejaagd. En nu we toch weer in die buurt zijn, kom ik nog even terug op dat allereerste jaarverslag van de N.T.S. In aansluiting op dat eerste citaat lees ik:

„Maar de televisie, goed gebruikt, kan miljoenen mensen nader betrekken bij het wereldgebeuren, hun een blik gunnen in de schatkamers der cultuur, hen vertrouwd maken met kunstuitingen, waarvan zij tot nu toe verre moesten blijven. Voorwaarde is dan echter, dat de zorg van dit machtige medium wordt toevertrouwd aan organen of instellingen die zich bewust zijn van hun grote verantwoordelijkheid.”

Laten we zeggen: ACCENT en TROS AKTUA hebben wat dat betreft hun werk uitstekend gedaan, terwijl Harry door Colombia zwierf en Beryl haar nachthemd aantrok. Zo heeft ieder zijn taak in dit leven. En dat is ook al niks nieuws onder de zon.

Door Leo Derksen

Bron:

De Telegraaf, 18 november 1976, 2.

Op elf november stelt ook Leo Derksen de innige band tussen de platenindustrie en de omroepen aan de orde. Opvallend hierbij is dat hij hiervoor niet (zoals *de Volkskrant* deed) de TROS bekritiseert, maar dat hij zijn kritiek richt op de AVRO: „de AVRO gaat onverdroten door om voor de publiciteitsafdeling van platenmaatschappijen te werken. (...) Ik citeer maar weer de AVRO-bode: “Cees Veerman zingt van zijn eerste solo-elpee de nummers...” Wat is dat? Pure reclame of niet? Jawel, een uitgebreide STER-spot. (...) Het programmaatje van Cees Veerman duurde 20 minuten en de STER-prijs daarvan zou f403.200,- hebben bedragen.”⁷⁹

Wat in 1976 verder opvalt aan de stijl van de televisiekritieken van Derksen is dat hij zich vaak rechtstreeks richt tot de lezer. Vaak maakt hij in zijn stukken gebruik van zinnen als „Hoe u er over denkt weet ik niet” en „Als je het mij vraagt dan...” Hiermee wordt een sfeer van gelijkgestemdheid gecreëerd. Hij laat zien dat hij ook maar een gewone televisiekijker is, en verwoordt wat de doorsnee televisiekijker van de afgelopen televisieavonden vindt.

In zijn kritiek op 1 maart bekijkt Derksen het lopende televisieseizoen en komt tot de conclusie „dat er over dit seizoen nauwelijks iets opwindends valt te melden.” Het grootste deel van de programma’s waren vorig seizoen (of zelfs veel eerder) ook al te zien, en van de nieuwe programma’s vindt Derksen eigenlijk alleen *Dagboek van een Herdershond* echt bijzonder. „Kortom: er is duidelijk sprake van aardappelmoeheid in Hilversum.” Waar die aardappelmoeheid door veroorzaakt wordt maakt Derksen verder niet duidelijk.⁸⁰

Op elf november besteedt Derksen aandacht aan het feit dat Veronica de status van C-omroep zal krijgen. „Formeel voldoet de VOO aan de wettelijke voorgeschreven eisen, en als zoveel Nederlanders *Starsky en Hutch* weer heel wat anders vinden dan *Baretta* dan dienen zij in de Hilversumse gaarkeuken op hun wenken te worden bediend.”

Toch is het niet het feit dat Veronica nauwelijks verschilt van andere omroepen wat Derksen stoort aan het toetreden van Veronica tot het publieke bestel. Zijn echte kritiekpunt zit hem er namelijk in dat deze toetreding ruim tien miljoen gulden zal kosten. Derksen wijst er op dat de overwegend jongere leden van Veronica geen kijk en luistergeld betalen. Dit vindt hij geen goede zaak: “wie meehelpt een omroep in stand te houden dient ook mee te betalen in de daaruit voortvloeiende kosten.”⁸¹

In 1980 lijkt het alsof Derksen het een beetje gehad heeft met de televisie. Hij spreekt van de kwelbuis en klaagt regelmatig dat er nog maar weinig interessants te zien is op televisie.

⁷⁹ *De Telegraaf* (11 november 1976) 2.

⁸⁰ *De Telegraaf* (1 maart 1978) 2.

⁸¹ *De Telegraaf* (11 november 1978) 2.

Op 17 november schrijft Derksen bij voorbeeld dat hij *De vuist* van Willem Duys zo vreselijk mist. In *De vuist* gingen regelmatig dingen mis, wat volgens Derksen vaak spannende televisie opleverde. Nu zijn er volgens hem eigenlijk geen spannende programma's meer: „En wat blijft ons over? Ik kan het gevoel niet onderdrukken, dat het kijken naar televisie steeds vervelender wordt, doordat dátgene wat ons wordt aangereikt steeds steriel, steeds minder interessant en steeds minder afwisselend lijkt te zijn. De geest is uit de fles.”⁸²

Opvallend is ook dat Derksen enkele keren een kritiek schrijft waarin hij geen programma's beoordeelt, maar schrijft over andere zaken. Derksen besteedt bij voorbeeld twee keer een hele kritiek aan een tirade tegen FNV-voorman Wim Kok. Ook schrijft hij twee keer over televisie in Amerika. Eén gaat over de prijzen die daar gewonnen worden in quizzen en dat daar achteraf ook nog belasting over betaald moet worden.⁸³ De andere gaat over de serie *SOAP* die in Amerika voor grote ophef heeft gezorgd en in Nederland zonder enige kijkersreactie door de TROS wordt uitgezonden.⁸⁴ Derksen geeft in deze twee stukken geen enkele eigen mening, maar beschrijft alleen de gang van zaken in de Verenigde Staten.

Derksen geeft in zijn stukken geen analyse van wat er precies mis is met de programma's op de Nederlandse televisie. Het is daarom moeilijk uit te maken of zijn sombere houding alleen voortkomt uit het feit dat hij in de loop der jaren alles wel eens gezien heeft, of dat hij vindt dat de televisie ten opzichte van bij voorbeeld 1978 wezenlijk veranderd is.

4.5 Conclusies

De belangrijkste uitkomst van dit onderzoek is dat de vertrossing van de Nederlandse televisie volgens televisierecensenten wel degelijk bestond. Vooral *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* lieten in hun recensies veelvuldig blijken dat ze vonden dat de Nederlandse televisie in de loop van de jaren zeventig oppervlakkiger geworden was. Zij signaleerden een toename van het aantal amusementsprogramma's en zij vonden ook dat het amusement op de televisie steeds platter werd. Als hoofdschuldige voor deze vervlakking wezen zij vaak in de richting van de TROS. Toch is de vertrossing niet alleen de schuld van de TROS volgens de recensenten van *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*. Zij bekritisieren andere omroepen ook omdat zij zich te gemakkelijk laten 'meeslepen' door de TROS, en in sommige kritieken wordt vertrossing ook als verschijnsel van de moderne tijd genoemd.

De Telegraaf maakte eigenlijk nooit een probleem van vertrossing en heeft veel meer problemen met de vaak saaie en loodzware programma's die op de televisie te zien zijn. *De*

⁸² *De Telegraaf* (17 november 1980) 2.

⁸³ *De Telegraaf* (19 november 1980) 2.

⁸⁴ *De Telegraaf* (26 november 1980) 2.

Telegraaf vindt dat iedereen recht heeft op een ontspannen avondje televisiekijken en vindt dat de ouderwetse verzuilde omroepen dit te vaak in de weg staan. De TROS wordt vaak als positief voorbeeld genoemd en de ideologische kritiek op de TROS wordt door *De Telegraaf* een aantal malen weerlegd, bij voorbeeld in het stuk van Leo Derksen waarin hij de voorzitter van de VARA vergelijkt met Joseph Goebbels.

Uit dit onderzoek naar vertrassing en amusement in televisiekritieken blijkt ook dat de voorspelling die ik deed in hoofdstuk twee redelijk uit kwam. De populistische *Telegraaf* nam het vaak op voor de TROS en beoordeelde amusement vaak positief, terwijl kwaliteitskranten *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* amusement en de TROS overwegend negatief beoordeelden.

Toch was de reactie van kwaliteitskranten *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* op het succes van de TROS niet alleen het simpelweg veelvuldig veroordelen van amusementsprogramma's. Deze kranten zetten ook een ander wapen in door juist niet al te veel over amusementsprogramma's te schrijven. *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* negeerden de vertrassing ook voor een deel door consequent meer aandacht aan zware informatie en cultuur te blijven besteden.

In hoofdstuk twee werd ook de scriptie van J.C.W. de Vries naar kritiek en acceptatie van de tv in Nederland beschreven. De Vries constateerde aan de hand van zijn onderzoek naar krantenartikelen dat de kritiek op de TROS vanaf 1973 ideologisch gefundeerd werd. Mijn onderzoek bevestigt dat dit in de televisiekritieken in *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* inderdaad het geval was.

NRC Handelsblad schrijft al wel vanaf 1966 negatief over amusement, en stelt zich een aantal malen de vraag of al dat amusement wel zo noodzakelijk is. Toch is in 1974 een duidelijk omslagpunt in de televisiekritieken van *NRC Handelsblad* te ontdekken. Er wordt vanaf dat jaar veel feller over amusement geschreven. De recensent maakt zich duidelijk boos over wat hij op televisie gezien heeft en ook over de TROS wordt in zeer negatieve bewoordingen geschreven. De TROS wordt in deze recensies ook duidelijk als schuldige aangewezen. De recensies van Gerrit Komrij in 1976 gaan bijna allemaal over het banale karakter van de televisie en laten zich dus bijna allemaal lezen als een aanklacht tegen de vertrassing. Komrij kiest voor de ironie als wapen tegen de vertrassing. Hij fundeert zijn kritiek op amusement dus niet duidelijk met ideologische argumenten, maar je leest tussen de regels door wel duidelijk dat hij al het amusement op de televisie een schadelijke zaak vindt. De artikelen die Suzanne Piët in 1978 en 1980 schrijft over de TROS en over amusement op televisie zijn ook duidelijke aanklachten tegen de TROS en de vertrassing.

In *de Volkskrant* is van ideologische kritiek op de TROS in 1966 en 1968 ook nog niets te bespeuren. In 1968 wordt over een programma van de TROS wel geschreven dat de kwaliteit nog minder is dan die van een regionaal televisieprogramma, maar er wordt nergens gezegd dat de TROS gevaarlijk zou kunnen zijn. In 1970 schrijft *de Volkskrant* voor het eerst over het gevaar van Amerikaanse series. In deze recensie wordt echter met geen woord gerept over de TROS.

Net als bij *NRC Handelsblad* verandert de toon van de recensies in 1974. Amusement wordt dan feller bekritiseerd en de kritiek op de TROS is flink toegenomen. Opvallend is dat *de Volkskrant* ook vaak negatief schrijft over TROS-Aktua. Dit is te verklaren uit het feit dat *de Volkskrant* vond dat het ware gevaar van de TROS niet in het amusement maar in de actualiteitenprogramma's het duidelijkst naar voren kwam. De kritiek op de TROS is in *de Volkskrant* ook duidelijk ideologisch van aard.

Wat de mening van recensenten over vertrossing en de TROS ook was, zij vonden wel allemaal dat de televisie in de loop van de jaren zeventig minder was geworden. In alledrie de onderzochte kranten heb ik kritieken kunnen vinden waarin de recensent terugverlangt naar de televisie van vroeger en waarin hij schrijft dat het niveau zo achteruit gegaan is. Opvallend is dat ik dergelijke kritieken het meest heb aangetroffen in *De Telegraaf*. *Telegraaf*-recensent Leo Derksen laat vooral in 1978 en 1980 een grote hang naar vroeger zien. Hij mist Willem Duys, hij vindt dat er nauwelijks meer nieuwe programma's gemaakt worden en hij vindt dat afwisseling op de televisie steeds verder te zoeken is.

Conclusie

Al snel na de eerste officiële televisie-uitzending ontstond de televisiekritiek als nieuw journalistiek genre in de Nederlandse kranten. *De Telegraaf* was de eerste Nederlandse krant met een speciale televisie-redacteur en in deze krant was ook de eerste aparte televisiekritiek te lezen. *De Volkskrant* bleef televisie-uitzendingen iets langer als binnenlands nieuws brengen, en plaatste pas op tien november de eerste echte televisiekritiek. De *Nieuwe Rotterdamse Courant* schreef in de begindagen van de televisie alleen over televisie als zij vond dat er echt iets nieuws te melden was. Pas vanaf twee maart 1952 heb ik ook in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* een regelmatig terugkerende rubriek over televisie kunnen vinden.

In 1966, het beginjaar van mijn onderzoek naar televisiekritieken, stond er in alle drie de onderzochte kranten een televisiekritiek. De vorm en omvang van deze televisiekritieken verschilden nogal per krant en per onderzocht jaar, maar toch kun je zeggen dat er tijdens de hele periode in alle kranten televisierecensies te lezen waren. Als je de ontwikkeling van de televisiekritieken bekijkt valt in de eerste plaats op dat de kritieken in de jaren zestig nog vrij kort zijn, en dat ze in de loop van de jaren zeventig langer worden. Een andere opvallende ontwikkeling is dat in alle kranten de toon van de televisierecensie nogal gematigd is. Omdat televisierecensies vaak nog korte stukjes zijn is het oordeel dat men geeft niet langer dan een paar regels. Dit verandert duidelijk in 1974. Vanaf dat jaar is de kritiek in de recensies duidelijk feller van toon. De reden hiervoor is het succes van de TROS. Vanaf 1973 is het duidelijk dat de opmars van de TROS onstuitbaar is en daarom wordt vertrossing steeds meer een onderwerp in televisiekritieken.

Uit onderzoek van televisiewetenschapper Ben Manschot is gebleken dat het getalsmatig wel meeviel met de vertrossing van de televisie. Alle omroepen hielden zich doorgaans aan het volledige programmavoorschrift en tegenover de paar grote omroepen die kozen voor het brede publiek stonden ook omroepen die juist de keuze maakten om programma's voor hun specifieke doelgroep te blijven maken. Toch wordt vertrossing in alle literatuur over televisie als belangrijke ontwikkeling besproken. Manschot noemde het hardnekkige beeld van de vertroste televisie daarom één van de populairste folklores in ons land. Volgens hem hebben televisierecensenten een belangrijke rol gespeeld bij het tot stand komen van dit vertekende beeld van de televisie in jaren zeventig. Omdat recensenten vaak schreven over de TROS en de vertrossing, is dit beeld door anderen overgenomen.

De Franse filosoof Pierre Bourdieu heeft in zijn verhandelingen over het ontstaan van smaak ook duidelijk beschreven dat de invloed van recensenten erg groot is. In het literaire veld is al vaak gebleken dat een goede recensie een succesvol debuut kan maken of breken. Dit komt omdat literaire recensenten samen met bij voorbeeld uitgevers en succesvolle auteurs een van de weinigen zijn die een oordeel vellen waar door anderen waarde aan gehecht wordt. Bij televisierecensenten is dit ook het geval. Televisierecensenten worden gezien als betrouwbare beoordelaars. Zij ontlene status aan de krant waarvoor zij schrijven en wat zij vinden wordt door anderen belangrijk gevonden.

Recensenten van *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* schreven duidelijk negatiever over amusement en over de TROS, en vanaf 1974 werd ook vaker geschreven dat de vervlakking van de televisie een slechte en gevaarlijke zaak is. Opvallend is dat *NRC Handelsblad*, dat tot 1976 vooral over serieuze programma's schreef, in 1976 opeens veel meer gaat schrijven over amusement. Gerrit Komrij, die in dat jaar recensent is, besteedt erg veel aandacht aan het beschrijven van amusementsprogramma's uit wat hij de Augiasstal noemt. Komrij doet dat omdat hij de kijkers een spiegel voor wil houden. Door in detail te beschrijven wat er te zien was en wat voor domme dingen er gezegd zijn hoopt hij duidelijk te maken hoe erg het gesteld is met de Nederlandse televisie.

De Volkskrant uit ook veel kritiek op amusementsprogramma's, maar besteedt daarnaast veel aandacht aan het vertronsen van actualiteitenprogramma's. *TROS-Aktua* is in veel televisierecensies onderdeel van kritiek, en ook de actualiteitenrubrieken van andere omroepen worden vaak kritisch langs de meetlat gelegd. *De Volkskrant* is ook de krant die het succes van de TROS en het toenemende amusement op televisie het duidelijkst als een gevaarlijke ontwikkeling typeert.

Opvallend is dat de mening van *De Telegraaf* haaks op die van *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* staat. *De Telegraaf* heeft geen kritiek op het platte vermaak, maar juist wel op de saaie serieuze programma's. De recensenten van *De Telegraaf* willen door de televisie vooral een avondje lekker vermaakt worden en hebben weinig behoefte aan diepgravende discussies en zware documentaires. Leo Riemens en Leo Derksen van *De Telegraaf* maken zich daarom regelmatig boos over saaie televisieavonden en programma's die elkaar overlappen. *De Telegraaf* wil ook niets horen van de kritiek op de vertronsing en neemt het als het moet vol vuur op voor de TROS. Recensent Leo Derksen gaat daarbij zelfs zo ver dat hij VARA-voorzitter Kloos vergelijkt met Joseph Goebbels.

Aan de hand van de theorieën van Bourdieu kan dit verschil tussen *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* en *De Telegraaf* worden verklaard. Volgens Bourdieu is smaak niet een op

zichzelf staand iets, maar wordt smaak altijd gebruikt als een wapen om bepaalde posities mee te veroveren of te verdedigen. Vanuit dit gezichtspunt is het goed te verklaren waarom de discussie over de vertrossing van de Nederlandse televisie verliep op de manier waarop hij verlopen is. De TROS was een nieuwkomer op het veld van de Nederlandse televisie en moest dus een positie voor zichzelf veroveren. Volgens Bourdieu loopt de strijd op een veld altijd langs dezelfde weg. De nieuwkomer zet agressieve methoden in om de positie van de gevestigde orde te ondermijnen en de machthebbers op het veld doen er alles aan hun positie te handhaven. De nieuwkomer veroordeelt de machthebbers omdat zij conservatief en elitair zijn en de machthebbers noemen de nieuwkomer populistisch en gevaarlijk. Dit is precies wat er ook in Nederland in de jaren zeventig gebeurd is.

Televisierecensenten hebben een belangrijke rol gespeeld in de strijd tussen nieuwkomer TROS en de bestaande omroepen. Dit komt omdat recensenten een belangrijke rol spelen op het culturele veld. Omdat de doelstellingen van de TROS duidelijk aansloten bij die van *De Telegraaf* en omdat *De Telegraaf* en de TROS beiden dezelfde methoden gebruikten om dit doel te bereiken is het begrijpelijk dat *De Telegraaf* duidelijk partij koos voor de TROS. *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* hadden meer gemeen met de bestaande omroepen en zagen in de populistische TROS duidelijk een bedreiging van hun eigen positie. Het is dan ook logisch dat zij zeer negatief schreven over de TROS en dat zij de vertrossing duidelijk als een gevaar beschreven.

Uit dit onderzoek is in ieder geval gebleken dat een televisiekritiek meer is dan een dagelijks leesbaar stukje in de krant. De televisiekritiek is een interessant journalistiek genre waaruit met enig onderzoek duidelijk is vast te stellen hoe de krant denkt over de televisie van dat moment. Omdat de televisie de afgelopen vijftig jaar een belangrijke factor is geweest in het leven van mensen is het interessant om te onderzoeken hoe er over televisie werd gedacht en gediscussieerd. De televisiekritiek is een mooi middel om dergelijke discussies aanschouwelijk te maken.

Bronnen en Literatuur

Bronnen:

de Volkskrant

1 maart t/m 31 maart in de jaren 1966, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976, 1978 en 1980

1 november t/m 30 november in de jaren 1966, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976, 1978 en 1980.

De Telegraaf.

1 maart t/m 31 maart in de jaren 1966, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976, 1978 en 1980

1 november t/m 30 november in de jaren 1966, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976, 1978 en 1980.

Nieuwe Rotterdamse Courant

1 maart t/m 31 maart in de jaren 1966, 1968, 1970

1 november t/m 30 november in de jaren 1966, 1968.

NRC Handelsblad

1 maart t/m 31 maart in de jaren 1972, 1974, 1976, 1978 en 1980

1 november t/m 30 november in de jaren 1970, 1972, 1974, 1976, 1978 en 1980.

Literatuur:

Alberts, Robert, 'Quality in television from the perspective of the professional program maker', *Studies of Broadcasting* 28 (1992) 7-75.

Amerongen, Martin van, 'Gerrit en de treurbuis', *De Groene Amsterdammer* (6 januari 2001).
Via internet: http://www.groene.nl/2001/0101/mva_komrij.html

Bank, Jan, 'Televisie verenigt en verdeelt Nederland' in: Huub Wijfjes ed., *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij 1919-1994* (Zwolle 1994) 76-102.

Bardoel, J. e.a., *Marges in de media. Het verbroken contact tussen omroep en politiek* (Baarn 1975).

Bardoel, Jo en Jan Bierhoff ed., *Media in Nederland I, Omroep, film, nieuwe media, invloed* (Amsterdam 1981).

‘Het begin’ in: Sigrid van der Linden ed., *TROS 40 Jubileum. De rijke tv-historie van de grootste familie van Nederland* DVD 1 (Hilversum 2004).

Boef, C. ‘Vertrossing’ in: J.G. Stappers ed., *Massacommunicatie en samenleving: centrale problemen, alternatieven en overzichten* (Assen 1982).

Bourdieu, Pierre, *Distinction. A social critique of the judgement of taste* (Cambridge 1984).

Bourdieu, Pierre, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Amsterdam 1989).

Bourdieu, Pierre, *Over televisie* (Amsterdam 1998).

Bueren, Peter van, ‘TV-kritiek: je druk maken over dingen die nauwelijks de moeite waard zijn’, *Skoop* (juli 1975), 10-12.

Brill, Paul, ‘Geen dwangbuis, geen treurbuis’, *de Volkskrant* (15 november 2003).

Bruyn, Mia de e.a. ed., *Televisie en vertrossing* (Amersfoort 1976).

Dessel, Dalida van, *Eerste Nederlandse liefdadigheidsprogramma toont impact van televisie via internet*: http://www.birth-of-tv.org/birth/assetView.do?asset=1339149129_1129809752 (bezoekt op 16 april 2007).

Donk, W.B.H.J. van de, D.W.J. Broeders en F.J.P. M. Hoefnagel ed., *Trends in het medialandschap. Vier verkenningen* Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Amsterdam 2005)

“Eerste televisie-uitzending succes, ondanks stroomstoring”, *de Volkskrant* (3 oktober 1951), 1.

Elteren, Merel van, 'Radio in het televisietijdperk' in: Huub Wijfjes ed., *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij 1919-1994* (Zwolle 1994) 104-134.

Fasel, Gerard en Joost de Wolf, *Vertrouwing. De TROS en nu verder: op weg naar een nieuwe omroepstrategie* afstudeerscriptie UvA (1978).

Felling, A, J. Peters en O. Schreuder, *Profiel gevraagd. Omroepen en hun achterban* (Baarn 1983).

Fens, Kees, 'In het voorbijgaan. Geboorte van een soortnaam', *de Volkskrant* (18 augustus 2005).

Grootendorst, Rob, *Crisis in de kritiek. Argumentatietheorie en literaire recensies. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Taalbeheersing van het Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam op 25 september 1998* (Amsterdam 1998).

Grunberg, Arnon, *De troost van de slapstick. Essays* (Amsterdam 1998).

Hazeu, Wim, 'Kroniek & kritiek. Televisionair leven. Vijfentwintig jaar televisie', *De Gids* 139 (1976) 566-569.

Heuvel, H. van den, 'Van verlossing tot vertrouwing', *Communicatie* 1 (1977) 11-15.

Holman, Theodor, 'Ik word dom (11)', *De Groene Amsterdammer* 17 (1999) 6.

Huijgen, Isabelle, 'De opwinding van gisteravond'. *Een onderzoek naar de invloed van televisierecensies op "Hilversum"* Masterthesis Media en Journalistiek Erasmus Universiteit Rotterdam (2005).

Huizinga, Johan, *In de schaduwen van morgen. Een diagnose van het geestelijk leiden van onzen tijd* (Haarlem 1935).

Idenburg, P.J.A. en Th.J.M. Ruigrok, *Commerciële omroep in Nederland 1951-1991: van REM-eiland tot RTL 4* (Den Haag 1991).

Jager, Okke, *Baas boven buis. De televisie in theorie en praktijk* (Kampen 1974).

Komrij, Gerrit, *Horen, zien en zwijgen. Vreugdetranen over de treurbuis* (Amsterdam 1977).

Kussendrager, Nico, Dick van de Lugt en Ben Rogmans, *Basisboek journalistiek. Achtergronden, genres, vaardigheden* (Groningen 1997).

Leeuwen, Marieke van, *Kwaliteit ontketend. Argumenten voor een nieuwe televisiekritiek* afstudeerscriptie Film- en televisiewetenschap Universiteit van Amsterdam (2001).

Manschot, Ben, *Het zijn de programma's die het 'm doen. Normen en feiten over de televisieprogrammering in Nederland 1972-1992* (Amsterdam 1993).

Manschot, Ben, 'Beïnvloeding, wegen en grenzen van de media-aandacht' in: Jo Bardoel en Jan Bierhoff ed., *Media in Nederland I, Omroep, film nieuwe media, invloed* (Amsterdam 1981) 219-241.

Meijer, H., 'Vertrossing: een gevaar voor de democratie?', Afl. 2, *De Tijd* (9 april 1976) 12

'Nederland heeft televisie, Eerste programma van omroep uitstekend geslaagd', *Trouw* (3 oktober 1951) 1.

Nikken, P., T.H.A. van der Voort, 'Quality standarts for children's programs in the writings of television critics', *Journal of educational media* 24 (1999) 7-23.

Peelen, Gert J., *Van verlossing tot vertrossing. De ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst* (Baarn 1976).

Pels, Dick, 'Inleiding. Naar een reflexieve sociale wetenschap' in: Pierre Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Amsterdam 1989).

'Pennestreek', *De Telegraaf* (17 april 1970).

Poll, L. 'De beklemmende elite', *NRC Handelsblad* 28 april 1976.

Ranke, Leopold Von, *Geschichten der lateinischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* (1824).

Setten, H. van, *In de schoot van het gezin* (Nijmegen 1978).

J.G. Stappers, 'Inleiding: ontwikkelingen in de massacommunicatie' in: J.G. Stappers ed., *Massacommunicatie en samenleving. Centrale problemen, alternatieven en overzichten* (Assen 1982) 9-34

Stegeren, Theo van, 'De onwillige recensent, televisie mist een betrokken oordeel', *Elsevier* (4 maart 1995) 82-83.

Stegeren, Theo van, 'Televisie verdient serieuze kritiek', *De Journalist* (15 mei 1998) 39.

Sterk, René, 'Stagnatie in het Gooi. De omroep in de afgelopen vijftien jaar' in: Jo Bardoel en Jan Bierhoff ed., *Media in Nederland I, Omroep, film, nieuwe media, invloed* (Amsterdam 1981) 23-49.

'Tros en taalschat', 'Studio' (1 maart 1975) in: Mia de Bruyn e.a. ed., *Televisie en vertrossing* (Amersfoort 1976) 102-103.

Verdonck, Ruud, 'Liefde?', *Trouw* (3 maart 1995).

Vries, J.C.W. de, *Televisie: kritiek en acceptatie. Reacties en gewinning tegenover vertrossing in de jaren zeventig* doctoraalscriptie Maatschappijgeschiedenis Erasmus Universiteit Rotterdam, (Rotterdam 1997).

Wansbeek, Jaap van, *De Tijd* (8 juli 1974) in: Mia de Bruyn e.a. ed., *Televisie en vertrossing* (Amersfoort 1976) 5.

Werkgroep socialistische VARA, 'De VARA verder onder het mes', *Socialisme en Democratie* 33 (1976).

Wijfjes, Huub ed., *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij 1919-1994* (Zwolle 1994).

Zolberg, Vera L., 'Taste as a social wapen', *Contemporary Sociology* 15 afl. 4 (1986) 511-515.

Bijlagen

Op deze cd-rom staat alle data van het kwantitatieve onderzoek naar televisierecensies. In elke tabel staat per krant en jaar de datum, het paginanummer, de auteur, het besproken programma, het genre, de omroep en het oordeel van de recensent vermeld.

De bestandsnamen van deze tabellen zijn als volgt:

Map NRC Handelsblad

NRC1966.xls, NRC1968.xls, NRC1970.xls, NRC1972.xls, NRC1974.xls, NRC1976.xls,
NRC1978.xls, NRC1980.xls

Map de Volkskrant

Volkskrant1966.xls, Volkskrant 1968.xls, Volkskrant1970.xls, Volkskrant1972.xls,
Volkskrant1974xls, Volkskrant1976.xls, Volkskrant 1978.xls, Volkskrant1980.xls

Map De Telegraaf

Telegraaf1966.xls, Telegraaf1968.xls, Telegraaf1970.xls, Telegraaf1972.xls, Telegraaf
1974xls, Telegraaf 1976.xls, Telegraaf 1978.xls, Telegraaf 1980.xls